mandel ~ novack

MARKSİST YABANCILAŞMA KURAMI

yücel yayınları

ernest mandel - george novack

marksist yabancılaşma kuramı

çeviri olcay göçmen

yücel yayınları

1. basım, şubat 1975

Bu dizinin sorumlu yönetmeni: Metin İlkin

Esnest Mandel'in **Yabancılaşmanın Sebepleri** adlı makalesi, **International Socialist Review**'nun Mayıs 1970 sayısında yayımlanmıştı; **Sosyalist Toplumun Kuruluşu yoluyla ilerleyen karşı - yabancılaşma mı, sanayi toplumunda kaçınılmaz yabancılaşma mı** adlı makalesi, **Karl Marx'ın ekonomik düşüncesinin formasyonu** adlı kitabının bir bölümüdür. (Bu kitap 1971 yılında Brian Pearce tarafından İngilizceye çevrilmiş, **Monthly Review Press** yayınları arasında çıkmıştır. George Novack'ın **Yabancılaşma Sorunu** adlı makalesi **International Socialist Review**'da 1959 güzünde yayımlanmıştı.

İÇİNDEKİLER

George Novack
Giriş 7

Ernest Mandel
Yabancılaşmanın Sebepleri 21

Ernest Mandel
Sosyalist Toplumun Kuruluşu yoluyla ilerleyen karşı-yabancılaşma mı, sanayi toplumunda kaçınılmaz yabancılaşma mı 43

George Novack
Yabancılaşma Sorunu 73

GİRİŞ

GEORGE NOVACK

Çağdaş insanın bir durumu olarak yabancılaşma sorunu, günümüzde, edebiyattan plastik sanatlara, sosyolojiden felsefeye kadar uzanan bir kültürel faaliyet alanı için nerdeyse saplantılı bir çekicilik kazanmıştır. Albert Camus'nün **Yabancı**'sının kahramanı gibi, başka insanlardan ve kendi en derin duygularından ve benliğinden yabancılaşmış yalnız birey, çağdaş edebiyatın bütün dallarında karşılaşılan bir karakterdir.

Koptuğu kaygısız dünya ile çatışma durumunda kalan bu yalnız kişiye, bu yabancıya Beckett'in, Ionesco'nun, Genet'nin ve daha az yetenekli, daha az tanınan başka yazarların oyunlarında kahraman veya anti-kahraman olarak rastlanır. Bergman ve Fellini gibi yönetmenlerin sinema üretimleri, tamamen kendi içlerine gömülmüş, başkalarıyla iletişimin olanaksızlığı ve yoğun bir yalnızlık duygusuyla acı çeken, parçalanmış kişilikli bireyleri anlatır.

Yabancılaşma teması öncü çevrelerden, gençliğin geniş kesimlerine seslenebilen popüler şarkılara

sızmıştır. Simon and Garfunkel'in **Bir Kayayım Ben** adlı şarkılarından şu satırlara bakalım bir:

... Beni korumak için kitaplarım ve şiirim var;
Zırhımın içinde, odamın içinde saklanıyorum.
Rahmin içinde emniyetteyim. Dokunmuyorum
kimseye,
Ve kimse de bana dokunmuyor.
Bir kayayım ben, bir adayım.
Ve bir kaya acı duymaz:
Ve bir ada asla ağlamaz.

Duygularını bu kadar iyi anlatamayan milyonlarca insan da, günümüzün birçok yetenekli yazar ve duyarlı sanatçısının dile getirdiği bu yabancılaşma tecrübesini paylaşır! «Yalnız kalabalığa», kendilerine ne anlamlı bir amaç, ne de karar alma gücü veren bir toplumsal sistemin ezdiği zerrecikleşmiş kentlilere ilişkin sosyolojik incelemenin sayısıyla da kanıtlanır bu olay.

Yabancılaşma koşuluna geniş kesimlerden yöneltilen bu dikkat, ağır, tehlikeli bir toplumsal hastalıkla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Bu kitaptaki üç yazı, kapitalizmin bu salgın hastalığının Marksist açıdan bir çözümlemesidir.

Başka felsefeler de yabancılaşma sorununu kendi açılarından açıklamayı denerler. Örneğin, varoluşçuluğa göre, yabancılaşma, anlaşılmaz bir biçimde bu gezegene atılmış olan insanın tabiatında yerleşiktir. Varoluşun anlamsızlığının bilinciyle bu durumu aşmak için ne yaparsa yapsın, kaderden çıkış yoktur.

Buna karşılık Marksizm ebedî lânetlenmeye ne kadar inanıyorsa, yabancılaşmanın ebediliğine de o

kadar inanır. Bu hal, insanlığın kaçınılmaz ve şifâsız bir felâketi değildir. Yabancılaşma, insanın bilinçsiz faaliyetinin ortaya çıkardığı ve daha yüksek bir iktisadi ve toplumsal gelişme düzeyinde gene insanın, bilinçli toplu eylemiyle değiştirilebilecek belirli tarihsel koşulların ürünüdür.

Marksizm, varoluşçulukla bir noktada uyuşur. Bugün insanların içinde bulunduğu ezici yabancılaşma biçimleri, hayatlarının teorik bir açıklamayı ve gerçekçi bir çözümü gerektiren, çok önemli bir yanını ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki bu hastalık için Marksizmin getirdiği açıklama yöntemi ve eylem yolu, varoluşçuluğun veya bir başka dinî akımın çıkış noktaları ve sonuçlarıyla taban tabana zıttır. Marksizm, metafizik veya teolojik bir cevap yerine, yabancılaşmanın kaynaklarının ve büyümesinin bilimsel, tarihsel maddeci bir açıklamasını verir. Üstelik, işçi sınıfına, yabancılaşmanın azaltılması ve giderek yokedilmesi için bir devrimci siyasi program verir.

Birçok liberal düşünür, yabancılaşmayı özünde bir ruhbilimsel sorun olarak görür. Bu yüzeysel bir yaklaşımdır. Yabancılaşmanın ruhbilimsel bir yönünün olmasına rağmen - ve Erich Fromm'un **The Sane Society** adlı kitabında gösterdiği gibi patalojik sonuçları da olmasına rağmen - öncelikle ya da salt ruhsal kökenden gelmez. Kökleri insan tarihinin derinliklerinde aranmalıdır; bugünkü görünümünün nedenleri ise sınıflı toplumun yapısında yatar.

Yabancılaşma tarihsel bir olgudur. Kaynağı ve modern toplumda devam eden temeli, kölelikten kapitalizme kadar bütün özel mülkiyet sistemlerinin özelliği olan emeğin yabancılaşmasından doğar. Yabancılaşma, insan elinin ve aklının yaratışlarının, yaratıcılarına karşı hale gelmesi ve onların hayatları-

na hâkim olması gerçekliğini anlatır. Böylece, bu denetlenemeyen güçler, özgürlük alanını genişletmek yerine, insanın köleliğini artırırlar ve onu hayvanlardan ayıran öz - belirleme ve öz - yönetme yeteneklerini elinden alırlar.

Marksizme göre, yabancılaşma biçimleri, insanın doğa ve toplum güçleri karşısındaki zayıflığının ve bu güçlerin hareket kanunlarını bilmeyişinin ürünüdür. Bu yabancılaşma biçimleri ebedî değildir. İnsanın doğal çevresi ve toplumsal ilişkileri üstündeki denetiminin ve bunların gelişme süreçlerinin bilimsel bilgisinin arttığı ölçüde, azalabilirler. İnsanın doğa ve toplumsal örgütlenme üstündeki egemenliği sosyalizmde en yüksek noktasına ulaşınca bunlar da azalacak ve bütünüyle yokolacaktır.

Varolan yabancılaşmanın kökleri, çalışan kitlelerin üretim araçlarından kopmasıyla ve bunun sonucunda ücretli emeğin yabancılaşmasıyla doğan ve büyüyen kapitalizmde yatar. Bu gelişmenin sürmesiyle, bu sistem yabancılaşmanın koşullarını toplumsal varoluşun bütün düzeylerinde daha yaygın olarak yeniden üretmeye devam eder. Çağdaş tekelci kapitalizm yabancılaşmanın koşullarını öyle yoğunlaştırmış ve evrenselleştirmiştir ki, bu hastalığın sonuçları, önlenmesi imkânsız bir virüs gibi bütün toplumsal organizmaya yayılmıştır.

Sınıflı toplumda yabancılaşma, emekçi kitlenin mülksüzleştirilmesine ve sömürülmesine dayalı olduğu için, hastalığın niteliği, tedavisinin yolunu da bize göstermektedir. Bu ancak, işçilerin emeklerinin araçlarıyla yeniden birleşmeleri sağlanırsa yokedilebilir. Ama bu, ilkelliğin bir biçimine geri dönüşle değil, bilimin, teknolojinin ve sanayinin en yüksek aşamaları-

nı toplulaştırılmış (kollektifleştirilmiş) bir üretim tarzında birleştirmekle mümkündür.

Bu da, işçilerin kendi demokratik denetimleri altında işletilen millîleştirilmiş bir iktisada dayalı bir rejimi kuracak olan sosyalist devrim koluyla gerçekleştirilebilir. İnsan ilişkilerinin böyle temelden bir yeniden düzenlenmesiyle doğacak yeni dünya, barbar geçmişten miras kalan yabancılaşmanın yokedilme koşullarını yaratır.

Bugün yeryüzünde sadece kapitalist değil, kapitalizm-sonrası ülkeler de vardır. 1917 ile 1973 arasında ondört işçi devleti kurulmuştur. Eğer yabancılaşma, kapitalist hayat ve emek koşullarının ürünüyse, kapitalist olmayan bu toplumlarda da yabancılaşma olgusu var mıdır? Varsa bu nasıl açıklanabilir? Bunların sürüp gitmesinden hangi etkenler sorumludur?

Stalin ve onu izleyenler yıllarca, Sovyet toplumunda yabancılaşmanın bulunabileceğini yadsıdılar; sadece «uzlaşabilen (düşmanca olmayan) çelişkilerin» varlığına izin verdiler. Resmî mitolojiye göre, arasıra bazı sürtüşmeler ve raslantısal uyumsuzluklar oluyordu; ama ciddî toplumsal gerilimler veya uzlaşmaz çatışmalar ne mümkündü, ne de görülebilirdi. 1956'dan bu yana, Sovyet blokunda muhalefetlerin ortaya çıkışı ve Sovyetler Birliği'nin kendi içinde de, sert sansüre rağmen, antibürokratik eleştirilerin başlayışı, Stalinist özürcülerin imal ettikleri ideolojik görünüşün arkasındaki gerçekliği teşhir etti.

Günümüzde, kapitalizm-sonrası toplumlardaki çelişkiler sorunu, Komünist dünyanın her yerinde, yoğun ve acılı bir araştırmanın konusu olmuştur. Bu ülkelerin siyasî ve aydın çevrelerinde, yabancılaşma

üzerinde bir tartışma, onbeş yıldan beri, belirleyici bir sonuca varılmadan gelişmektedir.

Sorunun teorik yanı şöyle konulmaktadır; Ortodoks Marksizm, yabancılaşmanın, sınıflı toplumun ve kapitalist sömürünün ürünü olduğunu öğretti. Stalinizm de, kapitalist yönetimi yıkmış toplumlarda yabancılaşmanın mümkün olmadığını ve görülemeyeceğini iddia etti. Ama sosyalist bir iktisat temeline sahip toplumlarda yabancılaşmanın ciddî görünümleri, bu iki yaklaşıma da meydan okurcasına, ortaya çıktı ve varlığını sürdürdü. Neden böyle oldu? Sosyalist teorinin öngörüleriyle hayatın gerçekleri arasındaki bu farklılık nasıl açıklanabilir?

Bu soruları, ilk ve en keskin biçimleri ile, Yugoslav aydınlarının ortaya atması akla uygundu, çünkü Moskova'nın etki alanından ilk çıkan ülke, kendilerininkiydi. Tartışma Yugoslavya'dan bütün Doğu Avrupa'ya yayıldı. Bunun tek istisnası, eski Stalinist doğmatizmin - ek olarak, Mao'nun tasdikli mühürüyle birlikte - tartışmasız sürdüğü Arnavutluk'tu.

Alıntılarımı, bu noktada, üç önde gelen Komünist felsefeciyle sınırlayacağım: Macaristan'dan Georg Lukacs, Polonya'dan Adam Schaff ve Fransa'dan Roger Garaudy. Her üçü de, yalnız yabancılaşmanın işçi devletlerindeki varlığını değil, aynı zamanda bu gerçeğin Marksist teori için esaslı bir meydan okuma olduğunu da, kabul ettiler.

Lukacs, biraz da çelişik bir biçimde, yabancılaşmanın Komünist yazarlar için en zengin konu olduğunu öne sürdü. «Sosyalist Realizmin» muhafızlarını dehşete düşüren değerlerin bu tersine çevrilmesi, Stalin'in zamanında, kendisine sert cezalar verilmesine yol açardı.

Macar eleştirmen, bunun da ötesinde, Komünist

yazarlara Batılı meslekdaşlarının eserlerine bakmalarını öğütledi. «En iyi yazarların yabancılaşmayla nasıl savaştıklarını öğrenmeliler. Sonuçta, aralarında müttefikler bulacağız. Stalinist dönemin ürünü olan korkunç yabancılaşmayı yansıtmak ve aşılmasına yardım etmek edebiyatın görevidir» diyordu.

Polonya'nın önde gelen Komünist felsefecisi ve 1959'dan 1968'de atılana kadar, partinin merkez komitesi üyeliğini yapan Adam Schaff da 1965'de, **Marksizm ve Birey** üstüne büyük tartışmalara neden olan bir kitap yayınladı. Burada, özel mülkiyetin kaldırılmasının, yabancılaşmanın bütün biçimlerinin değil bazılarının sonu demek olduğu tezini savunuyordu. «Sosyalizm, yabancılaşmanın bilinen biçimlerinden hiçbirini bütünüyle aşamamıştır - iktisadi düzeydekini bile.» Hatta Schaff, sosyalist bir toplumun, emeğin uzmanlaşmasına zorunlu olarak bağlı karmaşık görevler ve yaygın idari aygıt yüzünden, belli yabancılaşma türlerini koruyacağını ileri sürdü. Bu görüş, bize göre, çok yanlıştır.

Fransız Komünist Partisi'nin eski felsefi sözcüsü ve Politbüro üyesi Roger Garaudy de, 1963'de Çekoslovakya'da Franz Kafka ile ilgili olarak yapılan bir kongrede dinden ayrıldı. «Kafka bugün bize ne anlatıyor, onun eserini, yaşayan bir şey yapan nedir?» diye soruyordu. «Kafka, onu aşamadan da olsa yabancılaşmayla savaşıyordu. Bu yüzden, insanların yabancılaşmanın içinde yaşadıkları kapitalist toplum için, doğrudan bir önemi vardır Kafka'nın eserinin. Bu eser, aynı zamanda sosyalist dünya için de dolaysız bir önem taşır. Çünkü, sosyalizm, yabancılaşmaya karşı ve bütünsel bir insan için savaşın başlangıcıdır, ama yabancılaşmanın bütün biçimlerini yok edemez. Komünist toplum kurulmadığı sürece,

yabancılaşmanın çeşitli biçimlerinin kökleri, sosyalizm içinde varlığını sürdürür.» Sonuçta, Garaudy 1971'de Fransız KP'sinden ihraç edildi.

Bu üç aykırı düşünürün de, neden kendi ülkelerindeki neo-Stalinist bürokrasilerle açık çatışmaya girdikleri anlaşılmaktadır.

Bu çaptaki ideologların gözlerindeki bağları atıp, insanların kendilerinin çok iyi tanıdıkları yabancılaşma gerçeğine dürüstçe bakmaları önemli bir adım sayılmalıdır. Gene de, şimdiye kadar Stalinist okulda eğitilmiş düşünürlerin hiç biri, bu olayın kaynaklarının ve temelinin Marksist doğrultuda bir irdelenmesini fazla ileriye götürmedi. Bu kitaptaki denemeler, böyle bir açıklaştırma görevini yüklenmişlerdir. Şekilsizleşmiş ya da yozlaşmış işçi devletlerindeki yabancılaşmanın kaynağını ve Marksizmi bir eylem rehberi olarak, bunların ortadan kaldırılmasının yollarını gösterirler.

Otokratik bir politik yapı ve iktisadın **bürokratik** yönetimi, kapitalizm sonrası rejimlerde işçi kitlelerinin içinde bulunduğu yabancılaşmanın iki temel dayanağıdır. Bu hastalıkların tedavi yolu, işçilerin, özgürce seçilmiş konseyleri aracıyla iktisadı ve hükümeti, demokratik bir tarzda denetlemelerinden başka bir şey olamaz. Bürokratik despotizmden sosyalist demokrasiye böyle sağlıklı bir geçiş, işçi devletlerindeki siyasi gelişmenin önümüzdeki aşamasıdır. Bunun ilk örneklerini sosyalizme «Bir insanî yüz» kazandırma çabalarıyla ilerici Çekoslovak Komünistleri verdiler. 1968'de, bu çaba Kremlin'in askeri birlik ve tanklarıyla ezildi.

Yabancılaşmaya karşı gittikçe büyüyen eleştiriler, denetlenmeyen bürokrasinin istibdadına yöneltiliyor. Bu ülkelerin aydınları, gençliği ve köylüleri ile

birlikte işçileri de, Marks ve Lenin'in programlarının vaadettiği, ama Stalin ve Kruşçef yönetiminde olduğu kadar Kosigin ve Brejnef yönetiminde de yadsınan, demokratik hak ve egemenliklerini kendi doğrudan eylemleriyle elde edeceklerdir.

YABANCILAŞMANIN SEBEPLERİ

ERNEST MANDEL

Marx, yabancılaşma kavramı ile ilk defa, Alman filozofu Hegel üzerinde çalışırken, karşılaştı. Fakat ne gariptir ki, Hegel'in eserinde ilk önce dikkatini çeken, yabancılaşmış emek teorisi olmadı. İnsanın bir vatandaş olarak devletle ilişkilerindeki yabancılaşması (siyasî yabancılaşma) Marx'ın felsefî, siyasî ve sosyal düşüncesinin başlangıç noktası oldu.

Toplum sözleşmesi teorisi (Rousseau gibi burjuva düşünürlerinin geliştirdiği sosyo-politik teori), insan, birtakım ferdî haklarından vazgeçer ve bu hakları topluluğun ortak, kollektif çıkarlarının temsilcisi olarak görülen devlete verir, demektedir, tabiî haklar felsefesinin teorisyenlerince ısrarla ileri sürülen bu düşünce özellikle Hegel tarafından geliştirilmiştir. Bu, aynı zamanda, Marx'ın, Hegel'i eleştirmesinin ve genel olarak eleştirici bir sosyal düşünür oluşunun da başlangıç noktasıdır.

1842-43 yıllarında Almanya'nın batısındaki Ren bölgesinde meydana gelen bazı olaylar (ormanlardan odun çalan insanların artması ve devletin bun-

lara müdahale etmesi) Marx'ın şu sonuca varmasını sağladı: kollektif çıkarları temsil etmeyi amaçlayan devlet, aslında toplumun sadece bir kısmının, özel mülk sahibi olanların, çıkarlarını temsil etmektedir. Bundan dolayı, ferdî hakların bu devlete devredilmesi bir yabancılaşma olayının ifadesi olmaktadır: aslında, insanların hakları kendilerine ait olan kurumlar tarafından gasbedilmektedir.

Bu sıralarda Almanya'dan kovulmuş ve Fransa'ya sürgün gitmiş olan Marx, bu siyasî-felsefî temelden hareket ederek, Fransa'da ilk sosyalist ve işçi örgütleri ile ilişki kurdu ve iktisat çalışmaya, özellikle de İngiliz ekonomi politiğinin klasik yazarları üzerinde çalışmaya başladı. Bu, Marx'ın «1844 Ekonomik ve Felsefî Elyazmaları» adlı eserinde ilk defa felsefî ve ekonomik düşüncelerin bir sentezine varma çabasının arka planı oldu. Bu çaba, burjuva toplumundaki emeğin ne olduğu konusundaki düşünceleriyle, insanın kaderi, tarih içindeki durumu, ve insanın yeryüzündeki varoluşu ile ilgili düşüncelerini bütünleştirme çabasıydı.

Bir senteze varmak için yapılan bu ilk gençlik yıllarının çabası, oldukça yetersiz araçlarla yürütülmüştü. Bu dönemde Marx'ın ekonomi politik bilgisi pek derin sayılmazdı, klasik ekonomi politik ekolünün (Adam Smith ve Ricardo ekolü) bazı kavramları ile yeni tanışıyordu ve modern sanayi sistemi ile doğrudan veya dolaylı teması çok azdı. Bütün bunları, bundan sonraki on yılda elde edecektir.

Bu tamamlanmamış ilk eserden uzun bir süre kimsenin haberi olmadı. İlk defa, 1932 yılında, yazılışından yüzyıl sonra yayınlandı. Dolayısıyla, iktisat ve felsefe çevrelerinde, gençliğinde ne düşündüğüne ve birtakım temel kavramlara nasıl vardığına dair ya-

pılan tartışmaların büyük bir kısmı, fikrî gelişmesindeki bu belirli dönüm noktasının bilinmeyişi yüzünden bir hayli çarpık bir şekilde cereyan etti.

Bazı bölümlerinin, özellikle, ekonomik bölümlerin, olgunlaşmamış olmasına rağmen, bu eser Marx'ın ve insanlığın fikrî gelişmesinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Şimdi açıklamaya çalışacağım önemi, yabancılaşma kavramına bağlıdır.

Yabancılaşma, kaynağını dinden alan çok eski bir kavramdır; aşağı yukarı, örgütlenmiş din kadar eski bir tarihi vardır. Batı'da ve Doğu'da hemen hemen bütün klasik felsefî akımlar tarafından devralınmıştır. Bu kavram insanın acıklı, trajik kaderi diyebileceğimiz bir fikrin çevresinde dolanır. Büyük Alman filozofu Hegel bu düşünceyi kendinden öncekilerden almış, ama gerçekten büyük bir gelişme yaparak ona yeni bir çizgi ve temel vermiştir.

Marx'tan önce Hegel de, insanın yabancılaşmış olduğunu, çünkü insan **emeğinin** yabancılaşmış olduğunu söylemiştir. İnsan emeğinin bu genel yabancılaşması için iki sebep göstermiştir Hegel. Biri, ihtiyaç ve emeğin diyalektiği adını verdiği şeydir. İnsanın ihtiyaçları her zaman mevcut ekonomik kaynaklardan bir adım ilerdedir, diyordu; bu yüzden insanlar tatmin edilmemiş ihtiyaçlarını karşılamak için, her zaman çok sıkı çalışmaya mahkûmdurlar. Ama, maddî kaynakların örgütlenmesini, bütün beşerî ihtiyaçların tatmin edilmesi gerekliliği ile özdeşleştirmeye çalışmak imkânsız bir iştir. Hegel'in yabancılaşmış emek adını verdiği olgunun bir yönü buydu.

Felsefî tahlilinin öbür yönü bir parça daha karmaşıktı. Zor bir kelimede özetlenir: «dışsallaşma» (veya «dışlaşma»). Terimin karmaşık olmasına ve kulağa yabancı gelmesine karşılık, muhtevası daha ko-

lay anlaşılabilir. Hegel'in dışsallaşma dediği bu felsefî kavramla anlatmak istediği şey şöyle özetlenebilir: çalışan, bir şey üreten her insan, bu ürettiği şeyle veya yaptığı işle, aslında kafasında daha önceden varolan bir fikri yeniden üretmektedir. Şimdi, Marx'ın bu görüşe katıldığını eklersem bazılarınız şaşırabilir. Bu, insanın yaptığı her işin, maddî olarak gerçekleşmesinden önce kafasında yaşadığı fikrini **Kapital**'in birinci cildinin ilk bölümünde bulabilirsiniz. Böylece, Hegel de, Marx gibi, çalışan ama yalnız içgüdüyle işgören hayvanlar (meselâ; arı, karınca) arasında bir ayrım yapıyordu. Buna karşılık insanın, önce yapmayı amaçladığı şeye dair bir düşüncesi olur, sonra bu düşünceyi gerçekleştirmeye çalışır. Bununla Marx'ın anlatmak istediği şey, «maddeden önce düşünce vardı» değildir, şüphesiz.

Daha sonra şu soruyu sorar Hegel, bizde önceden varolan bir düşünceyi maddeleştirmek istediğimizde, gerçekten ne yaparız? Kaçınılmaz bir biçimde kendimizi emeğimizin ürününden ayırırız. İmal ettiğimiz, ürettiğimiz şeyi kendi vücudumuzun dışına çıkarırız ve o da bizden ayrılır. Kafamızda yaşayan bir düşünce gibi varlığımızın bir parçası olarak kalamaz. Hegel için, yabancılaşmanın başlıca tanımı böyleydi, buna antropolojik tanım da diyebiliriz. Antropoloji, insanın tarihten bağımsız ve her zaman için geçerli olan 'tabiatını' araştırmaya çalışan bir 'bilim' dir. Bu şekilde Hegel, her çeşit emeğin yabancılaşmış emek olduğu, çünkü şartlar ne olursa olsun her toplumda insanın, emeğinin ürünlerinden ayrılmaya mahkûm olduğu sonucuna vardı.

Yabancılaşmanın Hegel tarafından yapılan bu iki tanımını ele alan Marx, ikisini de reddeder. İhtiyaçlar ve maddî kaynaklar arasındaki farklılık, ihtiyaç-

lar ve emek arasındaki gerilim sınırlıdır, tarihin akışıyla şartlandırılmıştır. İnsanın ihtiyaçlarının sınırsız bir şekilde artacağı ya da insanın kollektif emeğinin ürününün her zaman bu ihtiyaçların gerisinde kalacağı doğru değildir. Bunu tarihî bir tahlil yoluyla kesinlikle reddeder. Özellikle, yabancılaşma ile dışsallaşma'nın, Hegel'deki idealistçe özdeşleştirilmesine karşı çıkar. Emeğimizin ürününün bizi ezmesi veya bazı maddî kuvvetlerin insanların aleyhine dönmesi gerekmez, zarurî sonuç bu değildir. Böyle bir yabancılaşma, önce içimizdeki düşünceler olarak yaşayan ve sonra da nesneler halinde, emeğimizin ürünü halinde maddî bir varoluş kazanan şeylerin vücudumuzdan dışarıya çıkarılmasının sonucu değildir.

Yabancılaşma, toplumun belli bir örgütlenme tarzının sonucudur. Daha somut olarak, sadece meta üretimine dayalı bir toplumda, ve sadece bir pazar ekonomisinin özel sosyo-ekonomik şartlarında, üreterek dışımıza çıkardığımız nesnelerin kendilerine ait ve sosyal bakımdan ezici bir niteliği (varoluşları), ezici ve insanları sömürücü bir niteliği olabilir, ve, ezici ve insanları sömürücü bir sosyal cihazla (kuruluşla) bütünleşebilirler.

Hegel'in eleştirilmesi sonunda insan düşüncesinde meydana gelen, değindiğim, bu çok büyük ilerleme şudur: Marx, emeğin yabancılaşmasının antropolojik bir nitelik yani insanoğlunun tabiî ve silinemeyecek bir yazgısı olduğu düşüncesini reddeder. Der ki, emeğin yabancılaşması, insanın varoluşunun her yerdeki ve bütün gelecekteki sınırı, ayrılmaz tabiatı değildir. Belirli sosyo-ekonomik örgütlenme biçimlerinin belirli bir sonucudur. Başka bir deyişle, Marx, Hegel'in yabancılaşmış emek kavramını son-

suz bir antropolojik kavramdan bir geçici tarihî kavrama dönüştürür.

Bu yeniden yorumlayış insan türü için bir umut bildirisi taşır. Marx, insanın yeryüzündeki hayat süresinin bütününü, yabancılaşmış şartlar altında «alnının teriyle» yaşamak zorunda olmadığını söyler. İnsan hür olabilir, emeği hür olabilir, kendini kurtarma yetisine sahiptir. Ama bu, sadece, belirli tarihî şartlarda mümkündür. Yabancılaşmış emeğin yokolması için hangi sosyo-ekonomik şartların gerekli olduğunu daha sonra anlatacağım.

Şimdi Marx'ın yabancılaşma teorisinin ilk sistematik anlatımı olan «1844 Ekonomik ve Felsefi El-yazmaları» ndan, temel eserine, yirmi yıl sonra yayınlanan **Kapital**'e geçelim. Yabancılaşma kavramının burada hemen hemen hiç görülmediği doğrudur.

Son otuz yılda «Marksoloji» adı verilen yeni bir meslek türedi. Bu mesleğin uygulayıcıları Marx'ın eserlerinin tümünü okur ve kitaplarında kullandığı kelimeleri numaralanmış kartlara geçirirler, sonra da bu dilbilgisi istatistiklerinden düşüncesi hakkında bazı sonuçlar çıkarmaya çalışırlar. Hattâ bazıları bu tür şekilci tahlillerde elektronik beyin kullanmaya kadar gitmişlerdir. Bu «Marx - dilbilgicileri» şimdiye kadar **Kapital**'de «yabancılaşmanın» ya isim, ya da fiil olarak kullanıldığı altı yer keşfetmişlerdir. Başka biri. bir yedincisini bulabilir, veya altıncısının geçerliliği hakkında bir tartışma açılabilir; ama ben burada bu muazzam keşif üzerinde durmayacağım.

Kapital'in bu türden şeklî ve salt kelimelerden ibaret bir tahliline dayanılırsa, olgunluk dönemindeki Marx'ın gerçek bir yabancılaşma teorisinin olmadığı sonucuna varılabilir. Bu vargı yanlıştır; yalnız, Marx, gençlik yıllarından sonra, özellikle 1856-57'de emek

değer teorisinin doğruluğundan kesinlikle emin olup, kendisi de bu teoriyi kusursuzlaştırdıktan sonra, yabancılaşma teorisini bir yana atmıştır.

«1844 Ekonomik ve Felsefî Elyazmaları» ilk defa 1932'de yayınlandığı zaman bu meselelerin çevresinde büyük bir anlaşmazlık doğdu. Tartışmada en azından üç eğilim farkedilebiliyordu. Buna katılan yazarların hepsinin adını anmayacağım, çünkü bu konuda yüzden çok insan yazı yazmıştır ve anlaşmazlık da bitmiş olmaktan uzaktır. Bazıları gençlik ve olgunluk eserleri arasında bir çelişki olduğunu ve Marx'ın kendi görüşleri tam gelişince, ilk teorilerini bıraktığını söylediler.

Başkaları da tam tersini söylediler. Hakiki Marx gençlik eserlerinde bulunacaktı; sonraları, kavrayışının alanını sadece ekonomik sorunlarla sınırlayarak bozulmuştu. Bu şekilde ekonomizme saplanmıştı.

Bir kısmı da, Marx'ın düşüncelerinin hiç bir önemli evrim geçirmediğini ileri sürdüler. Bunların arasında Amerikalı Erich Fromm, Fransız Marksist akademisyen Maximilien Rubel, ve iki Fransız Katolik rahibi peder Bigo ile Peder Calvez, sayılabilir. Bunlar ilk ve sonraki eserlerde aynı düşüncelerin bulunduğunu savunurlar.

Bu üç görüşün de yanlış olduğu kanısındayım. Marx'ın düşüncesinde on yıldan on yıla tamtamına bir tekrar değil önemli bir evrim vardı. Düşünen, düşünmeye ve yaşamaya devam eden bir insan, altmış yaşında, yirmi beş yaşındayken söylediği şeylerin aynısını söylemeyecektir. Temel kavramların aynı kaldığı kabul edilse bile, biraz ilerleme, biraz değişme olacaktır. Bu somut durumda evrim daha da çarpıcıdır, çünkü daha önce söylediğim gibi, 1844'ün Marx'ı, on-onbeş yıl sonra geliştirdiği ekonomik teo-

rinin bir temeltaşı olan emek değer teorisini kabul etmemişti daha.

Bu süregelen tartışmanın temel sorularından biri, olgunluk devresindeki Marx'ın bir yabancılaşma teorisi var mıdır, yoksa bunu tamamen bırakmış mıdır? şeklindedir.

Marx'ın bir başka temel eseri daha. **Kapital**'in bütün temel fikirlerinin ilk defa inceden inceye hazırlandığı ve denendiği bir laboratuvar, 1857 - 58'de yazılmış bin üç yüz sayfalık bir eser, **Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomi** (Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri) de yazılışından bir yüzyıl sonrasına kadar nedense yayınlanmamıştır. İlk defa İkinci Dünya Savaşı'nın başında Rusya'da yayınlandı, fakat savaş yüzünden kitapların çok büyük bir kısmı tahrib oldu. Sanıyorum sadece iki kitap Amerika'ya ulaştırıldı, Avrupa'da ise hiç ele geçmedi. Stalin yönetimi de ikinci bir defa basmaya istekli görünmedi. Böylece kitabın yeniden basılışı ve bir iki ülkede belli sayıda uzmanca tanınışı bin dokuz yüz ellilere, yani yazılışından aşağı yukarı yüzyıl sonrasına kaldı.

Ne yazık ki, bu temel eserin İngilizceye tercümesi hâlâ yapılacak (her ne kadar bir çevirinin ilânını duyduysak da). Fransızcada da çok kısa bir süre önce çıktı. Bu yüzden tartışmaya katılanların bazılarının bu anahtar eseri bilmeme gibi bir özürleri vardı. Çünkü bunu okuyan biri, bir Marksist yabancılaşma teorisinin varolduğunu hemen görebilir: **Grundrisse**'de kelime, kavram, ve tahlil olarak defalarca gözükmektedir.

Şu halde genç Marx'ın değil olgun Marx'ın geliştirdiği bu yabancılaşma teorisi nedir? Ve **Kapital**'de yazılanlarla ilişkisini nasıl kurabiliriz? Burada sa-

dece şeklî bir zorluk vardır. Çünkü Marx üç ayrı terim kullanır, ve bunları birbirinin yerine konulabilir bir tarzda kullanır. Biri, yabancılaşma kavramıdır; ikincisi, şeyleşme (reification) kavramıdır (karışık bir kavram); üçüncüsüyse daha da karışık olan meta fetişizmi kavramıdır. Ama bu kavramları açıklamak o kadar zor değildir; şimdi size anlamlarını açıklamaya çalışacağım.

Bu tahlile ekonomik yabancılaşmanın bir tanımı ile başlayalım. Hemen eklemeliyim ki, geniş kapsamlı Marksist yabancılaşma teorisi içinde ekonomik yabancılaşma, sınıflı toplumda insan faaliyetinin bütün alanlarını kapsayan çok daha genel bir olgunun sadece bir parçasıdır. Ama en belirleyici unsurdur. Bu yüzden ekonomik yabancılaşmadan başlayalım. Meseleye, birbirini izleyen safhalar halinde yaklaşacağız. Ekonomik yabancılaşmanın ilk ve en çarpıcı yönü, insanların, üretim ve geçim araçlarına hür olarak erişebilme imkânından yoksun kalmalarıdır. Bu, insan tarihinde yeni sayılabilecek bir gelişmedir. On-dokuzuncu yüzyılda bile, tarımda üretim araçlarına hür bir şekilde sahip olma, kullanabilme imkânı dünyanın bazı ülkelerinde, meselâ Amerika ve Kanada'da, hâlâ vardı. Amerikan İç Savaşına kadar, insan kitleleri için, kimsenin sahip olmadığı bir toprak parçası bulmak ve buralara hür çiftçiler olarak, ev sahipleri olarak yerleşmek imkânsız değildi. Avrupa'da bu imkân iki yüzyıldan beri, hattâ bu kıtadaki bazı ülkelerde üç-dört yüzyıldan beri mevcut değildi. Bu tarihî olay bir yabancılaşma teorisi için başlangıç noktasıdır, çünkü ücretli emek kurumu, yani insanların işgüçlerini bir başka şahsa, işverene satmak zorunda bırakılmaları, sadece üretim araçlarının dilediği gibi kullanabilme imkânının toplumun önemli

bir kesimine tanınmadığı yer ve zamanlarda, geniş ölçüde ortaya çıkabilir. Şu halde, emeğin yabancılaşmasının ilk ön şartı, emeğin temel üretim ve geçim araçlarından ayrılmalarıdır.

Bunun yeni sayılabilecek bir olay olduğunu söylemiştim. İkinci bir örnek bunu daha iyi gösterebilir. Ondokuzuncu yüzyılda liberal düşüncenin ortaçağ toplumuna, feodal topluma yönelttiği klasik, tarihî eleştiri, toprağı ekenlerin hürriyetten yoksun oluşlarıydı. Doğru olduğunu sandığım bu eleştiriye karşı çıkmayacağım. Bu toplumdaki doğrudan üreticiler, köylüler ve serfler, hür insanlar değillerdi. Hür bir şekilde dolaşamazlardı dünyada, toprağa bağlıydılar.

Ama feodal toplumun burjuva liberal eleştiricilerinin unuttuğu şey, insanın toprağa bağlanmasının iki yanlı bir durum olduğu idi. Eğer insan toprağa bağlıysa, toprak da insana bağlıydı. Ve toprağın insana bağlı olmasından ötürü, feodal ilişkiler içinde yaşayan insanların önemli bir bölümü ücretli emekçi olmak ve işgüçlerini sermaye sahiplerine satmak zorunda bırakılmazlardı. Toprağı kullanabilme imkânları vardı, kendi geçim araçlarını üretebilir ve bunun bir kısmını kendilerine saklayabilirlerdi. Yalnızca örgütlü feodal toplumun dışındaki insanlar, kanun dışı kimseler, gerçekte (çünkü ilkönceleri böyle idiler) yeni toplumsal sınıflar, bir yanda ücretli emekçiler, bir yanda tüccarlar için bir başlangıç noktası olabilirlerdi.

Emeğin yabancılaşmasının ikinci safhası, insanların bir kısmı, topraktan sürülünce, üretim ve geçim araçlarına erişebilme imkânları artık kalmayınca, ve yaşamaya devam edebilmek için, işgücünü pazarda satmak zorunda bırakılınca, ortaya çıktı. Yabancılaşmanın başlıca özelliği budur. Ekonomik alanda, üc-

retli emek kurumu, yani sahip oldukları tek metayı: işgücünü, emek pazarında satmadan hayatlarını devam ettiremeyen insanların içinde bulundukları ekonomik zaruretin sonucudur.

Patrona işgücünü satman ne demektir? Hem gençlik, hem de olgunluk eserleriyle Marx'ın tahlilinde, bu salt şeklî ve hukukî sözleşme ilişkisinin - işgücünü, yani zamanının bir parçasını, yaşayabilmen için gereken para karşılığında bir başkasına satıyorsun - ardında, bütün insan varlığı için, özellikle de ücretli emekçinin hayatı için çok derin sonuçlar yaratan bir şey vardır. Bu en önce şu anlama gelir: uyku dışında geçen saatlerinin büyük bir kısmı üzerindeki kontrolunu kaybedersin. İşverene sattığın zamanın bütünü ona aittir, sana değil. Çalışırken istediğini yapmakta serbest değilsin. Bütün bu zaman içerisinde, senin ne yapacağını ve yapmayacağını söyleyen işverendir. O emreder senin ne üreteceğini, nasıl üreteceğini, ve nerede üreteceğini. Faaliyetine hükmeden o'dur.

Ve emeğin üretkenliği ne kadar artar ve iş haftası da ne kadar kısalırsa, işverenin, senin bir ücretli emekçi olarak zamanın üzerindeki kontrolu da o kadar sıkılaşacaktır. Modern işletmelerin zaman - hareket incelemelerinde, patron, onun işinde çalıştığın her saniyeyi, **kelime anlamıyla** her saniyeyi kontrol etmeye çalışır - ki bu kontrolun nihai ve en kusursuz biçimidir -.

Bundan sonra yabancılaşma bir üçüncü şekle bürünür. Bir ücretli, işgücünü hayatının belli bir süresi için işverene satınca, emeğinin ürünleri kendisine ait değildir. Bunlar, emeğinin ürünleri, patronun mülkü olur.

Modern ücretlinin, emeğinin ürünlerine sahip

olamayışı gerçeği, burjuva toplumunda yaşamaya alışmış insanlara çok olağan gelse de, bir bütün olarak insanlığın tarihi açısından o kadar aşikâr değildir. Binlerce yıllık hayat boyunca durum böyle değildi. Hem eski çağların, hem de orta çağların zenaatkârları kendi ürünlerinin sahipleriydiler. Orta çağın köylüsü, hattâ serfi bile emeğinin ürününün yüzde ellisine, hattâ bazan yüzde altmış ya da yetmişine sahip çıkabiliyordu.

Kapitalizmde, ücretli işçi, yalnız emeğinin ürünü üzerindeki mülkiyet hakkını kaybetmekle kalmaz, üstelik bu ürünler ona düşmanca ve zararlı bir tarzda iş görürler. Makina, buna örnektir. İnsan yaratıcılığının bu çok önemli ürünü, işçi makinaya bir ek gibi çalıştığı zaman, hayatının ve çalışmasının ahengini makinanın işleyişine uydurmak zorunda bırakıldığı zaman, işçiye karşı bir zulüm kaynağı haline gelir. Bu, vardiya çalışmalarında işçi sınıfının bir kısmı geç saatlerde ve insan hayatının gece ile gündüz arasındaki normal ritmi ile çatışan saatlerde çalışmak zorunda kaldığı zaman ciddi bir yabancılaşma kaynağı olabilir. Böyle anormal bir program bütün psikolojik çöküntülere ve sinir bozukluklarına sebep olur.

Toplumun, kapitalistler ve ücretli işçiler halinde düşman sınıflara bölünmesinden sonra emeğin ürünlerinin bürünebileceği baskıcı, ezici tabiatın bir başka yanı da, aşırı üretim, buhranlar, veya bugünlerde daha ihtiyatlı bir tarzda söylendiği gibi, gerilemelerdir. Böyle zamanlarda insanlar daha az tüketirler, çünkü çok fazla üretmektedirler. Ve daha az tüketmelerinin sebebi emeklerinin verimliliğinin yetersiz oluşu değil, aksine, bu verimliliğin çok fazla oluşudur.

Şimdi, ekonomik alanda. belirttiğim noktalardan

doğan, son bir yabancılaşma biçimine geliyoruz. İşçinin ve emeğin yabancılaşması, onun hayatında çok temelli bir şeyin değiştiği anlamına gelir. Bu nedir? Normal olarak herkesin, emek faaliyetinde dışa vurulması gereken bir yaratıcı kapasitesi, belli yetenekleri, ve insanî gelişmesi için henüz kullanılmamış gizli güçleri vardır.

Fakat ücretli emek kurumu geçerli olduktan sonra, bu imkânlar dumura uğrarlar. Çalışma, artık, emek zamanını satan biri için, kendini ifade etme yolu değildir. Çalışma sadece bir hedefe varmak için bir yoldur. Ve bu hedef de para kazanmak; ihtiyaçlarınızı karşılamak için gerekli olan tüketim mallarını satın almaya yarayacak geliri kazanmaktır.

Bu şekilde insanın tabiatının temel bir yönü, yaratıcı çalışma yapabilme kapasitesi engellenir ve bozulur. Çalışma insanlar için yaratıcı ve üretici bir şey değil, zararlı ve tahripkâr bir şey haline gelir. Batı Avrupa'da fabrikalarda çalışan ve «işçi-papaz» denilen rahipler bu deneyleri hakkında kitaplar yazmış ve bu kitaplarda Marksizmin ileri sürdükleriyle aynı sonuca varmışlardır. Bunlar, bir ücretlinin, fabrikada veya dairede geçen zamanını hayatından kaybedilmiş olarak gördüğünü yazıyorlar. İşçi burada üretim ve çalışma dünyasının dışında hürriyete kavuşmak ve beşerî gelişme kapasitesi kazanmak için, vakit harcamak zorundadır.

Ama, bu boş zaman süresinde tatmin olma ve tamamlanma umudunun da bir aldanış olduğu görülür. Ondokuzuncu yüzyılda liberal veya sosyal demokrat inançlara sahip birçok insaniyetçi ve hayırsever reformcu, insanlar, eğer boş zamanları artırabilirse, hürriyetlerine kavuşturulabilirler, ve kurtarabilirler kanısında idiler. Boş zamanın, ücretli emeğin mahi-

yeti ve meta üretimi ile ücretli emeğe dayalı bir toplumun şartları tarafından belirlendiğini anlamıyorlardı.

Sosyal bakımdan gerekli emek zamanının kısalması ve boş zamanın da artması ile birlikte, bu boş zamanın ticarileşmesi olayı meydana geldi. Meta üretici kapitalist toplum, bu sözde «tüketim toplumu» boş zamanı, meta üretimi, sömürü, ve birikim temeline dayalı ekonomik olaylar bütünü ile bağdaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptı.

Bu noktada, yabancılaşma kavramı salt ekonomik bir olgu niteliğinden çıkıp, daha geniş sosyal bir anlam kazanır. Bu, daha geniş uygulamaya doğru ilk köprü tüketicinin yabancılaşması kavramıdır. Şimdiye kadar sadece yabancılaşmış emeğin sonuçları hakkında konuştuk. Ama, Marx'ın daha 1844'de anladığı gibi, kapitalist toplumun başlıca özelliklerinden biri, insan ihtiyaçlarına ilişkin yapısal çelişkisidir. Bir yandan, her kapitalist müteşebbis kendi ücretlilerinin insanî ihtiyaçlarını, onlara mümkün olduğu kadar az ücret vererek, sonuna kadar sınırlamak ister.

Öte yandan da, her kapitalist, diğer kapitalistlerin işçilerini ücretliler olarak değil muhtemel tüketiciler olarak görür. Bu yüzden, bu diğer ücretlilerin tüketim kapasitelerini sonuna kadar artırmak ister, aksi halde üretimi artıramaz ve kendi işçilerinin ürettiğini satamaz. Böylece, kapitalizmin insan ihtiyaçlarını sürekli olarak artırmak gibi bir eğilimi vardır.

Belli bir noktaya kadar, bu artış temel besin, konut ve sağlıklı giyim gerekleri gibi insanın gerçek ihtiyaçlarını kapsayabilir. Ama her şeyi ticarileştirmek ve mümkün olduğu kadar çok şey satma çabasıyla kapitalizm, büyük bir hızla insan ihtiyaçlarının ötesine geçer ve sistematik ve yaygın bir şekilde suni ih-

tiyaçları tahrik ve teşvik etmeye başlar. Bunların çoğu saçma, gülünç ve korkunçtur. Bir örnek vereyim. Jessica Mitford adında bir Amerikalı yazar «Amerikan Ölüm Tarzı» adında eğlendirici bir kitap yazmış. Bu kitapta, sevgili ölülerinin sadece huzur içinde değil, aynı zamanda konfor içinde, sünger kefenlerde yatması için pahalı tabutları insanlara satmaya çalışan mezarcılar anlatılıyor. Satıcı, bunun cesedi değil ama tüketiciyi tatmin ettiğini söylüyor.

Mezarcılıkla uğraşanların bu gülünç para kazanma çabasının hiç bir gerçek ihtiyaçla ilgili olmadığını söylemeye gerek var mı?

Bu yabancılaşma artık sadece ekonomik değil sosyal ve psikolojik bir nitelik de almıştır. İhtiyaçları, sürekli olarak rasyonelliğin dışına taşırmanın bu sistemdeki amacı nedir? Kasıtlı ve bilinçli bir şekilde insanlarda sürekli tatminsizlikler yaratmak. Eğer insanlar tam ve sağlıklı bir şekilde tatmin olsalar kapitalizmin varlığı için bir sebep kalmaz. Sistem insanlarda devamlı suni tatminsizlikleri tahrik etmelidir, çünkü bu tatminsizlik olmazsa gerçek ihtiyaçlarından gittikçe daha çok uzaklaşan şeylerin satışı arttırılamaz.

Bu türden tatminsizlikleri sistemli bir şekilde yaratmaya yönelik bir toplum, gazetelerin çeşitli suçlarla ilgili haberlerde görülen sonuçları doğurur. Bir toplum değersiz tatminsizlikler doğuruyorsa, bu tatminsizliği aşmaya çalışan bütün anti-sosyal çabaları da doğuracaktır.

İnsanların tüketiciler olarak bu yabancılaşmasının ötesinde, iki önemli vechesi vardır yabancılaşmanın. Biri, genel olarak insan faaliyetinin yabancılaşmasıdır. Öteki, insanların en temel özelliklerinden

birinde, karşılıklı anlaşma, iletişim kapasitesinde **yabancılaşmalarıdır.**

Yabancılaşma kavramının genel olarak insan faaliyetini kapsamak üzere genişletilmesi ne demektir. Meta üretimine, ve aşırı-uzmanlaşma sınırına kadar götürülmüş bir işbölümüne dayalı bir toplumda yaşıyoruz. Bunun sonucu, hayatlarını kazanmak için belli bir iş veya faaliyette bulunan insanların ufukları çok daralma eğilimindedir. Sadece kendi uzmanlıklarının sorunlarını ve uğraşlarını görmekle, zenaatlarının kölesi olacaklardır. Üstelik, bu kısıtlamadan ötürü, sınırlı bir sosyal ve politik bilinçleri olacaktır.

Bu kapalı ufukla birlikte giden çok daha kötü bir şey var: İnsanlar arasındaki ilişkileri, şey'ler arasındaki ilişkilere dönüştürme eğilimi. Bu, Marx'ın **Kapital**'de anlattığı «şeyleşme» eğilimi, sosyal ilişkilerin eşyaya, nesnelere dönüşmesidir.

Olaylara bu tür bakış, bu yabancılaşma teorisinin bir genişletilmesidir. Geçen gün bu ülkede bu dönüşümün bir örneğine tanık oldum. Garsonlar, bu yabancılaşma sürecinin yapıcıları değil kurbanı olan yoksul emekçileriydi. İşin içyüzünden habersizdirler. Düzenin ve bunun sahiplerinin kendilerine yüklediği bu işte azami sayıda müşteriye hizmet etmenin ağır baskısı altında, müşterilere sadece ısmarladıkları şeyler açısından bakarlar. Bir garsonun birine şöyle dediğini duydum: «Ha, tamam, siz ızgara bifteksiniz.» Siz, belli bir adresi olan, ve belli bir yaştaki Bay veya Bayan Filanca değilsiniz. Siz ızgara bifteksiniz, çünkü garsonun aklı bir sürü insanın arka arkaya yaptığı siparişlerle baskı altındadır.

Bu şeyleştirme eğilimi işçilerin duygusuzluklarının veya gayri insaniliklerinin sonucu değildir. Meta üretiminin ve bir meslekle uğraşan insanların diğer-

lerini sadece müşteri olarak veya birbirleri ile hangi ekonomik ilişkileri varsa onun açısından görmesine yol açan aşırı işbölümünün sonucudur bu.

Bu görüş günlük dilde ifadesini bulur. Japonya'nın başlıca ticarî ve sınaî merkezi Osaka şehrinde insanlar birbirleriyle karşılaşınca, «nasılsın» yerine «işler nasıl» ya da «para durumları nasıl», diyorlar. Burjuva ekonomik ilişkilerin olağan insan ilişkilerinin çehresini nasıl değiştirdiğini gösterebilir bu.

Şimdi de, yabancılaşmanın nihaî ve trajik şekline, iletişim yetisinin (capacity to communicate) yabancılaşmasına geliyorum. İletişim yetisi insanın en temel niteliğidir, insan olarak onun ayırdedici niteliğidir. İletişim olmadan örgütlü toplum da yoktur, çünkü iletişim yoksa dil de yoktur, dil olmazsa düşünce de olamaz. Kapitalist toplum, sınıflı toplum, meta üretici toplum bu temel insan yetisini engellemek, saptırmak ve kısmen yoketmek eğilimindedir.

Bu sürece üç ayrı seviyede örnek verelim. Birincisi çok harcıalem bir örnek. İnsanlar bildirişmeyi (iletişmeyi) nasıl öğrenirler? Daha çocukken psikologların sosyalleşme dediği bir süreçten geçerler ve konuşmayı öğrenirler. Uzun bir süre küçük çocukları sosyalleştirmenin başlıca yollarından biri oyuncak bebekler olmuştur. Çocuk bebekle oynarken kendisini ikileştirir, kendini ferdiyetinin dışına çıkarır ve bu öteki benliği ile bir diyalog geliştirir. İki dil konuşur, kendi dili ve bebeğin dili; ve böylece kendiliğinden bir tabiatı olan bir suni bildirişim süreci yaratarak dilini ve düşüncesini geliştirir. Son zamanlarda, sanayi, konuşan bebekler yapmaya başladı. Bu, bir ilerleme sayılıyor. Ama bebek konuşursa diyalog sınırlanır. Çocuk artık aynı kendiliğindenlikle veya iki dilde konuşamaz. Konuşmasının bir parçası

dışardan teşvik edilmiştir, bir kapitalist şirket tarafından.

Bu kapitalist şirket, bebeği, çocuğun kendi başına yapabileceğinden daha üstün (aslında bundan biraz şüpheliyim) konuşturabilmek için en büyük eğitimci ve psikologları kiralamış olabilir. Ama yine de diyaloğun kendiliğindenliği kısmen engellenir, bastırılır veya yaptırılır. Diyaloğun, bildirişim yetisinin gelişmesi daha az olur, bu yüzden de zekâ gelişmesi oyuncak bebeklerin konuşmadıkları ve çocukların onlara kendi dillerini verdikleri zamanlara göre daha zor olur.

İkinci bir örneği daha karmaşık bir düzeyden alalım. Sosyal - maddî çıkarlardan dolayı bölünmüş ve sınıf mücadelelerinin devam ettiği sınıflı bir toplum, barikatların farklı taraflarında duran insanlar arasındaki bildirişme yetisini belli bir ölçüde bastırır. Bu, kişilerin yönünden bir akıl, anlayış veya dürüstlük yoksunluğu olarak alınamaz. Bu, bölücü maddî çıkarların bütün insan gruplarına yaptığı yasaklayıcı baskının tesiridir.

İşçi ve işveren temsilcilerinin arasında sert bir havanın estiği bir ücret pazarlığında bulunan herkes (gerçek bir ücret pazarlığından sözediyorum, sahtesinden değil) ne demek istediğimi anlayacaktır. İşveren tarafındaki adamlar, ne kadar iyi niyetli ve liberal fikirlere sahip olurlarsa olsunlar, işçilerin söylediklerine hoşgörüyle bakamayacak, bunları anlayamayacaklardır, çünkü kendi maddî - sosyal çıkarları karşı tarafın en çok ilgilendiği şeyi anlamalarını engelleyecektir.

Bu engellenmenin farklı bir seviyede (çünkü işverenler değil, sadece işçiler sözkonusuydu) çarpıcı bir örneği, 1968'de New York'da Birleşik Öğretmen-

ler Federasyonu'nun okul sistemi üzerindeki kontrolun özerkleştirilmesine karşı yaptıkları trajik grevdir. Bu adamlara kötü niyetli veya aptal denilemezdi. Hattâ çoğu, eskiden liberal veya sol sayılabilen kişilerdi. Ama sosyal çıkarların ve çevrenin kuvvetli baskılarından dolayı karşı tarafın, Siyah ve Porto Riko'lu azınlık kitlelerinin çocuklarının eğitimi üzerinde halk kontrolu isteklerini anlayamıyorlardı.

Böylece, Marksist yabancılaşma kavramı, toplumun mutlak anlamda ezilen sınıflarının ötesine de yayılır. Ezenler de, toplumun büyük kitlesi ile insanca iletişim kuramadıkları için, insanî yetilerine yabancılaşmışlardır. Ve bu ayrılık, bu parçalanma, sınıflı toplum ve getirdiği farklılaşmalar varoldukça, kaçınılmazdır.

Ferdî seviyedeki bu yabancılaşmanın bir başka korkunç görünümü de, meta üretimine ve işbölümüne dayalı toplumun insanlarda yarattığı yalnızlık duygusudur. Bu toplum, her koyun kendi bacağından asılır ilkesinin yürürlükte olduğu bir toplumdur. Aşırı ferdiyetçilik, aşırı yalnızlık demektir.

Bazı varoluşçu filozofların öne sürdüğü gibi insanın özünde her zaman yalnız olduğu, doğru değildir. İlkel toplumlarda, yalnızlık kavramının ortaya çıkmasına imkân vermeyen bütünsel toplu hayat tarzları var olmuştur. Bu sadece burjuva toplumunda insan gelişmesinin belli bir safhasında, meta üretiminin ve işbölümünün sonucu olarak ortaya çıkar.

Psikologlar insanların dükkânlarda veya sokaktaki konuşmalarını zaman zaman teype almışlardır. Daha sonra bu teypleri dinleyince de, hiç bir diyalogun oluşmadığını görmüşlerdir. İki kişi birbirleriyle hiç buluşmadan karşılıklı konuşmuşlardır. İkisi de içlerini boşaltmak, yalnızlıklarından sıyrılmak fırsatı-

nı yakaladıkları için konuşmaktadırlar, ama ikisinde de karşısındakini dinleyebilme gücü yoktur.

Tek birleşme, buluşma yeri diyalogun sonunda «hadi eyvallah» deyişleriyle meydana gelmiştir. Bu Allahaısmarladık bile keder vericidir, çünkü yalnızlıklarını içlerinden atma imkânını bir daha sefere buluştukları zamana saklamak isterler. Bu başkalarını dinlemek, ya da anlamak imkânına sahip olmayan insanların diyaloğudur.

Şüphesiz, bu çok aşırı ve az raslanan bir örnektir. Toplumumuzun üyelerinin büyük bir kısmı daha bu durumda değildir, yoksa sosyal ilişkilerin çöküşü tamamlanmış olurdu. Yine de kapitalizm, bu aşırı yalnızlığın alanını, bütün korkunç sonuçlarıyla birlikte, genişletme eğilimindedir.

Bu, karanlık bir resme benziyor; elbette bu karanlık resim de zamanımızın alacakaranlık gerçeğine uygun düşmektedir. Eğer ileri Batı ülkelerinde aklî hastalığın eğrisi, maddî zenginlik ve gelirin eğrisine paralel olarak yükselmişse, bu kara resim Marksist eleştiricilerin bir icadı değil içinde yaşadığımız sosyal ve ekonomik gerçekliğin ifadesidir.

Ama daha önce de söylediğim gibi bu ürkütücü durum hiç de umutsuz değildir. İyimserliğimiz şuradan geliyor: emeğin yabancılaşmasının ve burjuva toplumunda insan yabancılaşmasının belirli tezahürlerinin köklerinin tahlili tamamlanınca, artık, emeğin ve insanın yabancılaşmasından arınmış bir toplumun tasarlanabileceği sonucu kaçınılmaz bir şekilde belirmektedir. Tarihî bakımdan ve insan tarafından üretilmiş bir felâkettir bu, tabiatta veya insan tabiatında köklenen bir kötülük değil. İnsanın yaptığı her şey gibi yine insan tarafından yıkılabilir. Bu şartlanma, yani yabancılaşma, tarihin bir ürünüdür ve tarih ta-

rafından yokedilebilir, ya da hiç olmazsa daha fazla ilerlemeyle yavaş yavaş yenilebilir.

Bu anlamda, Marksist yabancılaşma teorisi, içinde yabancılaşmanın tedrici kayboluşu ve nihaî yıkılışı için gerekli şartların yaratılması yoluyla bir yabancılaşmadan kurtuluş teorisini de ihtiva eder. «Tedrici kayboluş» sözünü vurguluyorum çünkü böyle bir süreç veya kurum, nasıl meta üretimi, bir hükümet kararnamesi veya bildirisiyle yokedilemezse, aynı şekilde bir kararname veya bir yazışma ile yıkılamaz.

Marksistler, yabancılaşmanın tedrici kayboluşu için sosyo - ekonomik önşartların, bir dünya sosyalist devrimiyle başlayan sınıfsız bir toplumda yaratılabileceğini ve başka bir yol olmadığını bilirler. Burada sınıfsız toplum dediğim zaman kasdettiğim Sovyetler Birliği'nde, Doğu Avrupa'da, ve Çin'de varolan toplumlar değildir. Bunlar, en iyi şartlarda kapitalizmle sosyalizm arasında yarı yola varmış geçiş toplumlarıdır. Özel mülkiyetin yokedilmiş olmasına rağmen, bu toplumlar henüz çeşitli sınıflara bölünmeyi yokedememişlerdir; hâlâ farklı sosyal sınıf ve tabakalar, işbölümü ve meta üretimi vardır. Bu şartlardan dolayı, bu toplumda yabancılaşmış emek ve yabancılaşmış insan da vardır.

Yabancılaşmış emeğin ve yabancılaşmış insan faaliyetlerinin ortadan kalkması için gerekli şartlar kesinlikle, daha önce de sözünü ettiğim bu süreçlerin devam ettirilmesiyle yaratılabilir: meta üretiminin, ekonomik kıtlığın son bulması; üretim araçlarının özel mülkiyetinin yokedilmesi ve kafa emeği ile kol emeği arasındaki, üreticilerle yöneticiler arasındaki ayrılıkların kaldırılarak sosyal işbölümünün sona ermesi. Bütün bunlar, yavaş yavaş emeğin tabia-

tını, para ve tüketim araçları kazanmak için bir ezici dış zaruretten (insanların, kendi içsel gereksinmelerini karşıladığı ve yeteneklerini dışa vurduğu için), gönüllü olarak yapmak istedikleri bir işe dönüştürecektir. Emeğin böylece insanın bütünsel yaratıcı faaliyetine dönüşmesi sosyalizmin en yüksek amacıdır. Ancak bu hedefe ulaşınca yabancılaşmış emek ve bütün sonuçları ortadan kalkacaktır.

SOSYALİST TOPLUMUN KURULUŞU YOLUYLA İLERLEYEN KARŞI - YABANCILAŞMA MI, SANAYİ TOPLUMUNDA KAÇINILMAZ YABANCILAŞMA MI (*)

ERNEST MANDEL

(*) «Karşı - yabancılaşma» terimi, «Disalienation» sözcüğünü karşılamak amacıyla ve yabancılaşmanın yokedilmesini, kaldırılmasını anlatmak için kullandık. «Disalienation» terimi Mandel'indir ve yabancılaşmanın «tersi» olan süreci anlatmak için türetilmiştir. Biz de, Türkçede «Dis-» takısını karşılamak için «karşı-» dan başka bir sözcük bulamadık. Ç.

Marksist yabancılaşma teorisinin ideolojik ve gizleyici çarpıtılmasının, zamanımızın gerçekliğinde, özgül toplumsal kaynakları vardır. Üstelik, bazı açıkça özürcü işlevleri de yerine getirmektedir. İdeologları çağdaş kapitalizmin en iğrenç yönlerini «İnsanî dramın» ebedî ve kaçınılmaz sonuçları olarak göstermeye çalışırlar. Toplumsal-tarihsel insan yabancılaşması kavramını, teslimiyetin ve umutsuzluğun izini taşıyan bir antropolojik kavrama indirgemeye çalışırlar. Stalinist ideologlar ise yabancılaşmanın artık Sovyetler Birliği'nde varolmadığını ve kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde olan bir toplumda (ve buradan da, bir sosyalist toplumda) bulunamayacağını «tanıtlamak» amacıyla, yabancılaşma teorisinin «geçerli özünü», **kapitalist** emek sömürüsünün özgül yanlarına indirgemeye uğraşırlar.

Buna karşılık, Sovyet toplumunda yabancılaşma olgusunun apaçık devamı, burjuva ideologlarına, «sanayi toplumunda» yabancılaşmanın mutlak kaçınılmazlığını sevinçle haykırmaları için bir dayanak verir. Ve resmî Sovyet ideolojisinin, kanıtları - yani, kapitalizmden sosyalizme geçiş sırasında yabancılaş-

ma olgusunun devamını - yadsımaktaki inadı, sosyalist bir iktisat temeline sahip ülkelerde resmî yalanların sisleri ardındaki gerçekliği içtenlikle arayan teorisyenlerin de aynı sonuçlara varmaları tehlikesini doğurur.

Bu nedenle, Marksist yabancılaşma teorisinin bir çözümlemesi, yabancılaşmanın ilerleyen yokedilmesinin Marksist bir teorisini de getirmedikçe ve bunu her türlü «sanayi toplumunda» «kaçınılmaz yabancılaşma» mitine karşı başarıyla savunmadıkça, tamamlanmamış kalacaktır.

Marksist bir yabancılaşma ve karşı - yabancılaşma kavramı açıktır ki, Jahn gibi yazarların özürcü görüşlerine uymayacaktır. Jahn'a göre, «Yabancı bir gücün insana egemenliği, özel mülkiyet proleter devrimi ve komünist toplumun kurulmasıyla, yokedilince ortadan kalkacaktır, çünkü burada insanlar kendi ürünleriyle özgürce karşı karşıyadırlar...» (1) Benzer bir görüş de, yabancılaşmanın «Sadece sosyalist devrimle ve proletarya diktatörlüğünün kurulmasıyla, sosyalist toplumun kurulma sürecinde yok edileceğini» (2) söyleyen Manfred Buhr'da görülür. Yazar, bütün yabancılaşma olgusunu sosyalist devrimin hemen ertesinde kendiliğinden yok olmayaca-

---

(1) Wolfgang Jahn, «Der ökonomische Inhalt des Begriffs der Entfremdung der Arbeit in den Frühschriften von Karl Marx», Wirtschaftswissenschaft, *No. 6 (1957). P. 864.*

(2) Manfred Buhr, «Entfremdung», Philosophisches Wörterbuch'da. *Yazarları: George Klaus ve Manfred Buhr, (Leipzig, 1964) s. 140. Şu da belirtilmeli ki, yabancılaşmanın yokedilmesi sorununa ilişkin zayıflığına rağmen, Buhr'un metni, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yabancılaşmanın daha önceki ele alınışlarına göre bir ilerlemedir.*

ğını ekliyor şüphesiz. Ama bu bağlamda, maddî ve toplumsal köklerini açığa çıkarmadan, kapitalist çağdan bazı belirsiz ideolojik ve ruhsal «artakalışlar» a, burjuva bireyciliğine ve egoizme değiniyor.

Daha sonraki bir yazıda Buhr açıkça belirtiyor: «Toplumsal yabancılaşma olgusu nasıl tarihsel kökenli bir olgu ise ve tarihin ilerlemesiyle ortadan kalkacaksa, yabancılaşma kavramı da tarihsel bir kavramdır ve kapitalist koşulların dışında önemli bir uygulama alanı bulamaz.» (3) Açıktır ki bu cümlenin birinci ve ikinci parçaları arasında nedensel bir ilişki yoktur. Yabancılaşmanın tarihsel olarak sınırlanmış bir olgu oluşu gerçeği, geçerliliğinin kapitalist çağla sınırlı olduğu anlamına kesinlikle gelmez.

T. İ. Oiserman bu konudaki görüşünü daha yüksek bir düzeyde geliştiriyor: «Sosyalizmde (yazar burada açıkça, Marks'ın» **Gotha Programının Eleştirisi**'nde tanımladığı, «Sosyalizmin ilk aşaması» ndan sözetmektedir). Marks'ın, yabancılaşmanın özü, içeriği dediği şey mevcut değildir ve daha kesin bir deyişle, olması da mümkün değildir; çünkü bu içerik, emeklerinin ürününün, emekçilere egemen olması, üretken faaliyetin yabancılaşması, yabancılaşmış

---

(3) Buhr, «Entfremdung - Philosopische Anthropologie - Marx-Kritik», Deutsche Zeitschrift für Philosophie *14. Yıl, No. 7, (Berlin, 1966) s. 814. Bir dipnotta, Buhr, yabancılaşmanın yokedilmesinin bir* süreç *olduğunu ve kapitalist toplumun devirilmesiyle bu sürecin* sadece *başladığını kabul ediyor. Ama bu temellerden, sosyalist toplumda (daha kesin bir deyişle, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağında) hâlâ yabancılaşma olgusunun bulunabileceği sonucunu çıkarmayı reddediyor. Sosyalizmde, diyor, «Basit ve dikkatsiz bir şekilde» yabancılaşma denilen herşeyin, kapitalist yabancılaşmaya, olsa olsa, «Dışsal bir benzerliği» vardır sadece. Bu hileli mantığın özürcü yanı çok açık.*

toplumsal ilişkiler ve kişiliğin, toplumsal evrimin, kendiliğinden güçlerine boyun eğmesidir.» (4)

Yazık ki, Oiserman'ın sıraladığı olguların hepsi de, yalnız kapitalizmden sosyalizme geçiş çağında değil, meta üretiminin, emek gücünün çok kesin olarak sınırlanmış ve hesaplanmış bir ücretle mübadesinin, bu mübadelenin yapılması için bir **iktisadi zorunluluğun,** iş bölümünün (özellikle el emeği ile kafa emeği arasındaki iş bölümünün, v.b.) yaşadığı sürece **kaçınılmaz** olarak devam ederler. Bürokratik olarak çarpıtılmış bir geçiş toplumunda bu olgular giderek daha geniş bir alana yayılabilirler.

Bu olay, toplumsallaştırılmış bir iktisadi temele sahip ülkelerin iktisadi gerçekliklerinin derinlemesine bir çözümlemesiyle de açığa çıkarılabilir. Tüketici olarak işçilerin ihtiyaçlarının bütünüyle karşılanmadığı ortadadır; işçinin emeğinin ürünüyle ilişkisinde yabancılaşmış olması demek değil midir bu, özellikle, eğer bu ürünler, elde etmek istediği mallarsa ve (dağıtım sisteminin bürokratik çarpıtılmasından söz etmesek bile) üretici güçlerin yetersiz gelişmesi onu bundan alıkoyuyorsa? Şu da açıktır ki, iş bölümü, olumsuz sonuçları iktisadın bürokratik örgütlenmesiyle pekiştirilen işbölümü, işçiyi ve halkı üretici etkinliğe yabancılaştırır. Üniversiteye kabul edilmeyen ve bu yüzden, **tek amacı geçim sağlamak olan** faaliyetlere girenlerin sayısı bu yabancılaşmanın kanıtları arasındadır. Çekoslovakya'da Miroslav Kusy adında bir yazar kendilerini insanlara yabancılaştıran kurumların bürokratlaşmasının yol açtığı yeni

---

(4) T. İ. Oiserman, Die Entfremdung als historische Kategorie, (Berlin, 1965), s. 135.

yabancılaşma olgusuna dikkati çekti. (5) Bu uzun uzadıya geliştirilebilecek bir konudur. J. N. Dawydow gibi usta bir yazar bile sorunu görmezlikten gelmeyi tercih etmekte ve kendini, kurnazca, sosyalizmin ikinci aşamasında yabancılaşmanın yokedilmesinin şartlarının tahliliyle sınırlamaktadır, gene de aşağıda yeniden döneceğimiz, dikkate değer bir tahlil.

Bu koşullarda, dürüst bir tavırla «Marx, hiç bir zaman, yabancılaşmanın alanını kapitalizmle sınırlamamıştır» (6) diyen Henri Lefebvre'i sadece alkışlayabiliriz. Şu sözleri söyleyen Wofgang Heise'nin cesaretini de teslim etmeliyiz: «Yabancılaşmanın aşılması, bilinçli sosyalist bireyin ve toplu yaratış gücünün gelişmesiyle özdeştir. Sosyalizmin ve komünizmin kuruluşu yoluyla gerçekleştirilir. Hayatın bütün etkinlik ve ilişkilerinde eski toplumun izlerinin aşıldığı sürecin bir yönüdür bu anlamda. İşçi sınıfının kurtuluşu ile, proletarya diktatörlüğü için mücadeleyle başlar, en mükemmel biçimi ile toplumsal öz-yönetimin, gerçekleşmesiyle biter.» (7) Bunun doğru olduğunu sanıyorum, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağında yabancılaşmanın ve yabancılaşmanın yokedilmesi sürecinin **somut** yönlerinin tahlilinde Heise'yi eleştirmemiz gerekse bile.

Ne olursa olsun, şu noktayı mutlaka aklımızda

---

(5) İktibas eden Gunther Hillmann «Zum Verstandnis der Texte», Karl Marx, Texte zu Methode und Praxis, II, Pariser Manuskripte 1844, *(Hamburg, 1966), s. 216, 217.*

(6) Henri Lefebvre, Critique de la Vie Quotidienne, Vol. I, (Paris, 1958) s. 74.

(7) Wolfgang Heise, «Uber die Entfremdung und ihre Uberwindung» Deutsche Zeitschrift fur Philosophie *No. 6, (Berlin, 1965), s. 701.*

tutmalıyız: Marx'a göre yabancılaşma olgusu kapitalizmden daha eskidir. Üretici güçlerin yetersiz gelişmesiyle, meta üretimiyle, para ekonomisiyle ve toplumsal işbölümüyle ilişkilidir. Bu olgular varolma ya devam ettikçe, insan yabancılaşması da, şu veya bu biçimde, varlığını sürdürecektir. (8)

Yugoslavyalı komünist teorisyen Boris Ziherl bu olgunun «Sosyalist toplumda» (bence bu, daha doğru olarak, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde bir toplum diye tanımlanmalıdır) varolabileceğini kabul ediyor; haklıdır. Ama bunu, meta ekonomisinin yokedilmesine başlanarak karşı - yabancılaşmanın başlamasını isteyen, ya da Yugoslav toplumunda varlıklarını sürdüren gereksiz ve yabancılaştırıcı zorlamaların altını çizen Yugoslav felsefecilerine karşı çıkmak için yapıyor. (9)

Resmi Yugoslav teorisyenlerinin bu soruna ilişkin tutumları oldukça çelişiktir. Meta iktisadının ve bunun sonucu olan yabancılaşmanın yokoluşu için maddi koşulların olgunlaşmadığını söylüyorlar. Ama devletin yokolması için maddi koşullar olgunlaşmış mıdır? Stalin'e ve izleyicilerine karşı mücadelelerinde, sosyalizme doğru ilerleyebilmek için devletin

---

(8) Özürcü anlayışın bir türü de, sadece «Uzlaşmaz (antagonistic) işbölümünün», «Burjuva işbölümünün» insanı sakatladığını söyleyen E. V. Ilenkov tarafından getirilmiştir. (La Dialettica dell astratto e del concreto nel Capitale di Marx, *Milan, 1961, P. 32). Marx için, insanı yalnız bir iş yapmaya mahkûm eden her işbölümü - ve böylece, Sovyetler'de varlığını sürdüren işbölümü de - yabancılaştırıcıdır.*

(9) Boris Ziherl, «On the Objective and Subjective Conditions of Disalienation Under Socialism», Socialist Thought and Practice *içinde, (Yugoslavya), Ocak-Mart 1965, s. 122, 129, 130.*

yokolmasının «Proleter devriminin ertesi günü» başlaması gerektiğini, proleteryanın «Artık tam anlamıyla bir devlet olmayan» bir devlet kurması gerektiğini **Devlet ve İhtilâl**'de gösteren Lenin'e başvurdular. Bu yolu seçmenin reddedilmesinin, «Nesnel koşulların olgunlaşmasını» hazırlamak şöyle dursun, gelecekteki bir yokolup gitmenin (bu, aynı devletin sürekli bir pekiştirilmesiyle sağlanamaz!) önüne de **fazladan engeller** dikeceğini, haklı olarak, bildirdiler.

Ama, devlete uygulandığı zaman doğru olan bu mantık, meta iktisadı için de bu ölçüde doğrudur. (10) Proletarya, kapitalizmin devrilmesinden hemen sonra kurtaramaz kendini bu ilişkiden; bu, üretici güçlerin gelişmesindeki tarihsel bir aşamaya bağlıdır, ve bugün bu aşama «gelişmekte olan» diye nitelenen ülkelerde (Demokratik Alman Cumhuriyeti dışında, toplumsallaştırılmış bir iktisat temeline sahip ülkeler sosyalizmi kurmaya başladıklarında bu kategorideydiler) aşılmış olmaktan çok uzaktır. Devlet, planlı iktisadın çerçevesi içinde, iktisadın planlanmasını kusursuzlaştırmak ve üretici güçlerin gelişmesini (ki, bu olmadan, devletin nihai yokolup gidişi ütopyacı bir umut olarak kalacaktır) hızlandırmak için kullanılabilir ve kullanılmalıdır.

Dahası, **yokolup gitmeye başlamalıdır;** çünkü uzaması, gelecekteki yokoluşunun önüne, hem nesnel, hem de öznel yeni engeller çıkaracaktır. Meta-

---

(10) Heise («Uber die Entfremdung», s. 700, 701) sosyalizmin kuruluş döneminde - gerçekte, kapitalizm - den sosyalizme geçiş döneminde - yabancılaşmanın yokedilmesi sürecini frenleyen bazı etkenleri ayrıntılarıyla tahlil ediyor. Ama bu bağlamda, Marx'a göre yabancılaşmanın esas kaynaklarından biri olmasına rağmen, meta iktisadına, para iktisadına değinmiyor bile!

nın, temel ilkesini sürekli beslediği bir toplumsal çelişkiye, yani işsizliğe yol açtığı Yugoslavya'da, bu yeni engellerin niteliği insan bilinci için bütün sonuçlarıyla birlikte, trajik bir biçimde açığa çıkmaktadır. (11). Nasıl meta iktisadı, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde sürekli olarak pekiştirildikten ve yaygınlaştırıldıktan sonra bir mucize gibi yokolup gitmiyorsa, devlet de, bir önceki dönemde sürekli sağlamlaştırıldıktan sonra birdenbire mucize gibi yok olup gitmez.

Ülkelerinde yabancılaşma olgusunun yaşaması ve yeniden - üretilmesi sorununu ortaya atan Yugoslav felsefecileri, (12) bu yüzden, bu soruna ilişkin olarak, resmi teorisyenlerden daha «Marksist»tirler - bazen, kendi kötü tecrübelerinin etkisi altında, insanın komünist toplumda yabancılaşmadan bütünüyle kur-

---

(11) Yugoslav iktisatçısı Brako Horvat, yabancılaşmayla meta ekonomisi arasındaki bağlantıyı tamamıyla unutarak, yabancılaşmanın kaldırılmasına giden yolu öz-yönetimde görüyor. Şöyle yazıyor: «Devletin aracılığı olmadan üretimin denetimi, doğrudan üreticiler tarafından denetim anlamına gelir; bu da, proleterlerin eşitliğinin yönetenlerin eşitliğine dönüşmeşi demektir. İnsan yabancılaşması sürecinin... sonu gelmiştir... (Toward a Theory of Economic Planning, *Belgrat, 1964, s. 80). Gerçekten tuhaf «yönetenler», bunlar kendilerini işsiz ve ciddi bir gelirleri olmadan sokakta buluveren.*

(12) Başka birçokları arasında, Rudi Supek'e değineceğim. Supek, «Dialectique de la pratiqe sociale», Praxis *No. 1, 1965. Ayrıca, Gajo Petrovic, «Marx's Theory of Alienation» ve «Man as Economic Animal and Man as Praxis»,* Inquiry, *1963; Predrag Vranicki, «Socialism and the Problem of Alinetion»,* Praxis, *No. 2-3, 1965, ve «La signification actuelle de l'humanisme du jeune Marx»,* Annali dell'itituto Giangiacomo Feltrinelli, *1964-1965; Zaga Pesic - Goluboviç, «What is the Meaning of Alienation»,* Praxis, *No. 5, 1966.*

tulmasına ilişkin Marksist teorinin önüne bir soru işareti koysalar bile. Bu karşı - yabancılaşma olasılığına, Henri Lefebvre (13) de son zamanlarda yazdığı iki kitapta karşı çıkmaktadır: Yazar yabancılaşma, karşı -yabancılaşma ve yeniden- yabancılaşma arasında sürekli bir gidiş-gelişin ötesinde bir şey göremektedir. Yabancılaşma kavramının «tamamıyla özgülleştirilmesinin», «tarihselleştirilmesinin», ve «göreceleştirilmesinin» gerekli olduğunu, haklı olarak, belirtmektedir. (14) Ama kavramın göreceleştirilmesinde, onun tamamıyla yokedilmesi olasılığını hasıraltı edersek, kavramı yine mutlaklaştırmaya gitmiş oluruz. Bu nedenle, Lefebvre'in yabancılaşmanın **«tarihselleştirilmesi»** çabasını bir başarısızlık olarak değerlendirmeliyiz, çünkü, yabancılaşmayı, her toplum türünde değişik bir biçim almasına rağmen, insan toplumuna içkin (immanente-ç.) bir kavrama dönüştürmekle büsbütün zıt bir sonuç çıkarmıştır.

Bu tarihsel şüpheciliğin kaynakları açıktır: Sosyalist bir toplumun kuruluşuna ilişkin ilk tarihsel çabalarda gördüğümüz, yabancılaşma olgusunu gereksizce ve korkunç şiddetlendiren -Stalinizmin sonuçları-, ve kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde varlığını kaçınılmaz olarak sürdüren olumsuz olgular.

Bu anlamda, bir Lefebvre'in ya da bir Pesic - Golubovic'in yeni - şüpheciliği Stalinist tecrübenin karşısında gösterilen olumsuz bir tepkidir; Buhr'un, Jahn'ın, Oiserman'ın, ve Ilenkov'un yazılarının da ay-

---

(13) Lefebvre, Critique de la Vie Quotidienne, *Vol. II, (Paris, 1961) ve* Introduction â la modernité *(Paris, 1962).*

(14) Critique de la Vie quotidienne, *cilt. II, s. 209.*

nı tecrübenin ürünü olduğu, toplumsallaştırılmış bir iktisadi temele sahip ülkelerde toplumsal gerçekliğin olumsuz yanlarını örtme çabası olduğu gibi. Doğu Avrupa'da yeni bir siyasi çerçeve içinde, düşünce bu tür özürcülüğü bir defa aşarsa, ya Marx'da bulduğumuz biçimiyle özgün karşı - yabancılaşma kavramına dönebilir. - Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde daha varolmayan bir maddi ve toplumsal altyapıya bağlı bir süreç olarak düşülen karşı-yabancılaşma -, ya da, yabancılaşmanın tamamıyla yokedilmesinin olasılığına ilişkin şüphecilik yolunu seçebilir.

Ama bilimsel düşüncenin görevi, yabancılaşma olgusunun kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi sırasında ve sosyalizmin birinci evresi sırasında süregelen varlığının toplumsal ve ekonomik kaynaklarını çözümlemek ve bu tarihsel evrelerde yabancılaşmanın yokedilmesi sürecinin itici güçlerini bulmaktır. Bu, bir geçiş toplumunun bürokratik çarpıtılması veya yozlaştırılması sonucu yabancılaşmayı pekiştiren ve şiddetlendiren etkenleri bir yana bırakmakla başlayan, sonra da S.S.C.B., «halk demokrasileri», v.b. ülkelerde yabancılaşma olgusunun daha somut bir tahlilinde bu özel etkenleri bütünleştiren bir çözümlemeye girişmek demektir.

---

(15) «Bugün *bizler, yabancılaşmanın mutlak bir sonu olacağına Marx'tan daha az inanıyoruz.*» *(Lefebvre,* Introduction â la modernite, *s. 146. Vurgu benimdir. - E.M.) Bu sonucu haklı çıkarmak için* bugünkü *koşullara başvuran Lefebvre, Marx'ın mantığının şu temellerini unutmuş görünüyor: meta üretiminin, para iktisadının ve toplumsal işbölümünün, dünya ölçüsünde ve üretici güçlerin çok yüksek bir gelişme düzeyi temeli üstünde, yokolup gitmesi.*

Geçiş dönemi sırasında ve sosyalizmin birinci evresinde yabancılaşma olgusunun süregelen var oluşunun genel kaynağı, üretici güçlerin gelişme düzeyinin yetersizliği ve bunun sonucunda burjuva dağıtım biçimlerinin canlı kalmasidır. (16). Toplumsallaştırılmış üretim tarzıyla burjuva dağıtım biçimleri arasındaki çelişki - geçiş döneminin baş çelişkisi - üretim ilişkilerine yabancılaşma etkenlerini getirir. İşçiler, denetleyemedikleri bir nesnel ve temelli evrimin sonuçlarından, kısmen de olsa, zarar görmeye devam ederler. (Tüketim malları alanında «Pazar kanunlarının» yaşaması; iş bulmada, bireylerin bütün yeteneklerini tam olarak geliştirmelerine olanak vermeyen bir ayıklama işlemi; v.b.).

Bu koşullara, bürokrasinin yutuculuğunu (hypertrphy), siyasi düzeyde sosyalist demokrasinin eksikliğini, iktisadi düzeyde işçilerin öz-yönetiminin eksikliğini, kültürel düzeyde yaratma özgürlüğünün eksikliğini eklersek, bürokratik çarpıtılma veya yozlaşmadan doğan **özgül yabancılaşma etkenleri de** yukardaki paragrafta değinilen kaçınılmaz etkenlerle bütünleşmiş olur. Geçiş toplumunun bürokratlaşması, özellikle toplumsal eşitsizliği şiddetlendirerek toplumsallaşmış üretim tarzı ile burjuva dağıtım biçimleri arasındaki çelişkiyi keskinleştirir. Bir para iktisadının genelleşmesi de aynı sonucu verir.

Wolfgang Heise bu sorunun çok incelikli bir çözümlemesini yapıyor. Üretim araçlarının toplu mülkiyeti ve sosyalist planlama, bir bütün olarak toplu-

---

(16) Marx'ın Gotha Programının Eleştirisi*'nde kullandığı deyime bakın,* Selected Works, *Cilt III, s. 19-20. Benim* Marxist Economic Theory'ye *de bakın, Cilt II, (NewYork, 1969), s. 565.*

mun evrimine ilişkin toplumsal çaresizliği **esasta** yenmekle birlikte, bu her birey için bu toplumsal çaresizliğin doğrudan doğruya aşılması demek değildir. Sadece, kapitalist geçmişten, hâlâ ortalıkta dolaşan eski hakim sınıf üyelerinden, proleteryanın bir kısmının eğitim yetersizliğinden kalan ideolojik tortuları hesaba katmakla yetinmemeli, bu çaresizliğin ancak pratikte, bireyler, toplumla özdeşliklerini, çok sayıda özgür seçime dayalı bir toplumsal etkinlik yoluyla **gerçekleştirdikleri** zaman yenileceğini de anlamalıyız. (17). Bu sadece, bir bütün olarak alınan iktisat düzeyinde (yalnız üretim sürecinde değil, bölüşüm ve tüketimde de) emeğin tamamlanmış öz-yönetimini değil, aynı zamanda devletin yokolup gitmesini, kendini sınırlama ve baskıya dayalı bütün insan ilişkilerinin ortadan kalkmasını da ifade eder.

Sanıyorum, buraya kadar Heise'nin çözümlemesi doğrudur. Ama yabancılaşmanın yokedilmesi sürecinin bir kendiliğinden oluş olmadığını, parti tarafından yöneltilmesi gerektiğini ileri sürerken, bürokratlaşma tehlikesinin - hükümet aygıtının, bir bütün olarak toplumun amaçlarına göre bağımsızlaşmasının - en iyi parti tarafından savuşturulacağını söyleyerek başlıyor söze. (18). Bu, idealist bir yaklaşımda bulunmak ve bürokratlaşmanın **iki nesnel kaynağı** olduğu gerçeğini görmemektir: Bir yanda, kendiliğinden olan iktisadi süreçlerin canlı kalması (meta bölüşümü biçimlerinin ve meta iktisadının öğelerinin yaşaması, işbölümünün, kültürel imtiyazların ve yetkinin devredilmesi olgusunun yaşaması, ki hepsi bir-

---

(17) Heise, «Uber die Entfremdung», s. 702-703.
(18) A.g.e., S. 704.

den, hükümet aygıtının bağımsızlaşmasına ve toplumun bir hizmetçisinden onun efendisi haline dönüşmesine yol açmaktadır), öte yanda da, toplumsal artık ürünün merkezîleşmesi ve bunun devlet aygıtına ait olan serbestçe kullanılma hakkı. Şu halde, bu özgül yabancılaşma olgularına ilişkin ikili karşı-yabancılaşma süreci de, meta iktisadının ve toplumsal eşitsizliğin giderek yokolması ve iktisadın devlet yönetimi sisteminin, yerini, işçilerin demokratik merkeziyetçi bir öz-yönetimi sistemine bırakmasını içerir. Bürokratlaşmanın maddi altyapısı bu şekilde yıkılır ve ancak bu koşullar altında Parti'nin öznel faaliyeti - ve siyasi düzeyde tek parti doğmasının bir yana bırakılması demek olan, sosyalist demokrasinin genişlemesi - onu kavramış olan bürokratik çemberden çıkabilir. (19)

Heise, haklı olarak, bütün bu karşı-yabancılaşma süreçlerinin başlatılabilmesi için üretici güçlerin gelişmesinin yeterli bir düzeyinin öneminde israr ediyor. Ama, önceki volontarist günahlarından sonra, şimdi de mekanist bir sapmaya giriyor. Üretici güçlerin böyle bir gelişmesi, «Olağanüstü yüksek bir örgütlenme düzeyini ve toplumsal görevlerin farklılaşmasını» gerektiriyor; bu nedenle, «Yabancılaşmanın aşılmasının bir koşulu olarak... Üretimde doğrudan demokrasiyi, ya da otoriter merkezi planlamanın bırakılmasını istemek anlamsızdır... Akılcı üretimin gerçek ihtiyaçlarına, ekonomik ve teknik mantığa ters gitmek olur bu...» (20)

---

(19) Stalin'in zamanında, S.S.C.B.'de Partinin, bürokratlaşmanın başlıca aracı olduğu iyi bilinir.

(20) Heise, «Uber die Entfremdung», S. 706.

Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde işçilerin öz-yönetiminin bulunmayışının özürcüleri köşeye sıkıştırıldıkları vakit, burjuva ideologlarının, yabancılaşmanın yalnız kapitalizmde değil bütün «sınai toplumlarda» varolduğunu göstermek için kullandıkları teze - «Toplumsal görevlerin farklılaşmasının yüksek düzeyi» - başvurmaları dikkat çekicidir. Bu noktaya biraz sonra döneceğim. Şu da dikkat çekicidir: Heise otoriter planlamanın dışında bir merkezi planlama düşünememektedir ve değinmiş olduğumuz Yugoslav yazarları gibi bir ikilem içinde kalmaktadır, ya üretimde anarşi (pazar iktisadı), ya da otoriter planlama. İşletmeleri yöneten bir işçi konseyleri toplantısının sonucu olan, **demokratik bir biçimde merkezîleştirilmiş** planlamanın olasılığını gözden kaçırmaktadır. «Toplumun örgütlenme düzeyinin düşürülmesi» dediği şeyin ona göre anlamı (Stalinistler ve burjuva yazarları için de olduğu gibi), otoriter yapıların kaldırılmasıdır. Sanki, Marx'ın deyimiyle «birleşmiş üreticiler», bir emir veren ve alan kişiler hiyerarşisinin yerine, en azından kendi aralarında (21), özgürce kabullenilmiş disiplini getirmekle toplumsal **örgütlenme** düzeyini yükseltemezlermiş gibi!

Ama Heise'nin tezinin temel zayıflığı daha da derinde yatıyor. Bir yandan, Parti faaliyetinin esas olduğunu söylüyor (hem kendiliğindenlik, hem de bürokratlaşma eğilimlerine karşı); öteyandan da, iktisadi büyümenin önceliğine (işletmelerin hayatının demokratlaştırılmasına karşı) başvuruyor. Bürokrasi-

---

(21) Başka toplumsal sınıfların olduğu yerde baskı kaçınılmaz olarak devam eder, ama bu baskının derecesi toplumsal çelişkilerin şiddetine bağlıdır.

nin gücünün, bu iktisadi tezde **öznel olarak** yansıtıldığını ve onu kabul etmekle, insanın bürokrasiye karşı yöneltilen bir öznel faalıyeti daha başından felce uğrattığını anlamamış görünüyor Zaten bürokrasi de, cahil kitlelerin karşısında «ustalığı» ve «uzmanlaşmayı» temsil ettiğini iddia etmiyor muydu? Heise, toplumsal artık ürünü bağımsız bir yetki ile kullanabildiği sürece (ya S.S.C.B.'de olduğu gibi sahip olduğu yetkiye dayanarak, ya da Yugoslavya'daki gibi «Pazar kanunları» aracılığıyla), **nesnel olarak,** bürokrasinin iktidarının kesin olacağını da anlamıyor.

«Yanlışlara» karşı, «Topluluğun denetim hakkının artması» biçiminde bir sürü «düzeltici tedbir» öneriyor; uzun vadede, yetkinin devlet aygıtında toplanmasının «Sosyalist demokrasi» ile, «Kitlelerin bilinçli etkinliklerinin geliştirilmesi» ile aşılması gerektiğini kabul ediyor (22), ama yukarda değindiğimiz nedenlerden ötürü, buradan, Marksist açıdan zorunlu olan sonucu, yani, bu demokrasiye doğru atılacak belirleyici adımın, üretimin yönetiminin ve toplumsal artık ürünün kullanılma olanağının bir bütün olarak işçilere, «birleşmiş üreticilere» verilmesi demek olduğunu, çıkaramıyor.

J. N. Dawydow komünizmin kurulmasında karşı-yabancılaşmanın işleyişinin, Heise'ye göre çok daha derin bir çözümlemesine girişiyor. Marx'a göre, diyor Dawydow, Kapitalist işbölümü, maddi üretim alanında özgürlüğün tamamıyla yokolması sonucunu vermiştir. Bu özgürlük komünizmle yeniden kurulacaktır, çünkü bilimsel bilgileri yoluyla başlıca

---

(22) Heise, «Uber die Entfremdung», S. 706-707.

üretici güç haline gelecek olan üreticiler arasında artan bir görevsel oynaklığı tekniğin kendi gereksinmeleri, zorunlu kılmaktadır. Bireyin bütünsel gelişmesi bu teknik temel üzerinde mümkündür; zaten bu teknik bunu zorlamaktadır, çünkü «Komünizmin siyasi iktisadi» açısından «bütünüyle gelişmiş birey» olmayan herkes ciddi bir iktisadi kayıptır. (23)

Ve bu da, gittikçe genelleşen bolluk koşulları altında, üretimin amacının «bütünüyle» gelişmiş, yaratıcı ve özgür bireyler üretmek olması demektir. (24) Bilimsel teknolojinin kazandığı yaygınlık aracılığıyla insan, «başlıca üretim gücü» haline geldiği ölçüde (25), üretim süreciyle gittikçe daha az doğrudan «bütünleşmiş» olur. «Canlı emek» üretim sürecinden uzaklaştığı oranda, bu sürecin örgütleyicisi ve denetleyicisi olarak yeni bir önem kazanır. Ve maddi bolluğun üretimi ile bütünsel insanın üretiminin, yanyana gelişmeleri oranında, «ölü emeğin», «canlı emek» üzerindeki egemenliği kaybolur ve maddi üretimde özgürlük «yeniden kurulur.» (26)

Esas itibarıyla **Grundrisse**'nin daha önce değindiğim bölümlerine dayanan bu çözümleme, (27) so-

---

(23) J. *N. Dawydow,* Freiheit und Entfremdung *(Berlin, 1964), S. 114.*

(24) A.g.e., S. 117.

(25) Bkz. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ekonomie, *2 C. (Berlin 1953), S. 593, «(şimdi) üretimin ve zenginliğin büyük temel direğinin, toplumsal bireyin gelişmesi olduğu görülüyor.»*

(26) Dawydow, Freiheit und Entfremdung, *S. 117, 131.*

(27) The Formation of the Economic Thought of Karl Marx *adlı kitabımın 7. Bölümündeki alıntılara bakın. (New York ve London, 1971).*

runun temelli bir açıklaştırılmasına bir katkı sayılabilir. Başlıca zayıflığı, zorunlu ve kaçınılmaz tarihsel ara aşamaları çözümlemeden, sosyalizmin kuruluşu sırasında ilerleyen karşı-yabancılaşmanın itici güçlerini tanımlamadan, bir sıçrayışta kapitalist toplumdan **komünist** üretim ilişkilerine geçmesidir. İşçilerin öz-yönetimi, demokratik merkeziyetçi merkezi planlama, meta üretiminin giderek yokolması, yüksek öğrenimin genelleşmesi, iş saatlarında köklü bir azalma, «boş zaman» süresinde yaratıcı etkinliğin geliştirilmesi, tüketim tarzlarının dünya ölçüsünde birbirine karışması, bu birbirini izleyen dönüşümlerin ve özellikle meta üretiminin giderek yokolmasının getirdiği ruhsal devrim (28); bütün bunlar Dawydow'un çözümlemesinde yer almaz, ama çözümlemeyi tamamlamak, burjuva ve dogmatik eleştirmecilerinin ona karşı haksız yere kullanabilecekleri bir basmakalıplıktan kurtarabilmek için bunlar gereklidir. (29)

Sorun şudur: Sosyalizmde emeğin ve insanın ilerleyen karşı-yabancılaşmasının çözümlemesi, mantıkî olacaksa, geçiş dönemindeki yabancılaşmanın ayrıntılı bir çözümlemesiyle birleşmiş olmalıdır. Bu olmadan, böyle bir çözümleme keyfî kalacaktır. «Geleceğe doğru bir uçuş» a benzeyecek, bu da dolay-

---

(28) Marksist Ekonomi el-kitabı'*nın 17. Bölümünün büyük bir kısmını bu sorunlara ayırmıştım.*

(29) Dawydow'un tezinin bazı yönleri şimdiden ampirik olarak doğrulanmaya başladı; özellikle, büyük ölçekli sanayide otomasyonun gelişmesinin sonucunda, emeğin daha yüksek bir oynaklık düzeyine ve görevsel ekipler içinde çalışma yeteneğine duyulan gereksinme. (Bak. G. Friedman ve P. Naville, Traité du sociologie du travail, *Vol. I, Paris, 1961, S. 380, 381).*

sız (hemen önümüzdeki-ç.) gerçekliğe daha pragmatik bir yaklaşıma öncelik tanıyanları rahatsız edecektir. Gene de, bu «geleceğe doğru uçuşun», gelecekteki gelişmelere bakarken açık seçik ve kesin olmak gibi bir üstünlüğü var. Yabancılaşmanın herhangi bir «antropolojik» açıklamasını reddeden Marx'ın öğretisine sadık kalıyor.

Adam Schaff'ın günümüz Polonya gerçekliğiyle hesaplamasından çıkardığı sonuçlara aynı üstünlük tanınamaz. Yabancılaşma olgusunun sosyalist toplumda bulunduğunu kabul etmektedir; ama, komünist toplumda bile devletin giderek yokolması, meta üretiminin ve işbölümünün ortadan kalkması (bunu da mekanik bir tarzda anlıyor, Dawydow'u okuması görüşünü değiştirmesine yardım edebilir) olasılığına şüpheyle yaklaşmakla çözer sorunu (30). Marx'ın bu kötümser ve şüpheci revizyonu, Polonya Komünist Partisi yöneticileri tarafından eleştirilmiştir, (31) ama ülkelerinin bürokratik toplumsal gerçekliğinin karşı-yabancılaşmanm önüne çıkardığı engellerin açık yürekli bir çözümlemesiyle değil, sadece, özürcülerin her zamanki tavrı içinde, sorunun varlığını yadsımakla. En azından, yabancılaşmaya karşı bir «eylem programı» çizmeye çalışan Schaff, onlara

---

(30) «*Bu soruna, özellikle, tam olarak gelişmiş komünist toplumda meta üretiminin ortadan kalkacağı varsayılabileceği için, değinmekle yetiniyorum; günümüz tecrübesi ışığında bu varsayım sorunsal (!) görünse bile.*» *(Schaff,* Marxismus und das menschliche Individuum, *S. 177).*

(31) Nowe Drogi, *Aralık 1965.*

kıyasla daha samimidir. (32). Ama o da, karşısındakiler de Marx'ın öğrettiklerini hatırlayamıyorlar, ve bundan ötürü de Polonya'da Marksizm dışı felsefe ve sosyolojinin gelişmesini durduramıyorlar.

Buna bir örnek, sosyolog Stanislaw Ossowski'nin, Marx'ın biçimlendirdiği klasik toplumsal sınıf kavramının yalnız serbest rekabetçi kapitalizmle nitelenen toplum türlerine uygulanabileceği düşüncesidir. Bugün sadece üretim araçlarının değil, tüketim mallarının mülk edinilmesi de, diyor Ossowski, «İnsanların üzerinde iktisadi egemenliğin» kurulmasına yetmektedir. «İnsanın insana egemenliğinin» yeni biçimleri de vardır: «Üretim araçlarının mülkiyetinin, tüketim araçlarının mülkiyetinin şiddet araçlarının mülkiyetinin, veya bütün bu farklı mülkiyetlerin birleşmesinin sonucu olan egemenlikler vardır.» (33). Burada açıkça, topiumsal sınıf ve toplumsal artık ürün fikirlerine dayalı bir sosyolojiden, karşılaştırılamayacak kadar daha belirsiz ve daha az işlevsel olan «Egemen gruplar» kavramına dayalı bir

---

(32) Schaff, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının, karşı - yabancılaşma sürecinin sadece başlangıcı olduğunu kabul ediyor. Ama bu süreci tamamlamak için iktisadi koşullardaki değişikliklerden (en önemlisi, burjuva bölüşüm biçimlerinin zorunlu yokoluşu) çok sosyalist eğitimi vurguluyor. «Ilımlı bir eşitlikçilik» ve «iktidardaki seçkinlere» yönelik olarak daha geniş bir düşünce ve eleştiri özgürlüğü talepleri yerinde sayılabilir, ama sorunun özüne dokunmaz.

(33) Stanislaw Ossowski, Klassenstruktur im sozialen Bewusstsein *(Berlin, 1962), S. 227, 227.*

sosyolojiye geçiyoruz. (34). Ve sözde sosyalist ülkelerdeki eleştirel ama revizyonist sosyoloji (ve felsefe) ile kapitalist ülkelerde, Marksizmi yadsıyan ve toplumu, «yönetenler» ve «boyun eğenler» olarak görmeyi tercih eden akademik sosyoloji arasında bir köprü kuruluyor.

Çeşitli yazarlarca geliştirilen bu «sınai toplum» kavramının özürcü niteliğinin altını çizmeye gerek yok. Kapitalist üretim tarzına özgül olan şey, büyük ölçekli sanayi çağında bulunan bütün toplumlara mal edilmektedir. (35) Bir **toplumsal** örgütlenme tipinin sonuçları, bir **teknik** örgütlenme biçimine mâledilmektedir.

Birçok Batılı sosyolog, toplumsal ilişkilerle teknik ilişkilerin bu gizleyici özdeşleştirilmesinden, karamsar sonuçlar çıkarır. Hobbes'un Leviathan'ındaki eski miti yeniden canlandırırlar ve insanın, kendi beyninden çıkmış makina tarafından kaçınılmaz olarak ezildiğini ileri sürerler Emeğin yabancılaşması, işçinin kendi ürünü tarafından ezilmesi, büyük ölçekli sanayinin kaçınılmaz sonucu olarak gösterilir ve tek-

---

(34) Ossowski'nin düşünceleri, daha önce alıntı yapılan Rolf Dahrendorf ile François Perroux'nunkilere ve tutucu antropolog Arnold Gehlen'in kavramlarına yakındır: Görevsel yetki giderek toplumun sınıflara bölünüşünün yerini alıyor, denmektedir. (Anthropologische Forschung, *Hamburg, 1961, S. 130). Ossowski'nin kendisi de, şüpheci revizyonizminin kökünün, Stalin döneminin doğmatik ve özürcü «Marksizminin» toplumsallaştırılmış üretim araçlarına sahip ülkelerdeki toplumsal imtiyazları açıklamaktaki yeteneksizliği olduğunu söylüyor. (S. 223).*

(35) Bak., Raymond Aron, Dix-huit leçons sur la société industrielle; *Reinhard Bendix,* Work and Authority in Industry; *Dahrendorf,* Class and Class Conflict in Industrial Society.

nik aygıt kusursuzlaştıkça bu yabancılaşmanın çok daha kötüleşeceği iddia edilir.

Özellikle Stalin döneminde S.S.C.B.'nin bürokratik yozlaşmasının, bu karamsar görüşü savunanlara birçok kanıt sağladığı kabul edilmelidir. Ama çoğuna ortak olan, toplumsal gerçekliğin **gelişme kanunlarını,** bu gerçekliğin salt olgu bilimsel bir tasvirinden ayıracak derinlemesine bir çözümlemenin yokluğudur.

Daima «yönetenler» ve «boyun eğenler» in var olacağını, daima kıt malların bulunacağını ve bunların paylaştırılması için yabancılaştırıcı bir yöntemin zorunlu olacağını ileri süren bu yazarlar tezlerinin sonuçlarını değil, çıkış noktalarını aksiyom düzeyine çıkarırlar. Ampirik gerçeklere dayandıklarını sanırlar ama zıt yönde gelişen bir **eğilimin** varlığını tanımayı reddederler. Çünkü toplumun gizli zenginliğinin, akla uygun ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin, ve dolayısıyla, toplumsal ve iktisadi örgütlenmedeki baskıcı mekanizmaların kaldırılma olasılığının, şu «sınai» toplumda bütün bir yüzyıldan beri (özellikle yüzyılın son çeyreğinde) hızla arttığını yadsımak zordur. Neden bu eğilimin, insanın, «yaşama mücadelesinin» zorunluluklarına kölece boyun eğişini ortadan kaldıracak ve doğa güçlerine olduğu kadar kendi toplumsal örgütlenmesine de egemen olma yetkisini en yüksek düzeyine çıkaracak bir «nitel» sıçramayla sonuçlanacağı düşünülmesin?

Teknik gelişmenin, karamsarların öngördüğü yöne doğru gitmediği itiraf edilmelidir. Georg Klaus,

çok haklı olarak, **iki** çeşit otomasyon arasında ayrım yapıyor. Birincisinden çok daha esnek olan ve sibernetiğe dayanan ikincisi, yabancılaştırıcı emeğin giderek yok olmasının altyapısını yaratır. Aynı zamanda bütünsel yaratıcı emeğin bir ön-koşuludur. A.G.M. Van Melsen gibi bir bilgin de, tekniğin şimdilik ilkel aşamada olduğunu ve ezici yönlerinin de bu ilkellikten geldiğini, dürüst bir tavırla kabul ediyor: «Temel ihtiyaçlar gerçekten karşılanır olduğu zaman ve kısmen de teknik gelişmenin kendi sonucu olarak, birçok küçük dizi (series) üretmek ve bu dizilerin her birine özgün sanatsal tasarımlar (projects) katmak bütünüyle olanaklıdır. Dahası, «zorunlu emek» zamanının giderek kısalması, son derece büyük bir kişisel dikkat ve sevgi isteyen herşeyin açılıp gelişmesine yardım edecektir... Hiç kuşkusuz bunlar bize, tekniğin özgürleştirdiği insanların, yaptığı özgür sanatlar biçiminde, geri döneceklerdir.» (36). Şu da belirtilmeli ki, teknik, ancak özel kârın ve sermayenin sömürüsünün elinden kurtarıldığı vakit bu özgürleştirici rolü oynayabilir.

«Sınai toplumda» yabancılaşmanın kaçınılmazlığı tezini destekleyenlerin iyice belirgin kötümserliği, **yetkinin gerçek kaynakları ile yetkinin görevsel**

---

(36) Georg Klaus, Kybernetik in philosophischer Sicht (Berlin, 1965), S. 414, 415; A.G.M. Van Meslen, Science and Technology (Pittsburgh, 1960), S. 321.

ifadesini birbirine karıştırmaları ile açıklanabilir. (37) Daha önce araştırma laboratuvarlarının veya teknolojik planlama dairesinin «artan bağımsızlığı» na hiç dokunmamış olsa da, bir kapitalist şirketin yönetim kurulu, işletmelerini kapama kararı alarak sabırla inşa edilmiş bütün bir bürokratik hiyerarşiyi yıkabilir. Ama bu kâr düşünceleriyle verilmiş kapama kararı, önceki yetki tesliminin nasıl belirli görevlerle sınırlı olduğunu ve nasıl özel mülkiyetin yetkinin gerçek kaynağı olduğunu gösterir. Neden bir işçi konseyi de, kendisinin (ve hatta toplu işçi gruplarının) **iktisadi yönetime** ilişkin temel kararları alma olanağını elden bırakmadan, aynı şekilde bazı teknik yetkileri teslim etmesin?

«İşletmelerin demokratlaştırılmasını» olanaksız kılan şey yetkinin bu görevsel ifadesinin (belirlenmesinin) teknik açıdan kaçınılmazlığı değildir. Bu demokratlaştırmayı engelleyen, görevlerin karmaşıklığı ve artan farklılaşması değildir. Kapitalizmde aşılamayacak engel, büyük hisse sahipleri ile bunların müttefikleri ve temsilcileri olan idarecilerin (mana-

---

(37) Bu bağlamda, Alain Touraine'in, «bürokratlaşmış» büyük işletmelerde kararların gittikçe artan ademi - merkezileşmesine ilişkin düşünceleri örnektir; Friedmann and Naville, Traité de sociologie du travail *içinde, Vol. I. S. 420 ve devamı. Bu tezi ilk kullanan Johann Plenge, Marx'ın bugünkü burjuva eleştirilerinin asıl atasıydı: «Modern teknik, zihinsel emeği içerir, bir bütün olarak işletmede disiplin altına alınmış kol emeğinin alta düşmesini içerir.» (Marx und Hegel, S. 134). Bu parça, Wolfgang Heise'nin, «Toplumsal görevlerin farklılaşmasından» ötürü işletmelerde demokrasinin olanaksızlığıyla ilgili yukardaki satırlarının yanına konmalıdır. Görüyoruz ki, fabrikadaki burjuva hiyerarşisinin özürü, bürokratik hiyerarşinin özürü için de başlıca tezi sağlamakta.*

gers) kendilerine saklamak istedikleri, son kararları alma hakkıdır. (38). Bu engel sosyalist devrim yoluyla bir kere aşıldıktan sonra, demokratik merkeziyetçi öz-yönetim altındaki işletmelerde teknik zorunluluklardan «yeni yabancılaşmaların» doğacağını düşünmek için **a priori** bir neden yoktur.

Aynı karamsarlık, **aygıtların görünüşteki otomatikliği** ile «sınai» denilen toplumlara özgü **toplumsal ve iktisadi güdülerin zorladığı insan kararları** arasında gerekli ayırımı yapamamanın da sonucudur. Norbert Wiener gibi yazarlar (39), makinaların giderek, (kendileri de makinalaşmış) insan değerlendirmelerinden bağımsız kararlar alacaklarından kaygılanırken şunu unutuyorlar: kapitalist toplumda, daha alt düzeylerdeki emeğin makinalaşma eğilimi, tepede **karar alma gücünün** daha önce görülmemiş bir temerküzüyle birlikte gider. Burada, büyük bir bilgi yığınından yararlanan ve yetkinin bütün bir görevsel belirlenmesine (vurucu gücünü çok büyük ölçüde arttırmaktadır bu) dayanan bir avuç insan tek hakim olarak kalır ve elektronik beyinlerin **önerdiği** bir eylem biçiminin gerçekte kabul edilip edilmeyeceğine,

---

(38) François Bloch - Laîné, bunu çarpıcı bir tarzda ortaya çıkarıyor; Pour une réforme de l'enterprise *(Paris, 1963), S. 41, 43, 44, 100. İşletmenin faaliyetinin* belirli *yönlerinin yönetimine, sendikaların ve işçilerin daha geniş ölçüde katılmaları görüşünü savunuyor. Ama hemen arkasından, tek olan en yüksek yetkiye, belirleyici kararları alma hakkını sadece kendine saklayan, hiyerarşinin üst noktasına dokunmayacağını vurguluyor.*

(39) N. Wiener, The Human Use of Human Beings *(New York, 1954), S. 158, 160.*

son kertede, karar verir. (40). Marksist teorinin aydınlattığı şey, bu adamların esas **güdüleri,** hareket nedenleridir; bunlar keyfi, akıl dışı nedenler veya saf spekülasyonlar değil, sınıf çıkarlarının, bu sınıfın en güçlü tabakasının anladığı biçimde, korunmasıdır.

Şu halde, sorunun esası böyleyse, bu karar alma gücünün bir avuç insandan «birleşmiş üreticiler» kitlesine geçmesi, aynı makinaların, bugün insanı **köleleştiriyor** gibi göründükleri ölçüde ona **hizmet** etmeleri için yeterlidir. (41)

Bu kötümser gizlemeler (mystifications) yanında, iyimser olanları da vardır. Emeğin yabancılaşması, denir, gerçekten «sınai toplumun» kaçınılmaz sonuçlarından biridir, ama kapitalizmi devirmek zorunluluğu olmadan da aşılabilir. İşçilerin kendilerini yabancılaşmış hissetmemeleri için, onlara yeniden bir «katılma duygusu», hattâ bir «iş ahlâkı» vermek (işletme içinde insan ilişkilerine, değerleri geri verildiği için) yetecektir. (42). Başkaları da, işçinin, ça-

---

(40) Özellikle, elektronik beyinlerle yönetilen ikaz sistemine ilişkin olarak, son derece mekanikleşmiş, ama belli düğmelere basma hakkına tek başına sahip olan Başkan da en yüksek noktasına çıkan Amerikan savaş makinası, kapitalist rejimin toplam mekanizmasının bir simgesidir.

(41) *İşte* sosyo-ekonomik karar alma gücü *ile teknik yetkiyi birbirine karıştırmanın çarpıcı bir örneği: Alman burjuva gazetesi* Frankfurter Allgemeine Zeitung*'un 16 Ağustos 1967 tarihli sayısında bir yazar, öz-yönetim taleplerinin sık sık ileri sürüldüğü bugünlerde, diyor, neden doktorlara teşhis ve tedavi yollarını söyleyecek «Hasta konseyleri» talebi öne sürülmesin?*

(42) Elton Mayo, The Human Problems of an Industrial Civilization *(New York, 1960), S. 158, 159, 171 ve dev.; Bendix,* Work and Authority in Industry *(New York, 1956), S. 447, 450.*

lışmasında ve boş zamanında özgürlüğünün ve kişilik duygusunun iade edilmesi için, iletişim araçlarının, diyalogun ve yaratışın varlığının güvence altına alınması gerektiğini ileri sürerler. (43)

Bu tezlerden ilki açıkça özürcü niteliktedir. Hatta doğrudan doğruya büyük sermayeye hizmet ettiğini söyleyeceğim, çünkü kendisinin de belirttiği amacı, toplumsal çatışmaları **varolan rejim içinde** azaltmaktır. «İnsan ilişkileri» uzmanlarının yok etmeye çalıştıkları şey yabancılaşmanın gerçekliği değil bu gerçeğin işçilerdeki bilinci, işçilerin bu gerçekliğin farkında oluşlarıdır. Onların bu sözde karşı-yabancılaşması, aşırılaşmış yabancılaşmadır, işçilerin, sakatlanmış olma durumlarının bilincine yabancılaşmalarıdır (44). Burjuva toplumunun, üreticilerin yalnız düşüncelerini ve alışkanlıklarını değil bilinç-dışlarını da işleme çabalarıyla, yabancılaşma yeni boyutlar

---

(43) François Perroux, «Aliénation et création collective», Cahiers de l'ISEA *içinde, Haziran 1964, S. 92, 93.*

(44) Bendix, «İnsan ilişkileri» teorisini, haklı olarak, daha geniş «İdarenin ideolojisi» kategorisi içine yerleştiriyor (ben buna işletmelere ilişkin kapitalist ideoloji demeyi tercih ederdim). Bu ideolojinin yüzyıllık evriminin, yalnız kapitalist işletmenin yapısının kendi evrimini değil, aynı zamanda ve her şeyden önce burjuvazi ile proleterya arasındaki güç dengesinin evrimini yansıttığını göstermek kolaydır. Bu bağlamda hiç bir şey, kapitalistin yere sağlam bastığı çağın kibirli Püritenizmi ve sosyal Darwinizminden, sermaye ile emek arasında işbirliği için günümüzün iki yüzlü yalvarışlarına giden yol kadar öğretici değildir.

kazanır (45). Bununla birlikte, «insan ilişkileri» teknisyenlerinin, uzun dönemde işçilerin içinde bulundukları baskı halinin bilincine varmalarını engelleme şansları pek yoktur.

Daha incelikli olan ikinci tez, her şeyden önce, belirsizdir. Görünüşe bakılırsa «kurumların aldığı biçimden» (yani üretim tarzından) bağımsız olarak bir ahlaki zorunluluk gibi konulmuştur. Buna rağmen François Perroux, «bir bütün olarak toplumdaki yanlışlıkları ve adaletsizliği mutlaklaştıran kurumların katı çerçevesi içinde, uzmanlaşmış kurumların görevlerini yerine getiremeyeceğini,» açıklıyor (46). Ama işçinin hayatını kazanmak için işgücünü satmak ve ezici bir çalışmayı sürdürmek **zorunda** olduğu bir toplum, «kötülüğü ve adaletsizliği mutlaklaştıran katı bir çerçeve» değil midir? Bu çerçeve içinde işçiye, «toplu yaratışa katılıyor olma duygusu», ya da, boş vakitlerinde «kendinin bilincine varma fırsatı ve araçları» nasıl verilebilir? Kapitalist üretim tarzı altında, bu kaba bir aldatmacadan başka birşey olamaz. Oysa bu sınır aşıldıktan sonra, Perroux'un programı dikkate değer bir genişleme gösterebilirdi. Sorun, artık, işçiye toplu yaratışa katılma «duygusunu» ver-

---

(45) Vance Packard, Hidden Persuaders. *C. Wright Mills yabancılaşmaya karşı ilgisizliğin gelişmesinden kaygılanırken, (The Marxists, S. 113), Bloch-laîné daha gerçekçi bir tutumla, bu yabancılaşmaya, ya da en azından bu olgunun en önemli yanına (işletme içinde işçilerin güçsüzlüğü) ilişkin olarak şunları vurguluyor: «Sükûnet aldatıcıdır. Altında özel ve bireysel tatminsizlikler yatmaktadır ve bunlar genel iktisadi durumdaki ilk bozulmada isyanla patlayacaktır.»* (Pour une réforme de l'entreprise, *S. 25). Bölüm 1'in bibliyografyasında işçi sınıfının ruhsal durumu ile ilgili bazı kaynaklara bakın.*

(46) «Aliénation et création collective», S. 44.

mek değil, onu hakiki bir yaratıcı haline getirmek olurdu. Böylece sorun, ona boş vaktinde «kendi bilincine varma» fırsat ve araçlarını vermek değil, kendini özgür yaratış yoluyla, dış baskı olmadan, gerçekleştirmek olurdu. Böylece sorun «çıkar gözetmeyen merakın lütufkâr alanlarını» geliştirmek değil, insanların bütün toplumsal faaliyet alanlarında öz-yönetimlerini sağlamak olurdu.

Çünkü nihai karşı-yabancılaşmanın anahtarı burada bulunur. Bu, emeğin yokedilmesinin (Marx ve Engels'in, Alman İdeolojisi'nde bu söze verdikleri anlamda (47) sonucu, ya da bir başka deyişle, mekanik ve şematik emeğin yerini, artık kelimenin bilinen anlamıyla emek olmayan, insanın maddi varoluşunu sağlaması için hayatından vazgeçmesine yol açmayan, tersine, insanın bütünsel yaratıcı etkinliği haline gelmiş, gerçekten yaratıcı emeğe bırakmasının, sonucudur (48).

---

(47) The German Ideology *(Moscow, 1964), S. 85, 95, 236, 242.*

(48) Georg Klaus, Kybernetik in philsophischer Sicht, S. 457, 464: «İnsanın bütün yaratıcı güçlerini geliştirmek için, onu, şematik emek verme zorunluluğundan büyük ölçüde kurtarmak gerekir...» «Sibernetik ve otomasyon, bu durumun (komünizmin) teknik koşullarıdır, çünkü insanın, kendisini bütün yaratıcı olmayan ve şematik işlerden kurtarmasını sağlarlar... Ona, herşeyden önce, bütünsel bir bilim ve teknik eğitimi için, yani çağdaş üretim düzeyinde gerçekten yaratıcı emek için, gereken zamanı verirler.»

YABANCILAŞMA SORUNU

GEORGE NOVACK

Uluslararası sosyalist hareket, kendi saflarında bir Ahlaki Silahlanma seferberliğine tanık oluyor bugünlerde. Bu yeni eğilimin havarileri düşüncelerini desteklemek için, büyük ölçüde modern toplumdaki insanın yabancılaşmasına dayanıyorlar. Sosyalist doktrinleri psikanaliz teorisiyle karıştırarak, yabancılaşma sorununa, modern hayatın ve Marksist düşüncenin merkezi imiş gibi yaklaşıyarlar.

Soruna ilgileri, Marx ve Engels'in, yabancılaşma kavramına geniş bir yer ayırdıkları **1844 Felsefe ve Ekonomi Elyazmaları, Kutsal Aile ve Alman İdeolojisi** gibi ilk yazılarının yakın zamanlarda yapılan tercümelerine ilişkin çeşitli açıklama ve yorumlarla canlandırılmıştır.

Konuya duyulan yoğunlaşmış ilgi, radikal aydınların bir özel merakı sayılamaz. Bu ilgi, günümüz toplumunda yaşanan gerçek yabancılaşmalardan ve dünyanın hem kapitalist hem de kapitalizm-sonrası kesimlerinde yönetenlerle yönetilenler arasında gittikçe büyüyen zıtlıklardan kaynaklanır.

Çağdaş kapitalizmde hayatın çelişkileri, derinlere inen tatminsizlik duyguları uyandırır. Savaş ertesinin, uzun süren iktisadi canlılık dönemi boyunca, fabrikalardan ve çiftliklerden akan zenginlik geleceğe duyulan güveni güçlendirmemiştir. Tersine, bir başka kaygı nedeni olmuştur; çünkü bunu yeni bir bunalımın izleyeceği inancı yaygınlık kazanmaktadır. Aynı şekilde otomasyonun getirdiği olanaklar sayesinde, sınai süreçler üzerindeki denetimin artması, işçileri yorucu çalışmadan kurtarmamış, sadece kronik işsizlik tehlikesini yaratmıştır. Nükleer enerjinin kullanıma açılmasının getirdiği doğaya egemen oluş, barış ve bolluk yerine, insanların üzerine toptan yokoluş tehdidini asmıştır. Ölüm kalım sorunlarında kararları, kapitalist politikacılar ve askeri liderlerden oluşan küçük bir grup vermektedir. İnsanların, kaderlerini yöneten iktisadi ve siyasî güçleri yabancı güçler olarak görmelerine şaşmamak gerekir.

Toplumsal temelinin farklı olmasına rağmen, bürokratik zümre egemenliğindeki kapitalizm-sonrası ülkelerde de benzer duygular yaygındır. Bilimde, teknolojide, sanayide, kamu sağlığında ve başka alanlarda yaptıkları devrimin mümkün kıldığı büyük ilerlemelere rağmen, işçiler ve köylüler, öğrenciler ve aydınlar, hükümet ve iktisadın yönetimi üzerinde denetimleri olmayışından sıkıntı duymaktalar. Kendilerine düşünce, anlatım, örgütlenme özgürlükleri tanınmıyor. Artık kendi kaderlerine hakim oldukları yolundaki resmi propagandaya rağmen, hayatî sorunlarda karar alma gücünün kendilerince değil, bürokratik halifelerce kullanıldığını biliyor halk. Komünist Partisi'nde, sendikalarda, fabrikalarda ve kollektif çiftliklerde, eğitim kurumlarında ve yayınevlerinde

bulunan kitlelerin başlıca görevi, hâlâ, yukardan gelen emirleri dinlemektir.

Stalin'in derlediği ve bugün artık tedavülden kaldırılmış, tarihin ve Marksizmin tahrifatları el-kitabı, **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi**, şu uyarıyla biter: «Bolşevikler», ancak «Analarıyla, yani, onları doğuran, emziren, büyüten kitlelerle bağlarını korudukları sürece» güçlü ve yenilmez olacaklardır. Bugün Kruşçef, son yıllarında Stalin'in fabrikalara ve çiftliklere hiç uğramadığını ve halkın hayatından tamamıyla soyutlanmış olduğunu söylemiş bulunuyor. Ama Stalin'in halefi, kitlelerin, «patronlar» diye bilinen kişilere yabancılaşmasını örten perdenin bir ucunu kaldırmıştır yalnız.

Komünist Parti'nin bir çok düşünebilen üyesi, SBKP'nin Yirminci Kongresi'nde yapılan açıklamalar ve 1956 Polonya ve Macaristan olaylarıyla, eski görüşlerini gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan bazıları, Sovyet liderlerinin suçları için sosyalizmden Stalinist sapmalar için, Marksist açıklamalar arıyorlar.

Bu arayış onları genç Marx'a götürmüştür. Hegelcilikten, Hümanizm yoluyla diyalektik materyalizme geçişini haber veren bu eserlerde, Sovyetler Birliği'nde ve Komünist Partilerde gemi azıya almış Marksizm tahrifatlarını ve sosyalizmin çarpıtılmasını açıklayacak bir ipucu bulduklarına inanıyorlar. Özellikle, Marx'ın sınıflı toplumda insan soyunun yabancılaşmasına ilişkin gözlemlerinde, lekelenmiş sosyalist ülkünün yeniden canlandırılmasının bir zeminini buluyorlar.

Bu aydınlar, «mekanik maddeciliğe» ve «iktisadi otomatizme» karşı neo-Sosyalist Hümanizm bayrağını yükseltiyorlar. Stalin döneminde öyle acı mey-

velerini veren kötülük tohumlarının «mekanik» Marksistlerce ve kaba materyalizme kayan Leninistlerce ekildiğini iddia ediyorlar. Yenilenmiş bir ahlâk ve «somut, bütünsel, yaşayan insan» için çağrıda bulunuyorlar. Diyorlar ki, totaliter yönetimin en korkunç biçimlerini, Üretim Güçleri, Ekonomik Temeller ve Kültürel Üstyapı gibi «soyutlamalara» boyun eğme yaratmıştır. Böyle ahlâk dışı ve insanî olmayan bir maddecilik eşyanın insan üzerindeki kapitalizme özgü egemenliğinin, sosyalist sözlerin gerisinde yeniden ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Aynı görüş yirmi yıl kadar önce, o zamanlar **Politics**'in yönetmeni olan Dwight MacDonald ile Sosyalist İşçi Partisi içindeki Johnson - Forest grubu tarafından da ileri sürülmüştür. **Dissent** dergisinin Sosyal Demokrat ve Troçkist eskisi yazarlarının da gözde konularından biridir bu. Şimdi de **The New Reasoner** çevresinde toplanan bazı eski İngiliz Komünist Partisi üyelerinin dini haline gelmektedir.

The New Reasoner'in iki yönetmeninden biri olan E. P. Thompson derginin ilk sayısındaki (yaz, 1957) çıkış bildirisinde şöyle yazıyordu: «Kapitalizmin de Stalinizmin de ideolojileri 'öz-yabancılaşma' biçimleridir; insanların zihinleri bulanır ve kendilerini soyutlamaların içinde yitirirler; kapitalizm insan emeğini bir meta olarak, (gereksinmelerinin) karşılanmasını da metaların üretimi ve bölüşümü olarak görür; Stalinizm emeği, iktisadi - fiziksel gereksinmelerin karşılanması için bir iktisadi - fiziksel eylem olarak görür; Sosyalist Hümanizm ise şunu ilân ediyor: insanı eşyaya kölelikten, kâr peşinde koşmaktan, (ekonomik zorunluluğa) kulluktan kurtaralım. İnsanı bir yaratıcı varlık olarak kurtaralım; böylece o, yalnız yeni değerleri değil, bolluğu da yaratacaktır.»

Mantıklarındaki modern havaya rağmen, bu tür Sosyalist Hümanistlerin diyalektik materyalizme karşı getirdikleri «yeni düşüncelerin» gerçekten özgün olduğunu söyleyemeyiz. Görüşlerinin özü, 1848 Devriminden önce Almanya'da görülen küçük burjuva sosyalizmlerinde bulunabilir. Marksizmin ideolojik doğuş süreciyle ilgilenen herkesin bildiği gibi, bilimsel sosyalizm bu doktrinlere karşı verilen mücadele içinde yaratılmıştır.

Moses Hess ve Karl Grün'ün «Gerçek Sosyalizm» i, sosyalist hareketi, ekonomik koşulların zorunlu tarihsel gelişmesine ve sınıf güçlerinin mücadelesine değil, kendi içinde bölünmüş insanın bütünlüğünü ve evrenselliğini yeniden kazanmasına ilişkin ahlâkî kurallara ve soyut ilkelere dayandırmayı amaçlamıştı. **Komünist Manifesto**'nun «Gerçek Sosyalizm» le ilgili bölümünde Marx ve Engels, para ve paranın işlevlerinin bilimsel bir incelemesine girişmek yerine «İnsan özünün yabancılaşmasından» söz eden bu gevezeleri alaya almışlardı.

Stalinizme karşı haklı tepkilerinde, yeni «insânî» sosyalistler, sandıkları gibi gerçek Marksizme dönmediler; gerisine düştüler. Farkında olmadan, sosyalizmin ve onun maddeci felsefesinin yüz yıl önce aştığı bir teorik gelişme düzeyine geri döndüler. İşin kötüsü, bu en yavan türünden bilim-öncesi sosyalizme doğru gerilerken, Marksizmin merkezi olan maddeci ilkeleri ve diyalektik yöntemi bir yana attılar.

Marksizm için soyut ahlâkî temeller bulmaya çalışan bu yönsüz aydınların çabaları gericidir. Ama yabancılaşma teorisinin Marksizme hiç de yabancı olmadığı kabul edilmelidir. Bu kavram bilimsel sosyalizmin doğuşunda ve oluşma döneminde etkili bir

rol oynamıştır. Gerçekten bu kavramın tarihinde Marksizmin kurucularının, Hegel'in temel kavramlarını nasıl idealist kafeslerinden kurtararak sağlam maddeci temellere oturttuklarının ve bu süreç içinde bu kavramların hem biçimini, hem de muhtevasını nasıl dönüştürdüklerinin çarpıcı bir örneğini görüyoruz. Bu nedenle, yabancılaşmaya karşı Marksist tavrın gerçekten ne olduğunu anlamak yararlı olacaktır. Yeni bir denge bulmak için çalışan şu altüst olmuş sosyalistlerin sapmalarına karşı da en iyi çaredir.

Marx, yabancılaşma kavramını Hegel'den aldı. Bir çok başka durumda olduğu gibi burda da Hegelcilik Marx'ın düşüncesinin ideolojik kaynağı ve çıkış noktasıydı.

Dışlaşma (başkalaşma) **(Entausserung)** ve Yabancılaşma **(Entfremdung)** Hegel'in idealist felsefesinde anahtar kavramlardır Bunlar, ayrılığın veya «başkalığın» en aşırı anlatımlarıdır. Değişme sürecinde herşeyin bölünmüş ve çelişik bir tabiatı vardır, çünkü aynı zamanda hem kendisidir hem de başka birşey; kendi «başkalığı» haline gelmektedir.

Ama bir bütün olarak düşünüldüğünde, «başka», «kendi»sinin bir gelişmesidir sadece; kapalı, açıklaşmakta; olası, gerçekleşmektedir. Bu, ikili bir süreçtir. İlk biçime **yabancılaşmayı** ve özün daha yüksek bir varoluş biçiminde gerçekleşmesini kapsar.

Kendi sisteminde Hegel bu diyalektik mantığı «Mutlak»ın (gerçekliğin bütününü anlatmak için kullandığı sözcük) evrimine uyguladı. Mutlak, önce yalnız Mantiki Fikir (İde) olarak vardır, bir tomurcuk gibi kendi üzerine kapanmıştır. İçsel bir devrim yoluyla (nasıl ve neden, açık değildir) kendi dışına, tama-

mıyla yabancılaşmış bir duruma, doğaya açılır. Hegel, Mutlak'ın içerdiği evrensel iç-bağlılık ve sürekli hareketin canlılığıyla çelişkide cansız, dağınık bir varoluş tarzı olarak görüyordu Doğayı.

Bu çelişki, Fikir'i, uzun bir gelişme süreci içinde, maddi kabuğundan çıkıp Zihin (Mind) olarak görününceye kadar ilerletir. Zihin de kaba duyumdan felsefedeki, herşeyin üstünde de Hegel'in kendi idealist düşüncesindeki, en yüksek noktasına ulaşıncaya kadar bir dizi aşamadan geçer.

Bu bütün süreç boyunca, yabancılaşma çok olumlu bir rol oynar. Hareket halindeki Olumsuzun anlatımıdır. Zıtların çatışması yoluyla hiç durmadan varolan biçimleri yıkan Olumsuz, herşeyi daha yüksek bir varoluş tarzına doğru harekete geçirir. Hegel'e göre, belirli bir yabancılaşma türü diyalektiğin evrensel etkileşmesi içinde bir sonraki aşamada da kaldırılmak üzere bir aşamada tarihsel olarak zorunlu olabilir.

Bütün bunlar yüzelli yıl önceki Alman üniversite hayatından sıkıcı bir bölüm gibi görünebilir. Ama Hegel toplumun gelişmesini Fikrin evriminin sonuçlarından biri olarak görüyordu. Üstelik, insan tarihi içinde yabancılaşmanın hareketini izlemişti. Dünyadaki bütün yaratıklar içinde yalnız insanların çevrelerindeki nesnel koşulları alıp bunları kendi soylarının öznel gelişmesinin ortamına dönüştürdükleri gerçeği gibi tuhaf şeylerin farkına varmıştı. Böyle bir maddi süreci Fikir'in evriminin anlatımı olarak görmenin garipliğine rağmen bu tür gözlemlerin modern bir yanı olduğu açıktır.

Dahası, Hegel, insanların dönüm noktalarında kendilerini, çevrelerindeki dünya ile derin bir çatışma içinde bulunduklarını, söylüyordu. Kendi maddi

ve ruhsal yaratışları ayaklanmış ve kendi denetimlerinin ötesine geçmişti. İnsanlar kendi ürünlerinin kölesi olmuşlardı. Büyük filozof bütün bunları şaşırtıcı bir açıklıkla ortaya koyuyordu.

Hegel insanlığın kendine yabancılaşması kavramını, Grek şehir-devletlerinin çöküşü ile Hıristiyanlığın doğuşu arasındaki geçiş dönemine ve herşeyden önce de kendi çevresindeki burjuva dünyasına uyguladı. Gençlik eserlerinde, sanayi toplumunu, «çok geniş bir karşılıklı ilişkiler sistemi, **ölünün hareket eden hayatı.** Bu sistem çeşitli yönlere doğru kör ve ilkel bir biçimde hareket eder ve bir vahşi hayvan gibi sürekli olarak güçlü bir denetim ve gemlenme ister» diye tasvir ediyordu (**Jenenser Realphilosophie,** s. 237). Kapitalist rekabete bu denetlemeyi uygulaması için de devlete güveniyordu.

İçinde bulunduğumuz nükleer çağla daha yakından ilgili olarak, özel mülkiyete ilişkin bazı sert düşünceleri de hatırlanabilir; bu kurum insanları, kendi yaratışları olmasına rağmen en derin gereksinmelerine karşı gelen bir dünyada yaşamak zorunda bırakmaktadır. İnsan doğasına yabancı bu «ölü» dünya, insanlığı ezen ve ondan özgürlüğünü çalan anlaşılmaz kanunlarla yönetilmektedir.

Hegel, bireyin, meta üreten toplumdaki işbölümüne kesin boyun eğişinin, insan gelişmesini sakatladığını ve bastırdığını da vurguluyordu. İnsanı zahmetten kurtaracak araç olan makinalaşma, onu daha da köleleştirmişti.

Siyasi düzeyde de, özellikle ilk eserlerinde, kendi çağının Almanyasında **bireyin, işlerine katılmamaktan** ötürü otokratik devlete **nasıl** yabancılaştığını incelemişti Hegel.

Felsefenin kendisine gereksinme duyulması bi-

le, Hegel'e göre, insan varoluşunun içine atıldığı bu her yerde bulunan çelişkilerden doğar. Toplumun doğayla çatışmasını, düşüncenin gerçeklikle, bilincin varoluşla çatışmasını Hegel, «özne» ile «nesne»nin çatışması tarzında genelleştirir. Bu karşıtlık, Zihnin kendine yabancılaşmasından çıkar. Başlangıçta insan emeğinin ve bilgisinin ürünü olan nesneler dünyası, bağımsızlaşır ve insana karşıt hale gelir. Nesnel dünya, denetlenemeyen güçlerin ve kanunların egemenliği altına girmiştir; insan bu kanunlarda kendini tanıyamamakta ya da gerçekleştirememektedir. Aynı zamanda ve bu sürecin bir sonucu olarak, düşünce gerçekliği yabancılaşır. Doğruluk yalnız düşüncede korunan güçsüz bir ülkü olarak kalır, fiili dünya da bu doğruluğun etkisinden bağımsız olarak hareket eder.

Bunun getirdiği, eğer dünyasının bölünmüş parçalarını yeniden birleştirmeyi başaramazsa, insanı tatminsizliğe, rahatsızlığa mahkûm eden bir «mutsuz bilinç»tir. Doğa ve toplum insan aklının nüfuzu altına alınmalıdır, bu şekilde öz benliğinin parçalanmış öğeleri yeniden bütünleşecektir. Akıl dışı bir dünya ile etkisiz bir akıl arasındaki bu karşıtlık nasıl aşılacaktır? Başka bir deyişle, dünya akla nasıl bağlanacak ve akıl da nasıl etkinleşecektir?

Böyle bir genel parçalanma döneminde, diyordu Hegel, felsefe insan soyunun gereksindiği birliği yaratacak yöntemi ve ilkeyi bulabilir ve gösterebilir. Akıl (az daha The New Reasoner yazacaktım), özne nesne zıtlığının kaldırıldığı, daha doğrusu bu zıtlığın insan soyunun hakiki birliğine ve evrenselliğine dönüştürüldüğü, doğru gerçeklik biçimidir.

Hegel, özne nesne karşıtlığını somut zıtlaşmalara da bağladı. Birbirleriyle gerçek ilişkilerinin yanlış

ve çarpıtılmış bilinciyle yanıltıldıkları ve pazarın yönetilemeyen kanunlarına yenik düştükleri için insanların iradelerini etkili kılamadıkları kapitalist koşulların sonuçlarını, kendi felsefi diliyle açıklamaya çalıştı.

Hegel daha da ileri giderek, bu tür çelişkilerinin çözümünün, felsefe teorisine ilişkin olduğu kadar bir pratik sorunu da olduğunu savundu. Fransız Devriminden esinlenerek, kendi ülkesinde de benzer bir «akıl hükümdarlığı» tasarladı. Ama sınıflı toplumun ilişkilerini incelerken idealist felsefesini kesinlikle aşamayan bir burjuva düşünürü olarak kaldı. En ilerici döneminde bile, varolan toplumsal çelişkilerin aşılmasında, burjuva reformunun sınırlarının ötesine geçen pratik öneriler getirmedi.

Ancak Marx'ın bundan sonraki çalışmalarıyla, akıl dışı bir toplumsal gerçekliğe ilişkin bu idealist içdüşünmeler (reflections-ç) doğru bir perspektife oturtulabildi. Hegel'in yabancılaşma yorumuna karşı, bu olgunun tarihsel kökeninin, maddi temelinin ve gerçek niteliklerinin neler olduğunu gösterdi Marx.

Marx, düşünsel hayatına ateşli bir Hegelci olarak başladı. 1843'le 1848 arasında, Feuerbach'ın etkisi altında, düşüncesini daha sonra «eski süprüntü» dediği şeylerden, temizledi ve Engels'le birlikte gelişmiş bir maddeci olarak ortaya çıktı.

«İnsanî» sosyalistlerin şimdi yaptıkları, bu ilerici gelişmeyi tersine çevirme çabasıdır; hayalci bir çaba. Diyalektik maddeciliği bütünüyle geliştirmiş olgun Marx'ın yerine, Feuerbach'ın tek yanlı maddeciliğini daha aşamamış genç Marx'ı geçirmek istiyorlar.

Marx, yabancılaşma kavramının toplumsal hayatın çok önemli yönlerini yansıttığını görmüştü. He-

gel'in idealizmi ile Feuerbach'ın soyut maddeciliğinin, gerçek tarihsel koşulları ve yabancılaşma biçimlerini yaratan toplumsal çelişkileri örttüğünün, bulandırdığının da farkındaydı.

Marx bu konuda en olgun çıkarsamalarına hemen değil yıllarca süren bilimsel çalışmalarda yaptığı yaklaşmalarla ulaştı. Hegelci çıkış noktasıyla son tutumu arasında, daha önceki sonuçlarını geliştirdiği bir buluş dönemi vardır.

Marx, hayatının geri kalan kısmını kaplayan ekonomi politik çalışmalarına ilk kez 1843'te girişti. Bu işi, kendi Hegelci mirasının eleştirisiyle birlikte yürüttü. İlk sonuçlar, 1844'te, daha çok kendini açıklığa kavuşturmak için yazdığı **İktisadi ve Felsefi El-yazmalarında** kâğıda döküldü. Bunlar, ölümünden sonra zamanımızda basıldı ve tamamlanmış İngilizce tercümesi de 1959'a kadar görünmedi.

Bu denemeler, Marx'ın kapitalizmi ilk çözümleme çabasıydı. Hegel'den aldığı diyalektik yöntemi ilk kez siyasi iktisad'ın kategorilerine uyguluyordu. Bazı bölümlerinde düşünceleri öyle soyut ve çapraşık anlatılmıştır ki, klasik Alman felsefesinde geçerli düşünce tarzını ve terminolojisini kavramadan, anlamlarını çıkarmak olanaksızdır.

Daha sonraki eserlerinde **(Ekonomi Politik'in Eleştirisi, Kapital)** metayı kapitalizmin hücresi olarak alırken, burada yabancılaşmış emeği merkezî kavram olarak ortaya sürer. Özel mülkiyetin bile yabancılaşmış emekten çıktığını savunur. Özel mülkiyet, hem yabancılaşmış emeğin ürünüdür, der, hem de emeğin kendine yabancılaşmasının nedenidir. «Özel mülkiyet kavramını, çözümleme yoluyla, yabancılaşmış, dışlaşmış emek kavramından çıkardığımız gibi, siyasi iktisat'ın bütün kategorileri de bu iki

etkenin yardımıyla everilebilir; ve her kategoride, örneğin ticarette, rekabette, sermayede, parada, bu ilk temellerin belirli ve gelişmiş dışavurumlarını buluruz» diye yazar.

Yabancılaşmış emeği kapitalist üretimin temeli ve başlangıcı olarak yerleştirdikten sonra, sonuçları çıkarır Marx. Üretici, doğrudan doğruya kendisi için ya da ortak çıkarlarla birleşmiş bir topluluk için değil, kendisininkine karşıt çıkarları ve amaçları olan bir başkası için çalışırsa, emek yabancılaşır.

Bu zıtlaşmış (antagonistik-ç.) üretim ilişkisi işçiye birkaç yoldan zarar verir: 1) Kendi vücuduna yabancılaşır; vücudu, kendisinin bir parçası olduğu için değil, üretim sürecinin bir öğesi olarak görev yapması için, bir fiziksel özne olarak korunur. 2) Doğaya yabancılaşır, çünkü bütün çeşitlilikleriyle doğal nesneler, kendi tatmini, ya da kültürel doyumu için araçlar olarak değil, yalnız kârlı üretimin maddi araçları olarak görev yaparlar. 3) Bir insan varlığı olarak kendi özgül varoluşuna yabancılaşmıştır, çünkü onu sadece bir fiziksel güç düzeyine alçaltan ekonomik etkinlikleri onun özel yetilerini gereksemez, kullanmaz ve geliştirmez. 4) Son olarak, öteki insanlardan, kendi türünden, ayrılır. «İnsan kendine karşıysa, başka insanlara da karşıdır.»

Bunun sonucunda, mülksüzleşmiş işçi ne emek faaliyetinden, ne de bunun ürününden yararlanır. Bunlar onun haz duyması, ya da doyumu için bir araç değildir, çünkü her ikisi de kendinden başka biri, kapitalist, tarafından mülkedinilir. «İşçinin etkinliği kendisi için azapsa, başka biri için haz ve doyumdur.»

Emeğin yarattığı nesne, emek ürünü, insanın karşısına yabancı bir öz, üreticiden bağımsız bir güç

olarak çıkar. «Ücretli emek de, özel mülkiyet gibi, emeğin yabancılaşmasının zorunlu bir sonucudur yalnızca.» Toplum özel mülkiyetten de kölelikten de ücretli emeğin kaldırılmasıyla kurtarılabilir ancak.

Marx, insanı, kendi emek koşullarının bir sonucu olarak gördüğü için Hegel'i takdir ediyor. Tarihsel maddeciliğin bu kaynak önerisini, idealist bir biçimde olsa da, Hegel'de bulmuştu. **Phenomenology'**nin büyüklüğü, Marx'a göre «Hegel'in, insanın öz-üretimini bir süreç olarak görmesi» koşuluna bağlıydı.

Marx, bu sürecin yalnız bir yüzünü bilincin yabancılaşmasını gördüğü ve sınıflı toplumda emeğin en önemli niteliğini, meta üreten gerçek insanın yabancılaşmasını ihmal ettiği için, Hegel'i eleştirir. Feuerbach'ın, Hegel'in felsefesinin insanın kendine yabancılaşmasının soyut bir anlatımı olduğu görüşünü kabul eder. Hegel'in Mutlak İdealizmi düşünce sürecini, gerçek, etkin, düşünen insanlardan ayırıyor ve bu süreci dünyayı kendi içinde eriten, bağımsız, her şeye kadir bir özneye dönüştürüyordu. Temelde, Mantıki Fikir'in Tanrı'nın yerine geçmesiyle dinsel ideolojinin daha karmaşık bir biçim almasıydı bu.

Hegelci diyalektikte, Fikir'in antitezi Doğa, kendinde ve kendisi için bir hiçti; Mutlak Fikir'in örtülü ve gizemli bir cisimleşmesinden başka bir şey değildi. Buna karşılık Marx, Feuerbach'ı izleyerek bu Mutlak Fikir'in bir «düşünce nesnesi» nden başka bir şey olmadığını, doğaya bağımlı gerçek bireylerin düşünce süreçlerinin genelleşmiş bir anlatımı olduğunu gösterdi.

Marx, Hegel'in sisteminin dinsel özünü açığa çıkardığı ve böylece Doğa'nın, Fikir'in bir dışavurumu

olmak yerine, düşüncenin gerçek temeli ve bütün fikirlerin nihai kaynağı olduğu şeklindeki materyalist doğruluğu yeniden kurduğu için, Feuerbach'a saygı gösterir.

Hegel, «Tarihin hareketinin soyut, mantıkî, kurgusal anlatımını buldu», diyordu Marx. Marx'ın aradığı, bütün teoriye öngelen ve düşüncenin hareketlerinin hem malzemelerini, hem de dürtülerini sağlayan tarihin (yani, **Alman İdeolojisi**'nde belirteceği gibi ,gelişmeleri içindeki toplumun ve doğanın) itici güçlerini ortaya çıkarmaktı.

Üstelik, Hegel, insanın hayati güçlerinin doğadaki ve toplumdaki bütün dışlaşmalarını, Fikir'in varoluşunun daha düşük bir düzeyini temsil ediyorlar diye yabancılaşmayla özdeşleştirmekte yanılmıştı. Gerçekte, yetilerinin dışlaşması insan için gerekli ve olağandır ve bütün ilerlemenin kaynağıdır. Bu dışlaşma, ancak, ebedi olmayan belli tarihsel koşullarda yabancılaşmaya dönüşebilir.

Ekonomik ve Felsefi El-yazmaları'nda çok parlak bölümler bulunacaktır. Örneğin, hayvan ve insan duyuları arasındaki farkı, kendi tarihsel maddeciliğini kaba maddeciliğin karşısına diken bir tarzda, ortaya çıkarıyor Marx. Duyum, maddeci bilgi teorisinin olduğu kadar insan bilgisinin de temelidir. İnsanın duyusal araçları kökenlerinde hayvanî olmakla birlikte bunun ötesinde bir gelişme gösterir. İnsan duyuları, bize hayvanî halde görülenlerden çok daha incelmiş, çok daha ayırt edici duyum tarzları kazandıran bir tarihsel, toplumsal ve kültürel gelişimden geçerler. «Beş duyunun oluşması şimdiye kadarki dünya tarihinin sonucudur» diye bağlar.

Kapitalizm, duyarlığı keskinleştirmek yerine kabalaştırdığı için mahkûm edilmelidir. Madenlerin gü-

zelliğini ya da benzersizliğini düşünmeyip yalnızca pazardaki değerlerini düşünen mücevher tüccarının madensel bir duyarlığı yoktur, diye yazar Marx; bu adamın yiyeceğe saldıran bir hayvandan farkı yoktur. Medeniyetin görevi, «İnsanî ve doğal özün bütün zenginliğine» cevap verecek bir özgül insanî duyarlık yaratmaktır.

David Reisman'ın öncülük yaptığı bütün bir çağdaş Amerikan sosyologlar okulu, «kitle toplumunda» insanların durumun çözümlemesini, ortalama insanın fabrikada, ya da dairedeki yorucu, zevksiz işinden sıkılması, bunalması ve bireysel gereksinmelerini ancak boş zamanlarında doyurması, olgusuna dayandırmıştır. Emek ile boş zaman arasındaki kopuş, Marx'ın bu el yazmalarında çok daha önce gözlemlediği bir gerçektir: «Çalışma işçinin dışındadır, yani, onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, inkâr eder. mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihnî enerjisini serbestçe geliştiremez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendinin dışındadır.»

Marx, emek kavramını bu gençlik günlerinde kullandığı gibi bırakmadı. Burjuva siyasi iktisadının eleştirisinin alanını genişleterek ve kapitalist üretimin gizlerine daha derinlemesine eğilerek başlangıçtaki açıklamasını düzeltti ve zenginleştirdi. Emeğin unsurlarını ve biçimlerini, çok yönlü üretim ilişkileri tarihsel evrimleri içindeki görünümlerini yansıtan bir farklılaşmış belirlenmeler bütünü haline getirdi.

Feuerbach'ın hümanizminin etkisi altındaki genç Marx, gayri insanîleştirilmişin karşısına gerçekten insanî olanı çıkararak çözümlüyordu kapitalist iliş-

kileri. Daha sonraki Marx bunlara sınıf zıtlıkları açısından baktı.

En önemlisi, emeğin iki yanlı karakterini bulmuş olmasıydı: kullanım değerleri üreten somut emek ve mübadele değeri üreten soyut emek. Soyut emekte, Marx, meta üreten toplumlardaki yabancılaşmış emeğin özünü buluyordu. Engels'in, haklı olarak, siyasi iktisat bilimine Marx'ın en önemli katkısı saydığı bu buluş, onun metaların yapısını ve değerin kaynağını olduğu kadar paranın gücü gibi gizleri de açıklayabilmesini sağlamıştı. Bu iki çeşit emek arasındaki ayrım çözümlemesinin bütün belirleyici noktalarında kendini gösterir.

Marx, özgül kullanım değerleri yaratan bir somut etkinlik olarak emek ile işgücü, yani, emeğin değer üreten niteliği arasında ayrım yaparak kendinden önce gelenleri aştı. İşgücünün bir meta olarak özel niteliklerinin nasıl kapitalist sömürüyü olanaklılaştırdığını gösterdi. Sınıflara dayanan bütün üretim tarzlarında genel olarak emeğin sömürüsünün zorunlu emek ile artık emek arasındaki farka dayandığını da gösterdi.

Marx'ın emek kavramına yaptığı bütün katkıları göstermek, **Kapital**'in bir özetini yapmayı gerektirecektir. Söylenmesi gereken şudur: İlk yazılarda kaba hatlarıyla çizilen sermaye ile emek arasındaki karmaşık ilişkiler, daha sonra kesin ayrımları olan bir ilişkiler ağı şeklinde geliştirilmiştir. Yabancılaşmış emek kavramı öğelerine ayrılmış ve bu öğeler de kapitalizmin hareket kanunlarının kapsayıcı bir açıklamasında bütünleştirilmiştir

Kapitalizmde yabancılaşmanın özgül nedenlerini incelemeden önce, bu olgunun köklerinin şimdiye kadarki insanlık tarihinde yattığını belirtmek ge-

reklidir. İnsanın kendi yaratıları tarafından ezilme süreci farklı evrelerden geçmiştir.

Yabancılaşmanın en ilkel biçimleri insanın gereksemeleri ve istekleri ile doğayı denetleme gücü arasındaki uyuşmazlıktan çıkar. Kendilerini, bir toplu (kollektif) çalışan grup olarak, doğal çevreye karşı çıkaracak güce erişmiş olmalarına rağmen, ilkel insanların içinde yaşadıkları dünyayı egemenlikleri altına almalarına yetecek kadar üretici güçleri, teknikleri ve bilgileri yoktu. Maddi üretimdeki çaresizlikleri, karşılığını, toplumsal hayatta büyünün ve dinin gücünde, etkisinde buluyordu. Feuerbach'ın açıkladığı ve Marx'ın tekrarladığı gibi, din insanla dünya arasındaki gerçek ilişkileri tersine çeviriyordu. İnsan, Tanrı'yı kendi suretinde yaratmıştı. Ama bilinç dışı zihinsel süreçlerin farkında olmayan ilkel akla, tanrılar insanı yaratmış gibi görünüyordu bu. Böyle görünüşlerle (ve büyücü doktordan papaza kadar bütün toplumsal bilinç yöneticileri ile) aldatılan insanlar, kendi üretimleri olan putların önünde secdeye varıyorlardı. Tanrılarla tapınanlar kitlesi arasındaki uzaklık, insanın kendi hemcinslerinden yabancılaşma ve doğal çevresine boyun eğme derecesinin bir ölçüsüdür.

Öyleyse yabancılaşma, herşeyden önce, insanın doğa güçleri üzerinde yeterli bir denetimden yoksun oluşunun ve bu yüzden de günlük beslenme kaynaklarını denetleyemeyişinin bir toplumsal anlatımıdır.

Yabancılaşma insan tarihinin genel bir niteliği olmuştur. Ama, **emeğin yabancılaşması** medeniyete özgüdür ve özel mülkiyet kurumuna bağlıdır. İlkel toplumda insanları ezen doğadır, kendi emeklerinin ürünleri değil.

Vahşilikte ve barbarlıkta bulunan büyü ve dinde gözlenebilen ilkel yabancılaşma, sınıflı toplumun koşullarının doğurduğu başka ve daha yüksek yabancılaşma çeşitleri tarafından etkilenir ve daha sonra da aşılır. Tarımın, hayvancılığın ve zenaatların gelişmesiyle, insan soyunun en ileri kesimlerinin, yiyecek maddeleri için işlenmemiş doğaya doğrudan bağımlılıkları azalmıştır. Bu insanlar zenginlik kaynaklarını artırmış ve doğanın baskısını azaltmışlardır.

Ama medeni insanın doğa üzerindeki artan denetimi, ekonomik faaliyetinin temel koşulları üzerindeki denetiminin yitirilmesiyle birlikte gidiyordu. İlkel kabile hayatında olduğu gibi, üretim basit ama toplu kaldığı sürece, üreticiler, üretim süreçlerini ve ürünlerinin kullanımını denetleyebiliyorlardı. Toplumsal işbölümünün genişlemesiyle, gittikçe daha çok çeşitli mallar metaya dönüşmeye ve pazardaki mübadeleye katılmaya başladı.

Ürünler meta pazarının kanunlarına bağımlı olunca, üreticilerin bunlar üzerindeki denetimi ortadan kalktı. Sonunda bu kanunlar üreticilere öylesine hakim oldu ki, zamanla insanların kendileri de alınıp satılan metalar haline geldi. **Kölelik, yabancılaşmış emeğin ilk örgütlü sistemiydi; ücretli emek sonuncusu olacaktır.**

Ücretli emek, yabancılaşmış emeğin özel bir türüdür. Bu üretim tarzında emekçi öylesine dünya pazarının bir kurbanı, arz ve talep kanununun bir kölesi haline gelir ki, bir meta olan kendi işgücü için bir talep yoksa işsiz kalabilir ve ailesi de açlıktan ölebilir.

İşçi sınıfının maruz kaldığı yabancılaşmanın tarihsel temeli, üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Bu,

mülk sahiplerinin, emekçilerin artık ürünlerini mülk edinmelerini sağlar. Sınıflı toplumda yabancılaşmanın maddi kökeninin gizemli bir yanı yoktur. Üreticilerin üretimin koşullarından ve dolayısıyla da ürettiklerinden ayrılmalarının sonucudur. Emekçiler, üretimin maddi araçları üzerindeki denetimlerini yitirince, hayatları, özgürlükleri ve gelişme araçları üzerindeki denetimlerini de bırakmış olurlar.

Hegel, **Hukuk Felsefesi**'nde bunu gösteriyordu: «Çalışmamda billurlaşan zamanımın bütününü ve ürettiğim herşeyi yabancılaştırarak, varlığımın tözünü (cevherini), evrensel etkinliğimi ve gerçekliğimi, kişiliğimi başkasının malı haline getiririm.»

Bu ikinci tür yabancılaşma en yüksek noktasına, üretim ve mübadele şebekesine katılan herkesin pazar kanunlarına tabi olduğu kapitalizmde ulaşır. Devrevi dalgalanmaların da gösterdiği gibi sermayenin efendilerinin bile denetleyemedikleri bu kanunlar zorlayıcı dışsal güçler olarak çalışırlar.

Buna karşılık, üretici güçlerin, medeniyetin bir aşamasından ötekine gelişmesiyle birlikte teknoloji ve bilimde genişledikçe, doğa güçlerine egemen olmayıştan gelen daha önceki yabancılaşma türünün etkisi azalır. Marx'ın yazdığı gibi, «Sanayinin mucizelerinden ötürü, Tanrı'nın mucizeleri gereksizleşir.» Bugün, tamamlanmış olmasa da, doğanın fethi aşağı yukarı kesinleşmişken, yabancılaşmanın üretilmesinde fethedilmemiş doğanın etkisi, (yabancılaşmanın-ç.) ekonomik nedenlerine oranla, küçüktür.

Sermayenin emeğe yüklediği yabancılaşmalar, kapitalizmin kendi özel sömürü tarzından çıkan başkalaşmaları da bunlara eklediği için, geçmişten bugüne taşınan yabancılaşma biçimlerini, pekiştirir ve yoğunlaştırır. Kendine özgü yabancılaşma süreçleri-

ni ortaya çıkarmak için, kapitalist toplumun ekonomik temellerini çözümlemek gereklidir.

1) Kapitalizm, çalışan insanları kapitalizm öncesi üretim koşullarından koparark, ayrı bir ekonomik biçimlenme (formation-ç.) olarak ortaya çıkar. Kapitalizmin yerleştirilebilmesinden önce, doğrudan üreticiler kitlesinin üretimin maddi araçlarından ayrılması ve mülksüz proleterlere dönüşmesi gereklidir. Batı Avrupa'da, köylülerin topraktan koparılmasına ve kapitalist sömürüye gerekli olan ücretli emek için toplumsal öğelerin şekillenmesine yol açan mülksüzleştirme sürecini, Marx **Kapital**'in XXIX. Bölümünde özetlemiştir.

2) Ama, üreticilerin yabancılaşması ancak sermayenin ilkel birikimi ile başlar ve sermaye sanayiye el attıktan sonra da sürekli genişleyen bir ölçüde yeniden-üretilir. Fiili olarak üretim sürecine katılmadan önce bile, ücretli işçi, iş sözleşmesinin şartları ile, emeğinin kendinden alındığını görür. İşçi, karşılığında geçerli ücretin ödenmesi koşulu ile, işgücünü kapitaliste teslim etmeyi kabul eder. Bundan sonra kapitalist bu emeği istediği gibi kullanmak ve sömürmekte serbesttir.

3) Üretim süreci sırasında, kapitalist işletmedeki özel işbölümü sayesinde, bütün bilgi, istem (irade) ve yönetim kapitalistte ve müfettişlerinde toplanmıştır. İşçi, sadece bir fiziksel yardımcı üretim etkenine çevrilmiştir «Kapitalist, çalışan toplumsal vücudun istemini ve birliğini temsil ederken» bu vücudu oluşturan işçiler «gayri insanileştirilir» ve birer eşya düzeyine alçaltılır. Kapitalist üretimin tasarısı, süreci, amacı - bütün bunlar işçinin karşısına yabancı, düşmanca ve egemen güçler olarak dikilir. Mon-

taj kemerinde çalışan oto işçileri bu olgunun doğruluğuna tanıklık edebilir.

4) Sınai sürecin sonunda ortaya çıkan ürün, onu yaratan işçilerin değil kapitalistin malıdır. Emeğin ürünü işçilerden bu şekilde koparılır ve pazarda satılmaya gider.

5) Dolaşımları içindeki metaların ve paranın bütününden oluşan kapitalist pazar da aynı şekilde işçi sınıfının (ister işgüçlerinin satıcıları olarak, isterse metaların alıcıları olarak) karşısına yabancı bir güç olarak çıkar. Pazarın işleyiş kanunları, işgüçlerinin satılabilir olup olmadığını, satılıyorsa karşılığında ne kadar alacaklarını, hayat standartlarının ne olacağını onlara bildirir.

Dünya pazarı, kapitalist toplumun en yüksek hakemidir. Yalnızca ücretli köleleri yönetmekle kalmaz, en güçlü kapitalist gruplardan da büyüktür. Herkesin ve herşeyin üstüne çıkan pazar kanunları, kimsenin plan, ya da amaçlarına bakmadan sevinç, ya da keder getiren denetlenmesi olanaksız doğa güçleri gibi, bütün sınıflara egemen olur.

6) Sömürenlerle sömürülenler arasındaki temel zıtlığa ek olarak, kapitalist ekonomik faaliyetlerin rekabetçi özelliği, her iki sınıfın üyelerini de birbirleriyle karşı karşıya bırakır. Kapitalistler rakiplerini yenmek isterler, daha büyükleri ve etkin çalışanları daha küçük ve daha az üretken olanları yutarlar.

İşgüçlerini satmak üzere emek pazarına giden işçiler, mevcut işler için birbirlerini atlatmak zorundadırlar. Atelyede ve fabrikada parça işlerde, sık sık birbirleriyle yarışmak durumunda kalırlar.

Kapitalistler de, işçiler de bu rekabetin sonuçlarını birleşmeler yoluyla yumuşatmak isterler. Kapitalistler tröstler ve tekeller kurar, işçiler ise sendika-

larda örgütlenirler. Ama bu karşıt sınıf örgütlenmesi biçimleri rekabeti ne kadar değiştirse ve sınırlasa da, tamamıyla kaldıramaz. Tekelleşmiş bir sanayide kaldırılan rekabet, sermayenin bir kümelenmesiyle bir başkası arasında çok daha şiddetli bir biçimde ortaya çıkar. Bir iş kolundaki, bir kategorideki veya bir ülkedeki işçiler bir başkasında çalışanlarla karşı karşıya getirilir.

Bu ekonomik koşullar. burjuva toplumunda azgın bir bireycilik, bencillik ve çıkarcılık yaratır. Bu toplumun üyeleri, mevkileri ne olursa olsun, dayanışma yerine karşılıklı düşmanlık havası içinde yaşamak zorundadırlar.

Kısaca, kapitalist toplumda yabancılaşma biçimlerinin gerçek temeli, üretim tarzının çelişkili ilişkilerinde ve bunlardan çıkan sınıf zıtlıklarında bulunur.

Bütün ilişkiler gibi yabancılaşma da iki yanlı bir olaydır ve çelişkili sonuçları vardır. Mülksüzlerden alınan her şey mülksüzleştirenlerin kazancı olur. Dinde, yeryüzündeki insanın zayıflığı, gerçek insanlarda bulunmayan bütün yetkileri taşıyan Tanrı'nın mutlak gücüyle bütünlenir. Şamanlardan rahiplere kadar, Tanrı'nın toplumdaki temsilcileri bu durumu kendi çıkarları için kullanırlar.

Ekonomide, emekçinin kulluğu, efendinin özgürlüğünün temelidir; azınlığın zenginliğini yapan çoğunluğun yoksulluğudur. Politikada, halkın öz-yönetiminin bulunmayışı, devletin despotluğunda kendini gösterir.

1844 Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları'nda Marx ilk kez paranın gizleri ile uğraşmak fırsatını buldu. Kapitalist toplumda, diyordu, para nasıl başlıca tapınma ve cazibe nesnesi olarak Tanrı'nın yerini al-

dıysa, başlıca yabancılaşma kaynağı olarak da dinin yerine öyle geçmiştir. Zenginliğin parasal biçimi, insanların gereksinmeleriyle bunların doyurulması arasında kaprisli bir Tanrı gibi dikilir. Para sahibi en aşırı isteklerini karşılayabilir, oysa parası olmayan birey besin, giyim ve konut gibi ilkel gereksinmelerinin bile çaresini bulamaz.

Paranın her şeyi zıddına çeviren büyülü bir gücü vardır. «Altın! Sarı, pırıl pırıl, halis altın», Shakespeare'in dediği gibi, «karayı aka, eğriyi doğruya, kötüyü iyiye, soysuzu soyluya, kocamışı gence, yüreksizi yiğide» çevirir. Sanat beğenisi gelişmemiş kişi isterse resim satın alıp evinin duvarına asabilir, ya da kasasına tıkabilir; oysa yaratıcı ve gerçek zevk sahibi bunlara ne sahip olabilir, ne de zevk alabilir. Değerli insanlar küçük görülür ve farkedilmezken, iğrenç bir sahtekâr dalkavuklardan takdir satın alabilir.

Herşeyin mübadele alanına girdiği ve alım satım nesnesi olduğu kapitalizmde bir insanın değeri, gerçekten takdire lâyık yetileri, ya da eylemleriyle değil banka hesabıyla ölçülür. İnsan sahip olduğu şeyler kadar «eder» ve bir milyoner de beş parası olmayan birinden çok daha fazla «eder». Bir Marx'tan nefret edilen yerde bir Rothschild'e saygı gösterilir. Bu evrensel satış lağımında bütün gerçek insanî değerler çarpıtılır ve alçaltılır.

Daha sonra **Kapital**'in birinci bölümünde Marx paranın bu büyülü gücünün gizlerini, metanın evrimi sırasında kazandığı değer biçimlerine bağlayarak açıkladı. Paranın fetiş özelliği, bağımsız üreticiler arasındaki ilişkileri şeyler aracılığıyla dışa vuran (ifade eden) değerin meta biçiminin fetiş özelliğinden çıkar. İnsanların hayatlarını ve emeklerini yöneten

sermaye fetişi bu meta fetişizminin en yüksek anlatımıdır.

Eğer sermaye biçimindeki para burjuva toplumunun en yüksek fetişi ise, kapitalist sömürünün iktisadi koşullarını zorla kabul ettiren devlet de ikinci gelir. Devlet zoru en sert biçimiyle cezai güçlerinde, vergi alma gücünde, ve askere alma gücünde açığa çıkar. Sıradan vatandaşın kimliği, hükümet memurlarının damgaladığı belgelerle doğrulanmak zorundadır. Doğumunu ve okuldan mezun olduğunu kanıtlayabilmek için bir tasdik belgesine sahip olması gereklidir; evlenebilmesi ya da boşanabilmesi, başka ülkelere geziye gitmesi için de aynı şekilde.

Halkın hayatı üzerinde paranın ve devletin bu zorbaca egemenliği, son çözümlemede toplumsal düzenin görece yoksulluğuna indirgenebilir.

Kapitalizmin iktisadi temellerinde yatan yabancılaşmalar, toplumsal yapının başka düzeylerinde de kendilerini gösterir. Örneğin, devletle toplumun üyeleri arasındaki zıtlaşmada billurlaşırlar. A.B.D. kapitalizminin bütünlüğü, egemen tekelcilerin temsilcileri tarafından yönetilen bir devlet örgütünde cisimleşir.

Dolar demokrasimizde bu hükümetin halka yabancılaşması, Profesör C. Wright Mills'in A.B.D.'de yönetenler ve yönetilenler üzerine yaptığı bir çalışmanın, **İktidar Seçkinleri**'nin ana konusudur. İlk paragrafında şöyle yazar: «Sıradan insanların güçleri yaşadıkları gündelik dünya ile sınırlanmıştır. Kaldı ki iş, aile ve komşuluktan oluşan bu gündelik hayatta bile ne anlayabilecekleri, ne de yönetebilecekleri güçler tarafından hareket ettiriliyor gibidirler. «Büyük değişiklikler» onların denetimi dışındadır, ama bu değişiklikler onların davranışını ve görüşünü et-

kilemekten geri kalmaz. Modern toplumun kendi çerçevesi, onları, kendilerinin olmayan tasarıların içine kapatır, ama her yandan böyle değişiklikler üzerlerine çökmekte ve bu yüzden de güçsüz oldukları bir çağda amaçsız kaldıklarını hissetmekteler.»

Mills, toplumumuzda iktidarın bu aşırı kutuplaşmasını, büyük iş adamlarının devlet adamlarının ve yüksek askeri görevlilerin meydana getirdiği iktidar seçkinlerinin iktidarsız kitleye «bizim olmadığımız her şey» gibi göründüğünü söyleyerek, özetledi. Kuşkusuz, 1950'lerin ortalarında bile nüfus, Mills ve öteki akademik sosyologların göstermeye çalıştıkları kadar etkisizleşmemişti. Zencilerin eşitlik mücadelesi ve sanayi işçilerinin dönemsel grevleri, yüzeyin altında çok şeyin kaynaştığını gösteriyordu.

Ama emeğin gücü büyük ölçüde kullanılmamış, örgütsüz ve öyle yanlış yöneitilmiştir ki, **bu gizligüç** (potansiyel), sahiplerinden bile saklı kalmıştır; bu yadsınamaz. Sendika liderlerinin siyasetleri, halkın kendi davası için kullanabileceği dev siyasi gücü tasarlamasını engelleme işinde «İktidar seçkinlerinin» sözcülerine yardımcı olur. Bu yoldan, işçi sınıfını, bütün ulusun örgütleyicisi ve yöneticisi olarak Amerikan siyasi hayatındaki haklı yerine yabancılaştırırlar. Bu rol kapitalist partilere teslim edilmiş olur.

Gene de, tarihsel görevlerinin işçi sınıfının elinden alınması, sonsuza kadar sürmeyecektir. Belli bir süre sonra, işçi hareketi yabancı sınıfların siyasi örgütlerine bağımlılığından sıyrılmak zorunda kalacak ve kendi bağımsız siyasi partisini kuracaktır. Bu, bir siyasi öz-gerçekleştirme sürecinin, şimdi kapitalist azınlığın elinde bulunan üstünlük durumuna yükselişin, başlangıcı olacaktır. Eğer bugün para babaları, kitleler için «bizim olmadığımız herşey» se, sosya-

lizm için mücadele, «bir hiç olan bizlerin her şey olacağı» Büyük Dönüş'ü getirebilecektir.

İktisat ve siyasetteki temel zıtlaşmalar, birbirlerine karşı duygusal tepkilerinden en genel fikirlerine kadar, kapitalizmde hayatın bütün alanlarında insan ilişkilerini çarpıtır. Burjuva çağı sanat ve edebiyatının büyük bir bölümünde duyulmuş ve anlatılmıştır bu olgu. Yaratıcı sanatçının, kendisini kaba ticarilikle ezici ilgisizlik arasına sıkıştıran burjuva çevresine yabancılaşması sürekli bir skandal olmuştur. Henry Miller ve Norman Mailer gibi çağdaş yazarların eserlerindeki protesto çığlıkları bunun süregelen bir yara olduğunu kanıtlar.

Günümüzde, aydınlarla egemen sınıf arasındaki bu parçalanmaya yeni bir şey eklendi. Bu, atom bombasının çıkışıyla birlikte, bilginlerle tekelciler arasında birdenbire açılan gediktir.

İlerici döneminde kapitalist toplum, modern doğal bilimin üvey babasıydı ve bir kaç yüzyıl boyunca ikisi birlikte ilerledi. Anglo-sakson dünyasındaki bilginlerin çoğu bu uyumdan öylesine emindi ki, toplumsal uygulamalarıyla ve nihai sonuçlarıyla hiç ilgilenmeden çalışmalarını sürdürdüler. Nükleer enerjinin serbest bırakılmasından çıkan zincirleme tepki onları bu kör rahatlıklarından kopardı.

1942'den sonra nükleer fizikçiler kendilerini acı bir ikilemin içinde buldular. Kendilerini, bütün insanlığın iyiliği için, doğruluğun bulunması ve yayılmasına adamışlardı. Ama militaristler, emeklerini ve sonuçlarını, birer bilgin olarak en sevdikleri, en çok değer verdikleri şeylerin karşısına çıkardılar. Araştırmalarının sonuçlarına gizli damgası vurulup «devlet çıkarları» adına hemcinslerinden zorla ayırıldıkları zaman «bilim özgürlüğü» bir alay haline geldi.

Nasıl sanayi işçileri kâr yapan bir aygıtın bir parçasını oluşturuyorlarsa, bilginler de, yağmacı emperyalist amaçlara hizmet eden bir askeri aygıtın köleleri haline geldiler. Başarıları, daha iyi bir hayatın yaratılmasına yardım etmek yerine, daha çabuk ölümü sağladı. Madde ve enerji üstündeki daha büyük egemenlikleri, bunun toplumsal kullanımı üzerindeki denetimlerinin büsbütün ortadan kalkmasıyla, hiçe indirgendi.

Bir bilgin için kendi türünün yokedilişinin ve ana rahmindekilerin zehirlenmesinin gönülsüz ajanı olmaktan daha gayri insanî bir şey var mıdır? Bu yüzden içlerinde en duyarlıları ve toplumsal bir bakışa sahip olanları, uğraşlarına yapılan bu tecavüze, iç varlıklarında açılan bu dayanılmaz yaraya karşı seslerini yükselttiler. Bazıları «vicdan sahibi protestocular» olarak araştırmalarına katılmayı reddetti; başkaları çıldırdı; bir kısmı da intihar etti.

Atom Bilginleri Bülteninin çevresinde toplananlar, etkin bir siyasi çözüm arıyorlar, tabii başarılı bir sonuç elde edemeden. Bazıları «toplu suçlarından» sözediyorlar, oysa kendileri suçlu değil kurbandır bu işte. Bu korkunç sonucun sorumluluğu, onları bu yabancılaşmış duruma iten yönetici emperyalistlerdedir.

Bu tanılama (teşhis) yabancılaşmayı yenebilecekleri tek yolu gösterir: emperyalistlere karşı olan ve onlarla savaşmak zorunda kalan toplumsal güçlerle birleşmek.

Batı dünyasında nüfusun fiziksel sağlığı düzelirken, zihinsel ve duygusal durumu gittikçe kötüye gitmektedir. Erich Fromm'un, modern hayatın ruh hastalıklarını incelediği son kitabı **The Sane Society**'nin tezi budur. Eseri özellikle konumuzla ilgilidir,

çünkü savunduğu Sosyalist Hümanizma, **Dissent** ve **New Reasoner** dergilerinin daha edebi Hümanizmalarının ruhbilimdeki karşılığıdır. Fromm, haklı olarak, kapitalizmin akla uygun (ussal, rasyonel) ve bireyin görevinin kendini «ayarlamak», yani, düzenin özel gereklerine uymak olduğunu ileri süren ruhbilimcilerle çatışıyor. Tersine sonuçlarından da belli olduğu gibi, sistemin özünün akıl dışı (usdışı) olduğunu belirtiyor. Eğer insanlar kendileri ile ve birbirleri ile barışık ve üretken yaşayacaklarsa, kapitalizm kalkmalıdır, diyor.

Fromm, yirminci yüzyılın kısır ve tekdüze kazançcı toplumunun yanlış yanlarını ve bu toplumun insanlarda ürettiği başlıca özellikleri çözümlerken, Marx'ın ilk yazılarından aldığı yabancılaşma kavramını merkezi araç olarak kullanır. Kapitalizmin insan kişiliklerini parçalama yolları üzerinde keskin gözlemler yapar.

İddiası, kapitalizmi sosyalist açıdan ve Marx'ın bir hayranı olarak eleştirmektir. Ama Marx'ın «özünde dinsel ve ahlaki olan» bir insan kavramı olduğunu söylerken Marx'ı başaşağı çevirir. Kendisi de, sosyalizmin teorik temeli olarak maddeciliğin yerine ahlakçılığı geçirmeye çalışır.

Bu eski ruh çözümcü, modern toplumun hastalıklarının temel nedeninin, Marksizmin öğrettiği gibi, üretim ilişkilerinde yattığını yadsır. Bunlar kadar, ruhsal ve zihinsel nedenleri de vardır, der. Sosyalizm, insanın iç doğasının da, dış koşulları kadar, değiştirilmesi gerektiğini öğreten büyük din önderlerinin bilgeliğiyle birleştirilmelidir. «Tanrının krallığı sizin içinizdedir» diyen İncil'le aynı görüştedir. «Sosyalizm ve özellikle Marksizm, insan varlığındaki içsel değişmelerin gerekliliğini vurgulamıştır; bu olmadan ik-

tisattaki değişme hiç bir zaman 'iyi topluma, yol açamaz.»

«Sınai ve siyasi örgütlenme, zihinsel ve ruhsal gelişme, kişilik yapısı ve kültürel etkinlik alanlarının hepsinde eşzamanlı değişmelerin» gerisinde kalan hiç bir girişim bu işi başaramayacaktır. Modern toplumun hastalıklarının tedavisi için önerdiği pratik program, iktidarın işçiler tarafından ele geçirilmesini ve sanayinin kamulaştırılmasıyla planlı iktisadı reddeder. Ona göre, totaliter yönetime giden yoldur bu.

İyi hayatın üretilebilmesi için laboratuvar koşullarını yaratacak limonluklara benzer bir tarzda, küçük tarımsal ve sınai «Çalışma Topluluklarının» kurulmasını önerir. Owen'in, Fourier'nin, Proudhon'un ve Kropotkin'in önerdiği türden, yüzyıl önce A.B.D.'de denenmiş ve olanaksızlığı görülmüş ütopik koloniler yoluyla kapitalist toplum yeniden kurulacak ve insanlık yeniden yaratılacaktır.

Böylece bu Hümanistin «Toplulukçu (komüniter) Sosyalizm» inin geçen yüzyılın ütopik sosyalistlerinin soluk bir kopyasından başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Dünyanın büyüyen nüfusunu beslemek ve artırmak için evrensel bir düzeyde büyük ölçekli üretim gerektiren modern teknolojinin gerçeklerinden bir kaçış biçimidir bu. Aynı zamanda, kapitalist karşı devrimi ve Stalinizmi etkisizleştirmeyle ilgili âcil görevlerden de kaçıştır, çünkü kendini devrimci Marksizmin teorisine ve pratiğine yabancılaştırmıştır. Oysa tekelci kapitalizmin egemenliğini kaldıracak, Stalinizmin köklerini yokedecek, özgür ve eşitlikçi bir toplumsal sistemin maddi temellerini yaratacak tek toplumsal hareket, sınıf iktidarı ve siyasi program budur.

İnsanın maruz kaldığı yabancılaşmaların tedavisi olanaksız mıdır? Katolik Kilisesinin, Reinhold Niebuhr gibi kötümser Protestan dinbilimcilerin, Kierkegaard'ı izleyen varoluşçuların, ve Freud'un bazı yorumcularının iddiası budur. İnsanı, bağdaştırılması olanaksız amaçlar ve içtepiler yüzünden ebediyen parçalanmış ve azap içinde, en derin ruhsal özlemleriyle, yeryüzünde yaşayan bir fani olarak aşılamayan sınırlılıkları arasındaki **bitmeyen savaşta** umutsuzluğa ve hayal kırıklığına mahkûm gibi görürler.

Tarihsel maddeciler, ilk günahın bütün bu tür vaizlerine kesinlikle karşıdırlar. İnsan soyunun, kilisenin sahte tesellileriyle, idealist filozofların gizemsel sezgileriyle, ya da varoluşçuların sürekli tekrarlanan, ama hep başarısız kalan öz-aşma çabalarıyla telâfi edilecek ebedî ve aşılması olanaksız kusurları yoktur. İnsanlığı sakatlayan ve çarpıtan gerçek yabancılaşmaların anlaşılabilir tarihsel kökleri ve maddi nedenleri vardır. Ebedi olmak şöyle dursun, yabancılaşmanın nedenlerinin odak noktası, göstermeye çalıştığımız gibi, toplumsal gelişme sürecinde, toplumla doğa arasındaki savaştan toplumsal yapının kendi içindeki çatışmalara kaymıştır.

Bu toplumsal çatışmalar bitimsiz değildir. Bir tür varlığı olarak insanın doğasında mutlaka bulunan kötülüklerden çıkmaz. Açıklanmış ve açıklanabilir belirli tarihsel-toplumsal koşulların ürünüdür.

Şimdi, teknoloji ve bilimin zaferleriyle insan doğaya üstünlüğünü kazandıktan sonra, atılacak büyük adım, toplumun kör güçleri üzerinde toplu denetimi elde etmektir. Günümüzde, bu zorunlu görevi başaracak kadar güçlü ve stratejik bakımdan uygun konumda olan bir tek bilinçli etken vardır, diyor

Marksizm. Bu, sınai işçi sınıfında cisimleşen yabancılaşmış emektir.

İnsanın kurtuluşunun maddi araçları, siyasi ve iktisadi gücü işçilerin elinde toplayacak dünya sosyalist devrimiyle yaratılabilir ancak. Evrensel ölçekte sosyalist bir planlı iktisat, sadece insanlığın yaşama araçları üzerindeki egemenliğini yeniden kazanmasını sağlamakla kalmayacak, bu toplu denetimi kıyaslanmayacak kadar artıracaktır. Toplumsal ilişkilerin yeniden kuruluşu, doğanın toplumsal amaçlar için ele geçirilişinin sınıflı toplumda başlayan sürecini tamamlayacak ve böylece, geçmişte insanın insanı ezmesini, azınlığın çoğunluğu yönetmesini mümkün kılan, hattâ gerektiren koşullar kaldırılacaktır.

Bir kez herkesin ilkel gereksinmeleri karşılandıktan, bolluk yaygınlaştıktan, ve yaşama gereklerini üretmek için zorunlu olan süre en aza indirildikten sonra, bütün yabancılaşma biçimlerinin yokedilmesi ve herkesin, başkaları pahasına değil kardeşçe ilişkiler içinde, bütünsel gelişmesi için gerekli ortam hazırlanmış olacaktır.

Özel mülkiyetin kaldırılmasını ulusal sınırların silinmesi izlemelidir. Toplumun üretici güçlerindeki büyüme, kol ve kafa işçileri arasındaki, köy ve kent insanları arasındaki, gelişmiş ve az gelişmiş uluslar arasındaki geleneksel zıtlaşmaların kaldırılmasının yollarını hazırlayacaktır.

Bunlar, uyumlu, bütünleşmiş, içsel bir dengeye sahip ve sürekli gelişen bir toplumsal ilişkiler sisteminin vazgeçilmez önkoşullarıdır. Toplumsal mevkideki, yaşama ve çalışma koşullarındaki ve öz-gelişme araçlarını elde etmedeki bütün zorunlu eşitsizlikler kaldırıldığı zaman, bu maddi eşitsizliklerin toplumun bir kesiminin ötekine yabancılaşmasında görü-

nen belirtileri de yok olup gidecektir. Bu da, artık ne birbirleriyle, ne de kendi içlerinde savaş halinde olmayan bireylerin oluşmasının koşullarını hızlandıracaktır.

Marksizmin ustalarının öngördüğü gibi, sosyalist devrimin ve bu devrimle toplumun yeniden örgütlenmesinin aydınlık perspektifleri böyledir.

Dürüst komünistler, ilk başarılı işçi devriminin ürünü Sovyetler Birliği'nin, Stalinist rejimde bu hedefe yöneldiğini sanıyorlardı. Stalin, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin zaten gerçekleştirilmiş olduğunu ve daha yüksek komünizm aşamasına doğru ilerlendiğini söylememiş miydi?

Kruşçef bu iddiaları tekrarladı. Ama Yirminci Kongre'de kendi açıklamaları ve Sovyet bölgesinde o günden beri süregelen muhalefet patlamaları bir sosyalist toplumun tamamlanmış olduğu düşünü parçaladı. Komünist Parti aygıtının imal ettiği sahte ideolojik yapıda gedikler açıldı. Bu kopukluk nasıl giderilecektir?

Yapılacak ilk iş geriye dönmek ve Marksist esaslar açısından, bugünkü gelişme noktasında Sovyetler Birliği'nde olanlara bakmaktır. «İnsanî» sosyalistlerin bazıları, kendi tarzlarında, bunu yapmaya çalışıyorlar. **The New Reasoner**'in yönetmeni Thompson şunları yazıyor: «İnsan baskısının bütün biçimlerinin, son kertede, üretim araçlarının özel mülkiyetinden doğan ekonomik baskıdan kaynaklandığı var sayılmıştı; bunlar toplumsallaştırılınca, öteki baskılar da **hızla** sona erecekti.» (Altını ben çizdim).

Hümanist eleştiriciler tarafından tartışma konusu yapılmasına rağmen, tarihsel maddeciliğin bu önermesi bütün geçerliliğini koruyor. O halde yanlış olan nedir? Bu tarihsel genelleme kendi başına alın-

dığı zaman soyut bir ölçüdür ve somut, verimli hale gelebilmesi için varolan olgulara ve gelişme düzeylerine bağlanmalıdır. **Sorunun özü «hızla» sözcüğünde yatmaktadır.** Kapitalist özel mülkiyetin sona erişiyle kamulaştırılmış üretim araçlarının bolluk düzeyine yükselişi arasında, eski burjuva düzeninden kalan özelliklerle, kurulmakta olan yeni toplumun temel kurumlarının birbirine karıştığı bir geçiş dönemi bulunmak zorundadır.

Sovyetler Birliği için bu ara dönem Marx ve Lenin'in öngörülerinde belirttikleri kadar kısa ve elverişli koşullar içinde olmadı. Bu tarihsel aşama çok zor bir kırk yıldır sürüyor. Bir bilimsel sosyalistin görevi, yönteminin bütün yol gösterici genellemelerinin ışığında, ilk işçi devletinin bu kırk yıl içinde gösterdiği iktisadi ve toplumsal gelişimin gerçek koşullarını incelemektir. Maddi koşulların teorideki ölçüye ne kadar yaklaştığını, nerede ve neden yetersiz kaldığını araştırmalı ve sonra da, varolan durumla bu ölçü arasındaki açıklığı kapamanın yollarını ve araçlarını belirlemelidir.

Ama Thompson ve öteki Hümanistler, birdenbire gördükleri Stalinizmin çirkin yanlarıyla umutsuzluğa kapılıp, farklı bir yol izliyorlar. Çok geniş bir toplumsal gelişme deney ve çözümleme zenginliğini özetleyen bu tarihsel genellemeleri, gerçek hayattaki biçimsizleşmiş anlatımlarıyla birlikte, büyük bir kaygısızlıkla bir kenara fırlatıyorlar. Bir işçi devletinin nasıl olması gerektiğinin ölçüleriyle, bunun Stalinist rejimde siyasi yozlaşması arasındaki çelişkiyle dengelerini yitiren iyi niyetli radikallerin hem teorik ölçüyü, hem de varolan gerçekliği reddedişlerinin ilk örneği değil bu. Uzun süre yanılsamalarla

beslendikten sonra, Sovyet yapısının nesnel tarihsel gerçeklerini görmeye yanaşmamaktalar.

Ama Marksist toplumbilim, hem teori, hem de eylemin çıkış noktası olarak varolan gerçeklerin alınmasını gerektirir. Nelerdir bu gerçekler?

Haziran 1957'de Kruşçef televizyonda, Sovyet toplumunda hiç bir çelişkinin bulunmadığını söylüyordu. Yeni «toplu liderliğin» çok iyi işlediği iddiası kadar inanılmazdı bu; Molotof, Malenkof, Kaganoviç ve öteki yüksek rütbeli kişilerin görevden atılmasından biraz önce söylenmişti bu sözler. Daha ölçülü Mao Tse-tung, hükümetle halk arasında belli çelişkilerin olabileceğini kabul ediyordu, ama Çin'deki ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ndeki çelişkiler düşmanca olmayan, şiddetli olmayan çeşittendi.

Sovyetler Birliği'nde kitlelerle bürokratlar arasındaki her şeye kadir güçlü devletleri doğuran ayrılıklar, Moskova ve Pekin'deki liderlerin teorik iddialarındaki yanlışlığı açığa çıkarıyor. Yöneticilerle yönetilenler arasındaki bu yabancılaşma nasıl açıklanacaktır?

İşçilerin iktidarı ele geçirmesi ve üretim araçlarının kamu mülkiyeti özellikle geri ülkelerde, kendi başına ve birdenbire sosyalizmin gerçekleşmesine yetmez. Bu başarılar, sadece, yeni toplumun kurulması için siyasi ve hukuki koşulları yaratırlar. Sosyalizme ulaşılması için, tüketim mallarının bütün kapitalist ülkelerden daha bol ve ucuz olduğu bir noktaya yükseltilmiş olması gerekir üretici güçlerin. Bu, Stalinistlerin iddia ettiği gibi, tek ülkenin sınırları içinde, ya da muhalif Stalinistlerin ileri sürdükleri gibi her birinin «kendi sosyalizme gidiş yolu» olan ayrı ulusal birimlerin yan yana gelmesiyle gerçekleştirilemez. Dünya kaynaklarından kopmuş iktisadın dü-

şük üretkenliğinden doğan tüketim malları kıtlığı, işçi devletlerinin en «liberal» olanında bürokratik urların büyümesinin maddi kökenidir.

Kapitalizmde emeğin yabancılaşmasının baş nedenleri (üretim araçlarının özel mülkiyeti ve kâr sisteminin anarşisi) ilke olarak, özünde, Sovyet ülkelerinde ortadan kaldırılmıştır. Temel sanayinin ulusallaştırılması, dış ticaretin denetimi ve planlı iktisat sayesinde, bu ülkelerdeki işçiler üretimin maddi araçlarından ayrılmış değiller, bu araçlarla yeni ve daha yüksek bir biçimde yeniden birleşmiş durumdalar.

Gene de, bu anti-kapitalist tedbir ve yöntemler Sovyet iktisadının sorunlarını ortadan kaldırmıyor. Barbar geçmişten miras kalan toplumsal yabancılaşmaların köklerini yoketmek için işçi devletlerinin yalnız güçlü bir ağır sanayiye değil, halkın bütün kesimlerine yaşama gerekliliklerini ve rahatlıklarını artan miktarlarda veren dengeli bir iktisada da ihtiyaçları vardır.

Varolan kapitalizm sonrası devletlerin hiç biri, iktisadını bu noktanın yakınına yükseltememiştir. Bu devletler, en ileri kapitalist ülkelerin yaşama ve kültür araçları alanında ulaştıkları üretkenlik düzeyine bile yaklaşamamışlardır. Yürürlükteki kıtlıklar, nüfusun çeşitli kesimleri arasında, sınırlı ulusal gelirin bölüşümüne ilişkin gergin mücadelelere yolaçmıştır. Bu mücadelelerde siyasi iktidarın bütün araçlarını elinde toplayan bürokratik zümre belirleyici rolü oynuyor. Yöneticiler, kimin neyi, ne kadar alacağına karar veriyorlar. Kendilerini de masanın başına geçirmeyi unutmuyorlar.

Burada kapitalist toplumdaki gibi bir emek sömürüsü yoktur. Ama, küçük bir azınlık olan zenginlerle, çalışan nüfusun çoğunluğunu oluşturan yok-

sullar arasında keskin ayrılıklar vardır. Varolan mal ve kolaylıkların bölüşümündeki açık eşitsizlik, nüfusun çeşitli kesimleri arasındaki dayanışma bağlarını aşındırıyor ve genel olarak biraz yükselmiş de olsa, hayat standardlarında derinlere inen farklılıklar yaratıyor. Bu anlamda, emeklerinin ürünleri hâlâ üreticilerin denetiminin dışındadır. Ürünleri bölüşüm alanına girdiği zaman, denetlenmeyen bürokrasinin denetiminden geçer. Bu şekilde mutlak yetki sahibi idarecilerin elinde toplanan kendi üretimleri, kitlelerin karşısına gene yabancı ve zıt bir güç olarak dikilir.

Sovyet bölgesinin yozlaşmış ve biçimsizleşmiş işçi devletlerinde yöneticilerle yönetilenlerin yabancılaşmasının esas kaynağı ve maddi temeli buradadır. Zıtlaşmalar, iktisadi yapıdaki iki karşıt eğilimin büyümesinin anlatımıdır: biri burjuva geçmişten devralınan, öteki sosyalist geleceği hazırlayan iki karşıt eğilim. Uluslaştırılmış sanayiin ve üretim alanında planlı iktisadın sosyalist temelleri, bürokratik bir biçimde yönetilen burjuva ölçülerine maruz bırakılıyor; bu ölçüler de, tüketim mallarının yetersiz arzının bozuk bölüşümünü belirliyor.

Bu iki çelişik eğilimin gelişmesi, patlayıcı çatışmalara varma tehlikesini gösteren sürtüşmelerin nedenidir.

İşçilerin neden ürünlerinin bölüşümü üzerinde denetimleri yoktur. Çünkü, ya Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, devlet aygıtı üzerindeki doğrudan demokratik denetimlerini yitirmişlerdir, ya da Doğu Avrupa'daki uydularda ve Çin'de olduğu gibi, bu denetimi henüz kazanamamışlardır. Nasıl işçiler sosyalizmde, kapitalizmden daha yüksek bir hayat standardına ulaşmalılarsa, bir işçi devletinde de, burjuva rejimlerinin en demokratik olanınından çok daha geniş

ölçüde kamu yönetimi görevlerine katılmalı, daha geniş bir özgürlüğü tatmalı, daha fazla haklara sahip olmalıdırlar. Sovyet Cumhuriyetinin ilk yıllarına özgü kaynaşan demokraside, durumun böyle olacağına ilişkin bir inanç ve ciddi bir kararlılık vardı. Bürokratik türedilerin daha sonraki siyasi zaferleri, Komünist Partisi'nin, sendikaların, Sovyetlerin, gençlik ve kültür örgütlerinin, ordunun ve öteki kurumların demokratik işleyişini sıfıra indirgedi. Sovyet Anayasasıyla sözde güvence altına alınan halkın iktidarı ve hakları, pratikte, Stalin'in diktatörlüğü yoluyla yönetime geçen merkezileşmiş zümre tarafından geçersiz kılındı.

Bu mutlakçı siyasi baskı sistemi, iktisadi baskıyı pekiştirdi. Casus sistemi ve gizli polis yoluyla, hapisaneler ve toplama kamplarıyla devletin cezai güçleri, yıkılmış düzenin unsurlarından çok, yeni düzenin dayanakları olan işçilere yöneltildi

Halkın kararlarını yürütecek bir organ olmak yerine, aşırı bürokratlaşmış devlet, öteki milliyetlerin olduğu kadar, işçilerin ve köylülerin, aydınların ve öğrencilerin de karşısına, kurtulmak istedikleri asalak, baskıcı ve düşmanca bir güç olarak çıktı.

Lenin'in öngördüğü ve Bolşeviklerin programının açıkladığı gibi, işçilerin, kendi seçtikleri temsilciler yoluyla, sanayiyi yönetecekleri ve denetleyecekleri tasarlanıyordu. Bunun yerine, kapitalizmde işçilerin yeteneklerini, zekâlarını ve istemlerini kullanmalarını önleyen iktisadi işbölümü Sovyet iktisadının bozuk bürokratik yönetimi altında yeni biçimler içinde yeniden üretildi.

Üretimin gözetimcisi olan «evrensel beyin» artık kapitalistler değildir, ama gerçek bir Sovyet de-

mokrasisinde olması gerektiği gibi işçiler de değildir henüz. Birbirini izleyen beş yıllık plânlarla, bürokratlar hiyerarşisi bütün başlıca karar güçlerini kendilerinde toplamışlardır. Ayrıntı sayılabilecek konularda bile, emirler Moskova'daki tek merkezi komuta mevkiinden gelmektedir. Bütün bilim ve değerlendirme atamayla gelen memurlara teslim edilmiştir. Stalin'in ölümünden sonra sınai işletmelerin ademi merkezileştirilmesi bunun özünü değil biçimini değiştirmiştir, o kadar.

İşçiler emek süreci içinde, enerjilerini ne özgürce öne sürebiliyorlar ne de kullanabiliyorlar. Plânlamanın başlamasına, formülleştirilmesine katılamıyor, paylaştırılmasında karar sahibi olamıyor, işleyişinin ve sonuçlarının uygulamasını, gözetimini ve kontrolunu yapamıyorlar. Görevlerini daha iyi yapmaları için sert baskılara maruz kalan edilgin nesneler durumuna indirgeniyorlar.

Çalışmaları sırasında işçiler, parça işle ve keyfi çalışma kurallarıyla hızlandırılıyorlar. 1950'lerin sonlarına kadar, dahili pasaportlar ve iş defterleri aracılığıyla fabrikalardaki işlerine bağlanıyor ve iş kurallarının en küçük bir kırılışında, işe bir iki dakika geç kalışta ağır cezalar alabiliyorlardı. Dayanılmaz koşullara karşı grev hakları yoktu.

Bu arada, yönetim mevkilerinde asalakların artışını ve ülkenin kaynaklarının kötü kullanımını görüyorlardı. Sovyet görevlilerinin kendi raporlarında, sık sık sanayideki israftan ve örgütsüzlükten sözedilir.

Böylece, toplu olarak kabul edilmesi ve üretici kitlelerin kendilerince yürütülmesi gereken üretim planı, duygusuz memurların onların istek ve refah-

larına hiç bakmadan yükledikleri yabancı bir kalıp gibi görünüyor.

Sovyet bürokrasisi büyük bir sahtekârlığın canlı cisimleşmesidir. Bu ayrıcalıkla, anti sosyalist güç, **çalışan insanların en temel** gereksinme ve duygularının üstüne basıp geçerken, tarihin eşitlik ve adalet yolundaki en büyük hareketinin temsilcisi ve sürdürücüsü gibi görünmek zorunda kalıyor. İlerici iddialarıyla gerici çizgisi arasındaki korkunç kopukluk, Stalinist rejimlerin özelliği olan ikiyüzlülüğün ve aldatmacanın temelinde yatar.

Bu «yalanın diktatörlüğü» Sovyet hayatının bütün kesimlerine sızmıştır. Yukardan aşağıya kadar Sovyet halkı ikili bir hayat yaşamak zorundadır; birisi, günün resmi çizgisine uyan bir genel, herkese açık görünüş; öteki, Engizisyona götürülme korkusuyla gerçek düşünce ve duygularını anlatamadıkları için maruz kaldıkları bastırılmış öfke ve tatminsizlik.

Kendilerini en derin düşünce ve duygularına, birbirlerine yabancılaştıran rejime halk da yabancılaşmıştır. «Sistemimizdeki en kötü şey yoksulluk, temel gereklerin eksikliği değil, hayatın büyük bir yalana dönmüş olması, günün her saatında yalan dinlemek, yalan okumak, sonra da kendinin yalan söylemek zorunda kalması,» diyor adı belli olmayan bir Macar aydını bir Alman gazetecisine.

Polonya ve Macar aydınları ve gençlerinin ayaklanmalarının ardındaki başlıca neden böyle bir ruhsal alçalmaya karşı duyulan tepkiydi. Yeni ortaya çıkan, eleştirilen düşünceli Sovyet yazarları kuşağının da temel konularından biridir bu olgu. Kültürel, bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin devlet memurluğu düzeyine indirgenmesine karşı, iki yüzlü sözlerin ve

davranışların boğucu atmosferine karşı, sadece yaratıcı çalışmayı boğmakla kalmayıp normal hayatı da zorlaştıran resmi aldatmacalara karşı gösterilen sancılı protestoyu ellerinden geldiği kadar anlatmaya çalışıyorlar.

Doğu Avrupa'nın «Halk Demokrasileri»nde, Baltık ülkelerinde, Ukrayna'da ve Sovyetler Birliği'nin kendi içindeki milliyetlerde başka bir sorun daha var: ezilen milliyetlerin özel taleplerine, geleneklerine, özerkliğine ve çıkarlarına dikkat etmeyen bir Büyük Rus rejimine karşı duyulan öfke.

Din, her şeyden önce, insan soyunun doğa ve toplum güçleri karşısındaki denetim yoksunluğunun ürünüdür. Sosyalist hareketin hedeflerinden biri de, insan aklının güdük kalmasına ve hayatının kısıtlanmasına olanak veren bu tür alçaltıcı kuruntuların maddi koşullarını ortadan kaldırmaktır.

Devrimden sonra, ortodoks dininin etkisi, uygulanan ateist eğitimin sayesinde büyük ölçüde sınırlanmıştır Sovyetler Birliğinde. Ama yerine «kişiye tapma», Stalin'in kutsallaştırılması geçmiştir. Tapınmanın bu canlanışı, nüfusun en az aydınlanmış tabakasından değil, Marksizmin maddeci felsefesini rehber aldığını iddia eden Parti yüksek kademelerinden çıktığı için daha da şaşırtıcıdır. İşçi sınıfının marşı **Enternasyonal,** «Tanrının gönderdiği kurtarıcılara ihtiyacımız yok», der. Ama Sovyet halkları ve Komünist partileri, Kremlin'deki büyük «kurtarıcı» mitosuyla eğitilmişlerdir.

İmparatorlarını kutsallaştıran Roma ve Bizans imparatorluklarının pratikleri, dünyanın ilk işçi devletinde nasıl yeniden ortaya çıkmıştır?

Sorunun cevabı, Stalin'in istisnai erdemlerinde

ya da kötülüklerinde değil ayrıcalıkla bürokratik zümre için oynadığı rolde aranmalıdır. Bu zümre kendini tek yönetici güç olarak yükselttikten sonra, ülkenin bütününde demokrasiye nasıl izin veremez duruma geldiyse, kendi içinde de demokrasiyi uygulayamaz olmuştur. İçsel sorunların ve çatışmaların çözümü için başka bir yol bulmak gereği doğmuştur. Bu yol da yönetim yöntemleriyle uyumlu olmalıdır; yani, otokratik, şiddetli ve aldatmacaya dayalı.

Stalin en yüksek komuta mevkiine çıktı ve çok uzun süre bu mevkide kaldı, çünkü, acımasız, gücü her alana yayılan ve her şeyi bilen hakem görevini en iyi o dolduruyordu. Nasıl bürokrasi ülkedeki her şeyi hallediyorsa, «çelikten insan» da bürokrasi içindeki her şeyi onun adına hallediyordu.

Tanrıların gücü, hatta varlığı, temelde insanların toplum ve doğa karşısındaki güçsüzlüğünden çıkmıştı. Aynı şekilde, putlaştırılmış Stalin'in mutlak gücü de, iktidarın halktan koparılmasında yatıyordu. Yıllarca ısrarla beslenen kişi mezhebi, bunun sonucuydu. Stalin'in insanüstü yüksekliklere çıkarılması, Sovyet işçilerinin politik alçalmasının öbür yüzüydü.

Kişiye tapmanın kırılışı, ters yönlü bir sürecin sonucuydu: savaş sonrası gelişmelerin sonunda işçi sınıfının gücünün artışı ve bürokrasinin yerinin zayıflayışı. Stalin'in mirasçıları, kişiye tapmanın boş kalan yerine, «toplu liderlik» adı altında daha az kişisel olan bürokrasi mezhebini pek başarılı olmadan geçirmeye çalışıyorlar.

Halk diz çöktüğü yerden kalktığı zaman yöneticiler artık o kadar büyük görünmezler. İşçiler kendilerine güvenlerini kazanır ve toplu güçlerini duyar-

larken, sahte putlar önündeki alçalmaları da yok olur. Ayaklanmanın ilk günlerinde Stalin'in heykelini deviren Budapeşte'li devrimciler, bu simgesel eylemle bütün bürokratik yöneticilerin kaderini göstermiş oldular.

Kapitalizm sonrası rejimlerin son kırk yıllık deneyi, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde işçi devletlerinin bürokratik çarpıtılma ve yozlaşmalara uğrama tehlikesinin ciddi olduğunu gösteriyor.

Bu tehlike, ahlâkçıların sandıkları gibi, doyurulmaz bir iktidar hırsına sahip insanın doğasında var olan bir kötülükten gelmiyor. İnsanın çevresini oluşturan maddi koşullardan, en ilerici toplumsal biçimlerde bile üretim güçlerinin insanın gereksinmelerini karşılamakta yetersiz kalabilmesinden geliyor. Bu iktisadi koşul, yönetimdeki uzmanların bir kez daha kitlelerin sırtına çıkmalarına ve, bir süre için, rejimi bir baskı aracı haline getirmelerine fırsat veriyor. Ülke ne kadar yoksul ve az gelişmişse, bu tehlike de o ölçüde büyük oluyor. Fazla üretim kapitalizmin belâsıysa, sosyalist iktisatların derdi de yetersiz üretimdir.

İlk işçi devletine bulaşan hastalığın nedenleri ve niteliği, buna karşı kovmak için alınması gereken tedbirleri de, (bugünkü koşullar içinde bu olanaklıysa eğer) gösteriyor. **Tedavi yolu, hem hükümetin, hem de iktisadin çalışanlar kitlesi tarafından demokratik denetlenişinden başka bir şey olamaz.**

Gerçek iktidar, kır ve kentteki kol ve kafa işçilerinin özgürce seçtikleri konseyler (kurullar) aracılığıyla uygulanmalıdır. Kitlelerin demokratik hakları, devrimin kazandıklarını tanıyan ve bunlara uyan bü-

tün partilerin örgütlenme ve propaganda özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, bütün kamu görevlilerinin, her düzeyde temsilcilerini görevden çekme hakkına sahip seçmenlerin denetimi altında olmasını da, içermelidir.

İşçi partilerinde, liderliğin ve siyasetlerin üyelerce denetlenmesi ile demokrasinin yeniden sağlanması; memurların gelirlerinin en kalifiye işçilerin ücretleri düzeyinde sınırlanması; kamu görevlerinin yönetimine halkın getirilmesi; gizli polisin, dahili pasaportların, karşı düşüncede olanların gönderildiği çalışma kamplarının ve benzeri iğrençliklerin kaldırılması gibi siyasi reformlar yapılmalıdır.

İktisadi alanda işçiler, ulusal planlama ve planın her düzeydeki ve her aşamadaki uygulaması üzerinde denetim sahibi olmalıdır; bu şekilde, gerçekteki deneyin ışığında sonuçların zamanlı bir teftişi yapılabilecektir. Ücret standardları ve öteki bölüşüm araçları, eşitsizliklerin en aza indirilmesi amacıyla, yeniden gözden geçirilmelidir. Hükümetin yanlışlarına ve haksızlıklarına karşı işçileri koruyabilmek için sendikaların grev hakkı olmalıdır.

Bütün milliyetlerin, bağımsız kalma, ya da istendiği takdirde, kardeşçe ve eşit bir federasyon içinde birleşme hakları olmalıdır.

Böyle tedbirler, varolan işçi devletlerinin yapısında ve işleyişinde devrimci bir değişikliği, bürokratik istibdattan işçi demokrasisine geçişi hızlandıracaktır.

Bu tür bir dönüşüm nasıl başarılır? Bir «aydınlanmış despot»un, ya da korkuya kapılmış bir bürokrasinin yukarıdan dağıttığı sadakalar biçiminde

değil, çalışan insanların kendi doğrudan eylemleriyle gerçekleştirilebilir. Marksist programın gösterdiği ama bürokratların kendilerinden kopardığı yönetim hakkını devrimci yollarla kazanmak zorundadır işçiler.

«İnsanî» sosyalistler Stalinizmi kapitalizmle aynı kefeye koyuyorlar, çünkü, diyorlar, her ikisi de insanın eşyaya boyun eğmesini ve insan soyunun yaratıcı yetilerinin «iktisadi zorunluluğa» feda edilmesini getirmektedir. Karşıt iktisadi temellerine rağmen, Stalinist rejimlerin, kapitalist dünyanın devletleriyle bir çok benzerlikler taşıdığını kabul edelim. Ama bu özdeşlik noktaları her ikisinin de eşyayı insanın üstüne çıkarmalarındaki ortaklıklarından gelmez. Farklı kökenleri vardır.

Özgür kişiliği eşyanın baskısına karşı savunma maskesi altında, neo-Hümanistler aslında tarihsel maddeciliğin teorisinde açıklanan hayat olgularına karşı çıkıyorlar. Bütün toplumlar sert iktisadi sınırlamalara maruz kalmıştır ve gelecekte komünizmin gerçekleşmesine kadar da öyle kalacaktır. Bir toplumun daha az üretken, yaşama ve kültür araçları bakımından daha yoksul olması oranında, bu sınırlamalar daha sert olacaktır. Üretim güçlerinin, herkesin gereksinmeleri haftada on, ya da daha az saatlik bir çalışma süresiyle karşılanabildiği bir noktaya yükselmesine kadar, insanlar kitle olarak bu zorunluluk altında çalışacaktır.

Zorunlu emeğin bu azalışı, insanları yıpratıcı geleneksel toplumsal yükten kurtaracak ve zamanlarının büyük bir bölümünü genel toplumsal zevk ve yarar işlerine, kişisel merak ve yeteneklerine ayırmalarına izin verecektir. Nükleer enerjiden otomasyo-

na kadar, bilimde, teknolojide ve sanayide son gelişmeler böyle bir hedefi görüş dahiline sokuyor. Ama toplumumuz bu vaadedilmiş topraktan oldukça uzaktadır daha.

Bu özgürlüğün araçları kapitalizmde kazanılamaz. Kapitalizmi yıkmış geçiş toplumlarında da henüz yaratılmış değildir bu araçlar. İşçiler en sade yaşama gereklerini elde etmek için günün büyük bir bölümünde çalışmak ve birbirleriyle yarışmak durumunda kaldıkları sürece, toplumun genel işlerini idare edemez ve özgür insan varlıkları olarak yaratıcı yetilerini bütünüyle geliştiremezler. Hükümet, sanayinin idaresi, bilimsel ve sanatsal pratik gibi toplumsal işlevler uzmanlara teslim edilmek zorunda kalır. Mevkilerinin ayrıcalıklı durumundan yararlanan bu uzmanlar da, görüldüğü gibi, kendilerini kitlelerin üzerine çıkarmışlar ve onlara egemen olmuşlardır.

Bu iktisadi ve toplumsal koşullardan çıkmıştır işçi devletlerinin aşırı bürokratik polis rejimleri. Farklı bir biçimde olmakla birlikte, burada da kapitalizmde olduğu gibi, ayrıcalıklı azınlık, çoğunluğun emeği pahasına zenginleşir.

Stalinizm'in yanlışlıkları üretimin maddi sınırlarını tanımaktan, ya da bunlara göre davranmaktan gelmez. En sağlıklı işçi iktidarı bile bunları hesaba katmak zorundadır. Stalinizm'in suçları gözde görevlilerin çıkarlarını ve taleplerini, halkın umurunun ve sosyalizme doğru gelişmenin gereklerinin üstüne çıkarmakta, eşitsizlikleri bilinçli ve kararlı bir tarzda azaltmak yerine pekiştirmekte, hem aristokratların ayrıcalıklarını, hem de halkın yoksunluğunu gizlemekte, işçileri demokratik haklarından yoksun bırak-

makta ve bütün bunları «Sosyalizm» adı altında tezgâhlamakta yatar.

Kapitalizm sonrası ülkelerde bürokratizmi etkisizleştirme görevi, kapitalist ülkelerde burjuva iktidarını yok etme görevinden ayrılamaz. Kremlin hiyerarşisinin rolü dışta da içtekinden daha zararsız olmamıştır. Eğer emperyalist müdahalenin tehdidi bürokrasinin iktidarını korumasına yardımcı olduysa, bürokrasinin uluslararası siyaseti de kapitalist iktidarın işçiler tarafından devirilmesinin önlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Komünist partilerini sınıf işbirliği siyasetlerine zorlayarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Batı Avrupa'da sallanan kapitalist rejimleri kurtarmıştır Stalin. Stalin'in suçlarıyla ilgili gizli raporunu (bu raporda bu suçtan ve bazı başka suçlardan hiç söz edilmemiştir!) okuduğu kongrede Kruşçef, aslında Stalin'in eski çizgisinin daha açık bir biçime sokulmasından başka bir şey olmayan, «Sosyalizme gidişin yeni yolları» siyasetini açıkladı. Lenin'in kapitalizmin emperyalist aşamasına ilişkin çözümlemesinin ve buna karşı işçilerin verdiği devrimci mücadelenin, yeni dünya tarihsel koşullarından ötürü eskimiş olduğunu belirtti. Kruşçef'e göre bu yeni durumda, Sovyet toplumunda hiç bir çatışmanın bulunmayışı bir yana, geçmişte devrimci eylemlere yol açan tekelci irtica ile işçiler arasındaki çelişkiler bile yumuşamıştı. Bu kapitalist rejimler, belli koşullarda, reformist yöntemlerle ve salt parlamenterist yollardan, büyülü bir tarzda Halk Demokrasilerine dönüştürülebilirdi.

Stalinist bürokrasi ve denetimi altındaki partiler, kitlelerin devrimci eylemlerini iktidarın ele geçirilmesine götüren yolu önermiyorlar. Daha çok, Batı ka-

pitalistleriyle, dünyanın bugünkü haritasını ve içindeki sınıf güçleri ilişkisini donduracak bir anlaşma arıyorlar.

Kapitalist iktidarın Stalinist oportünizmle, oportünizmin de «barışsever» kapitalizmle, birbirlerini dünya işçi sınıfının çıkarları pahasına koruyan, bu karşılıklı dayanışmaları, ancak kitlelerin hem anti emperyalist, hem de anti-Stalinist bir uluslararası hareketiyle kırılabilir.

Yabancılaşma sorunu, son kertede, insan özgürlüğü ile toplumsal zorunluluk arasındaki ilişki sorunuyla birleşir. Sosyalizm özgürlük vaadetmişti, ama Stalinizm'in yarattığı korkunç despotizm çıktı bunun yerine, diye bağırıyor yeni Hümanistler Milovan Djilas, şu hapse mahkûm edilen eski Komünist lider ve yeni Sosyal Demokrat, yaşam öyküsü **Land Without Justice**'de şöyle yazıyor: «İnsanlar, bastırılmaz ve yorgunluk tanımayan bir çabadan sonra zamana hükmedecek kadar yükselince bile, yaşadıkları zamanın kölesi olmaya mahkûm mudurlar?»

Tarihsel maddecilik bu soruyu nasıl cevaplandırır? Geçmişte, insanın özgürlüğü hayatın maddi koşullarına toplumun uyguladığı denetimin boyutlarıyla katı bir tarzda sınırlanmıştı. Her gün uykunun dışındaki saatlerinin büyük bir bölümünü yiyecek arayarak geçiren vahşinin başka bir şey yapma özgürlüğü pek azdı. İnsanlığın çok geniş bir kesimi için, insanî eylem ve kültürel gelişmenin bu sınırları, aynı iktisadi nedenlerden ötürü, bütün medeniyet boyunca geçerli olmuştur.

Eğer bugün insanlar paranın, ya da devletin istibdatına maruz kalıyorlarsa bunun nedeni, mülkiyet biçimi ne olursa olsun, üretim sistemlerinin bu-

günkü gelişme aşamasında bütün fiziksel ve kültürel gereksinmelerini karşılayacak durumda olmamasıdır. Bu toplumsal baskı biçimlerini yıkmak için toplumsal üretim güçlerini yükseltmek gereklidir; bunun için de, bu güçleri bağlayan gerici toplumsal etkenlerin yok edilmesi gerekir.

Bilimsel sosyalistler en yüksek ahlâk ölçülerine uymanın zorunluluğunda yeni Hümanistlerle birleşebilirler. Adalet, hoşgörü, eşitlik ve öz-saygı isteklerinin de, yiyecek, giyecek ve konut gereksinmeleri kadar medenî hayatın bir parçası olduğunu kabul ederler. Marksizm bu talepleri hesaba katmazsa, zamanımızın en aydınlanmş insanları için bir felsefi rehber olma görevini yerine getiremez.

Ama bu, sorunun yalnız bir yüzüdür. En temel maddi gereksinmeler herkes için güvence altına alınıncaya kadar, daha yüksek faaliyetler gelişemez ve toplumsal ilişkiler gayri insanî düzeyde kalır. Bütün kural ve davranışlarını, ne pahasına olursa olsun iktidarlarını, mülkiyetlerini ve ayrıcalıklarını koruma üzerine kuran karşı devrimin güçleri zamanın ahlâkî anlayışını, daha yüksek amaç ve ülküleri olan rakiplerine oranla, çok daha fazla belirliyorlar.

Batı emperyalistlerinin sömürgelerini korumak için savaşmak yerine sessizce çekilmeleri daha «insanî» olurdu. Ama Fransızların Cezayir'deki eylemleri, barışçı akıldan çok gaddarca tedhişin geçerli olacağını gösteriyor.

Para babalarının, artık kendi yararlılıklarının bittiğini anlamaları ve mücadele eden sınıflar arasında kararlaştırılan bir anlaşmayla mülklerini ve iktidarlarını sosyalist işçi hareketine bırakmaları, iktisadi, kültürel ve ahlâkî açılardan tercih edilebilirdi. Ama

şimdiye kadar tarih, kapitalizmden sosyalizme geçişin böyle akılcı ve doğrudan bir çözümünü sağlamamıştır.

Sovyet halkının önündeki temel görev totaliter siyasi yapılarının tarih öncesi canavarlığından kurtulmaktır. Stalinist liderlerin baskıcı bir yönetici zümre olarak işlevlerini bırakmaları, uydu devletlere bağımsızlıklarını vermeleri, bütün iktidarı kendi halklarına iade etmeleri elbette iyi olur. Ama Macaristan ve Çekoslovakya olayları, egemen durumlarını kibarca, yavaş yavaş ve kolayca sonuçlandırmayacaklarını gösteriyor.

Zamanımızın temel toplumsal sorunlarına «insanî» ve «akılcı» çözümler getirilmesi irticanın bu kaleleri tarafından engellenmektedir. Bu nedenle, insan soyunu boğan zıtlaşmaların nedenlerinin ortadan kalkmasından önce gelişmiş ülkelerdeki anti kapitalist devrimler, sömürgelerdeki anti emperyalist hareketler ve Sovyet bölgesindeki anti bürokratik mücadelelerin başarılı bir sonuca varması gerekmektedir.

Yüzyıl önce Marx, insanların gerçekten insanî koşullar altında yaşamaya başlayıncaya kadar gerçekten insanî ölçülere göre davranamayacaklarını vurguluyordu. Ancak var oluşlarının maddi koşulları kökünden dönüştürüldükten sonra, bütün vakitleri özgürce seçilmiş uğraşlara ayrılabilince, insanlar ayrılıkçılık ve çatışma yaratan çelişkili ilişkileri kaldırabileceklerdir.

Sosyalizmin amacı bütün insan faaliyetlerinde aklın egemenliğini kurmaktır. İnsanların maruz kaldığı yabancılaşmayı üreten ve sürdüren bu denetlenemeyen doğal ve toplumsal güçlerin bilinçsiz işleyişidir. Sosyalizm, insan soyunu sakatlayan, en derin

hasretlerini karşılıksız bırakan ve istenen bir yönde tam ve özgür gelişmesini önleyen bütün bu yönetilemeyen güçleri bilinçli bir denetim altına sokarak yabancılaşmanın kaynaklarını yok edecektir.

Bu süreç, yaşama gereklerinin ve kültürel gelişme araçlarının planlı üretimi yoluyla iktisadi temellerin akıldışılığını, anarşisini, ve yetersizliğini ortadan kaldırmakla başlayacaktır. Bu nükleer enerji, elektronik ve otomasyon çağında, sanayileşmiş ülkelerdeki işçi cumhuriyetlerinin daha az gelişmiş ülkelerdekilerle bağ kurması, belirli bir süre içinde, toplumun üretici güçlerini, bolluğun herkes için, en ileri halklar için olduğu kadar iktisadi bakımdan daha az gelişmişler için de yaygınlaşacağı noktaya çıkarabilecektir.

Bu iktisadi hedefe yaklaşılırken, insanların birlik ve eylemleri üzerindeki bütün hükümet zorlamalarının azaltılması için koşullar hazırlanacak ve bu süreç insanın insana egemenliğinin sona ermesiyle tamamlanacaktır. Yaşama ve eğitim standardlarının evrensel yükselişi işçilerle aydınlar arasındaki karşıtlığı, bütün aklın çalışmaya katılabildiği ve bütün işlerin de en yüksek akılla yapılabildiği noktaya varıncaya kadar, aşacaktır. Bu yeni toplumsal üretim biçiminde emek, bir yük olmak yerine, zevkli ve anlamlı bir etkinlik haline gelecektir.

Bilimin ilerlemesi, insanlığın bütünsel gelişmesi için en uygun koşulları yaratmak amacıyla planlanacaktır. Sosyalizmin nihai amacı, en yüksek ve en derin anlamıyla insancıdır. Bu, insan soyunun tamamıyla bilinçli ve bilimsel planlı tarzda yeniden yaratılmasından başka bir şey değildir.

Sosyalizmin bilginleri yalnız uzayın derinlikleri-

ni araştırmakla yetinmeyecekler. Maddenin, özellikle canlı maddenin saklandığı en uzak yerleri de işgal edecekler. Kendi beden ve ruhlarındaki, kör hayvansal evrimin mirası olan karanlık güçleri sistematik bir tarzda aydınlatacak ve kaldıracaklardır.

Bilgi ve iktidarın böylece ele geçirilmesiyle, insanlık kendisi için bir ihtimal olan özgür yaratıcı tür haline gelecektir. İnsanlar, doğal çevrelerini, kendi organizmalarını, ve birbirleriyle ilişkilerini yeniden, istedikleri gibi yaratacaklardır. Bu daha mutlu çağın insanları için, öteki insanların refahı kendi var oluşlarının ilk kanunu olacaktır.

Bütün iktisat emek zamanının iktisadıdır ve özgürlük de, son tahlilde, zorunlu emekten özgür olmaktır. Maddi yaşama araçlarının üretimine zaman ve enerji harcanması, hayvanî halden artakalan ve insanların gerçekten insanî bir hayat sürmesini önleyen bir mirastır. İnsanlık, toplumsal olarak zorunlu emeğe bağlı bulunduğu sürece, bu yabancılaşmaya maruz kalacaktır.

İncil, «Alnının teriyle ekmeğini yiyeceksin» diyor. Çağlar boyunca insanlığın durumu bu olmuştur. Zorunlu emek zamanının üzerine binen artık emek zamanıyla, kölelikleri çift kat olmuştur. Sermaye sahipleri için gittikçe genişleyen bir artık değer yaratmak zorunda olan işçiler bütün öteki sınıflardan daha çok terlemiştir.

Emeği insanlığın özü ve kaderi olarak görenler, sosyalistler değil kapitalistlerdir. Kapitalizmde ücretli işçiye bir insan gibi değil artık değerin üretilmesinde kullanılan bir araç gibi davranılır. Müebbet emeğe mahkûm olmuş bir mahpustur işçi.

Marksizm, basit yaşama araçlarının ötesinde zenginliğin üretiminin, medeniyetin bütün ilerlemesinin maddi temeli olduğunu bildiği için, emek faaliyetine en büyük önemi verir. Ama Marksizm emeği putlaştırmaz. Çünkü bütün büyük sonuçlarına rağmen, geçinmek için çalışma, insanın evriminin en yüksek aşaması, ya da insanlığın nihai uğraşı değildir. Tam tersine. Zorunlu emek toplumsal yoksulluğun ve baskının işaretidir. **Herkes için özgür vakit, gerçekten insanî bir var oluşun özelliğidir.**

Kapitalist ilişkiler yıkıldıktan sonra, emek zorunluluğu bir süre için daha da zorunlu olarak devam eder. Artık insanlar sömürücü sınıflar için değil toplu (kollektif) bir iktisat için çalışıyor olsalar da, emek zamanının istibdatından kaçınabilecek kadar yeterli üretim yapamıyorlardır. Bu koşullar altında, emek zamanı zenginliğin ölçüsü ve bölüşümünün düzenleyicisi olarak kalır.

Ama kapitalizmdeki durumun tersine, üretim güçleri ne kadar büyürse, işçiler de emeğe köleliklerinden kurtuluşa o kadar yaklaşırlar. Hayatın maddi gereklerinin ve kültür araçlarının üretimi asgari gözetim gerektiren otomatik yöntemler ve işleyişler tarafından devralındığı zaman, insanlık içgüdüsel insanî yetilerini ve ilişkilerini sonuna kadar geliştirmek için serbest kalmış olacaktır.

Her çeşit zenginliğin su gibi özgür aktığı, hava kadar bol olduğu ve zorunlu emeğin yerini özgür vakit aldığı zaman, insanlığın tarih öncesi sona erecek ve gerçekten insanî bir temel üzerinde gelişmesi başlayacaktır. O zaman, herkesin yararlandığı özgür

vakit zenginliğin ölçüsü, eşitliğin ve uyumun güvencesi, sınırsız ilerlemenin kaynağı ve yabancılaşmanın yok edicisi olacaktır. Sosyalizmin hedefi, komünizmin verdiği söz budur.